T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Zekeriya GÜLLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Harun YAKIŞIK

Çankırı – 2022

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Zekeriya GÜLLER

ORCID:0000-0003-1306-871X

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Harun YAKIŞIK

Çankırı – 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ iii
TEZ KABUL VE ONAY iv
ÖNSÖZ v
ABSTRACT vii
KISALTMALAR viii
TABLO LİSTESİ ix
ŞEKİL LİSTESİ x

1. GİRİŞ 1

2. KAMU HARCAMALARI 3

2.1. Kamu Harcamaları ve Tarihsel Gelişimi 3
2.2. Kamu Harcamalarının Boyutlarını Belirleyen Faktörler 5
2.3. Kamu Harcamalarında Etkinliğin Sağlanması 6
2.4. Savunma Harcamalarının Artması ve Nedenleri 6
2.5. Kamu Harcamalarının Artışını Açıklayan Yaklaşımlar 9

3. SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME 11

3.1. Savunma Harcamalarının Tanımlanması 11
3.2. Savunma Harcamalarını Açıklamaya Yönelik İktisadi Yaklaşımlar 13
3.3. Keynesyen İktisat Yaklaşımı 13
3.4. Savunma Hizmetlerini Diğer Kamu Hizmetlerinden Ayıran Özellikler 15
3.5. Savunma Harcamalarında Etkinliğin Sağlanması 16
3.6. Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Modeller 17
3.7. Büyüme Modelleri Klasik Büyüme Modeli 18
3.8. Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayisinin Ekonomi Üzerine Etkileri 21
3.9. Savunma Harcamalarının Büyümeye Etkileri 22
3.10. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme 24
3.11. Yaşanan Güncel Çatışmalar ve Ekonomik Etkileri 30

4. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI 36

4.1. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Genel Durumu 39
4.2. Türkiye'de Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler 40
4.3. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Türleri ve Finansman Kaynakları 44
4.4. Türkiye'de Savunma ve Havacılık Sanayi 52
4.5. Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Süreci 56

5. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN ANALİZİ 62

5.1. Literatür Özeti 63
5.2. Veri 68

5.3. Yöntem 69

6. SONUÇ VE ÖNERİLER 85

KAYNAKÇA 89

ÖZGEÇMİŞ 105

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım '*Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi ve Türkiye Örneği'* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

03/08/2022

İmza

Zekeriya GÜLLER

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Zekeriya GÜLLER tarafından hazırlanan '*Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi ve Türkiye Örneği'* başlıklı bu çalışma, 03.08.2022 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Prof.Dr. Harun YAKIŞIK	İmza: ……..
Üye	: Prof.Dr. Müslüme NARİN	İmza: ……..
Üye	: Prof.Dr. Levent ŞAHİN	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 03/08/2022 tarih ve ..... Sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Savunma harcamaları ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu önemden hareketle çalışmada savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye için incelenmiştir.

Çalışmanın tüm aşamalarda desteğini esirgemeyen danışman hocam *Prof. Dr. Harun YAKIŞIK'a* ve *Dr. Mustafa GÜLLÜ'ye* ve yine çalışmam boyunca moral ve motivasyon konusunda da en üst düzeyde yardımcı olan sevgili eşime ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi bir borç bilirim.

03/08/ 2022

Zekeriya GÜLLER

ÖZET

Tezin Başlığı: Savunma Harcamalarının Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği
Tezin Yazarı: Zekeriya GÜLLER
Danışman: Prof. Dr. Harun YAKIŞIK
Anabilim Dalı: İktisat
Tezin Türü: Yüksek Lisans
Kabul Tarihi:03.08.2022

Bu tezin amacı, 1990-2020 dönemi yıllık verilerini kullanarak Türkiye'de savunma harcamaları ile GSYH arasındaki ilişkiyi zaman serileri analizi ile test etmektir.

Çalışma modelinin bağımlı değişkeni reel GSYH'dir. Bağımsız değişkenler ise brüt sabit sermaye oluşumlarının GSYH payı, savunma harcamalarının GSYH içindeki payı, silah ithalatı, silah ihracatı ve silahlı kuvvetler personelinin toplam işgücüne oranıdır. Çalışma 1990-2020 dönemini kapsamaktadır.

Çalışmanın sonucunda Johansen-Juselius eşbütünleşme testi, savunma harcamaları ile GSYH arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Türkiye için incelenen dönemde savunma harcamaları ile GSYH arasında granger nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ancak savunma harcamaları ile silah ihracatı arasında ve silah ihracatı ile brüt sabit sermaye oluşumu arasında çift yönlü granger nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, GSYH, Ampirik Analiz

ABSTRACT

Thesis Title : The Effect of Defence e Expenditure on Growth: Case of Turkey
Author : Zekeriya GÜLLER
Supervisor : Prof. Dr. Harun YAKIŞIK
Department : Economics
Thesis Type : Master's Thesis
Date : 03.08.2022

The aim of this thesis is to test the relationship between defence expenditures and GDP in Turkey with time series analysis using annual data for the period 1990-2020.

The dependent variable of the working model is real GDP. The independent variables are the GDP share of gross fixed capital formations, the share of defence expenditures in GDP, arms imports, arms exports, and the ratio of armed forces personnel to the total workforce. The study covers the period 1990-2020.

As a result of the study, the Johansen-Juselius cointegration test revealed the existence of a long-term relationship between defence expenditures and GDP. In addition, no granger causality relationship was found between defence expenditures and GDP in the analysed period for Turkey. However, a bidirectional Granger causality relationship was obtained between defence expenditures and arms exports, and between arms exports and gross fixed capital formation.

Keywords: Defence Expenditures, GDP, Empirical Analysis

KISALTMALAR

AB	AvrupaBirliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı Geçen Eser
Bkz.	Bakınız
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
Çev.	Çeviren
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
Ed.	Editör
GB	GümrükBirliği
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
SSDF	Savunma Sanayi Destekleme Fonunun
HMB	Hazine ve Maliye Bakanlığı
IMF	Uluslararası Para Fonu (International MonetaryFund)
Mad.	Madde
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
SIPRI	Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
STK	Sivil ToplumKuruluşları
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
Tic.	Ticaret
Vb.	Ve Benzeri
y.y.	Basım yeri yok
yy.	Yüzyıl

TABLO LİSTESİ

Tablo No: **Sayfa**

Tablo 3.1: Uluslararası Kuruluşlara Göre Savunma Harcamalarına Dâhil Edilen Giderler 12
Tablo 3.2: Dünyada Savunma Harcamaları (2019 Yılı) 27
Tablo 3.3: Dünya Genelinde Ülkelerin Savunma İhracatı 28
Tablo 3.4: Savunma Harcamalarının Kıtalara Göre Dağılımı (%) 28
Tablo 3.5: Rusya'nın Komşu Ülkelerinde Yaşayan Rus Nüfus Oranı (2019) 34
Tablo 4.1: Türkiye'de Merkezi Yönetim Borç Stoku (Merkezi Yön. Bütçesi) 37
Tablo 4.2: 2020 Mali Yılı Millî Savunma Bakanlığı Bütçe Rakamları 48
Tablo 4.3: 2020 Mali Yılı Jandarma Genel Komutanlığı Bütçe Rakamları 49
Tablo 4.4: 2020 Mali Yılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçe Rakamları 50
Tablo 4.5: 2010-2017 Yılları Arası Savunma Harcamalarının Kategorilere Göre Dağılımı (%) 54
Tablo 4.6: Türkiye'de Büyüme Hızları 59
Tablo 4.7: GSYH İçerisinde Sektörel Dağılımı 60
Tablo 5.1:Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasında ki İlişkileri İnceleyen Bazı Araştırmalar 66
Tablo 5.2: Modelde Kullanılan Değişkenler 68
Tablo 5.3. ADF Birim Kök Testi Sonuçları 73
Tablo 5.4. PP Birim Kök Testi Sonuçları 74
Tablo 5.5. Gecikme Uzunluğu Sonuçları 75
Tablo 5.6. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları 76
Tablo 5.7: VAR Residual Serial Correlation lm Tests 77
Tablo 5.8: Değişen Varyans (Heteroskedasticity) Testi 77
Tablo 5.9: Jarque-Bera Normallik Testi 79
Tablo 5.10: Granger Nedensellik Sonuçları 80
Tablo 5.11: Varyans Ayrıştırma Sonuçları 84

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No: **Sayfa**

Şekil 3.1: Dünya Savunma İhracatında Devletlerin Oranları 29
Şekil 3.2: Dünya Silah İthalatında Devletlerin Aldıkları Oran 29
Şekil 4.1: Türkiye'nin 1988–2005 Yıllarına Ait Savunma Harcamalarının Seyri 38
Şekil 4.2: Türkiye'nin Savunma Harcamalarının GSYH 'ya Oranı (%) 39
Şekil 4.3: Jandarma Genel Komutanlığı Toplam Harcamaları (2000-2018) (Milyon TL) 49
Şekil 4.4: Jandarma Genel Komutanlığı Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (%) (2000-2017) 50
Şekil 4.5: Sahil Güvenlik Komutanlığı Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (2000-2017) 51
Şekil 4.6: Türk Savunma Sanayi İthalat Rakamları (Milyar Dolar) 56
Şekil 5.1. Serilerin Durağanlık Görselleri 70
Şekil 5.2: AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember Konumu 78
Şekil 5.3: Etki-Tepki Fonksiyonları 82

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun biyolojik ihtiyaçları en temel ihtiyaçlarındandır. Biyolojik ihtiyaçları karşıladıktan sonra bunun sürdürülebilirliği için savunma ve güvende olma ihtiyacı gelmektedir. Tarihi süreç içerisinde toplumlar, tehditlerdeki değişim ve dönüşüme bağlantılı olarak savunma teknikleri geliştirmişlerdir. Dolayısıyla savunma ihtiyaçları ve gerçekleştirilen savunma harcamaları en ilkel topluluklardan günümüz modern toplumlarına kadar var ola gelmiştir. Bu bağlamda savunma harcamaları; ülkelerin hem ulusal hem de uluslararası alanda güvenliğini gerçekleştirmek için bütçeden ayrılan gider kalemlerini içermektedir. Gerçekleştirilen gider kalemleri ise ülkelerin güvenliği için kaçınılmaz olan araç, gereç ve benzeri teçhizat için harcanan tutarlardır. Ancak bu harcama tutarları sadece ülke güvenliği için gerekli olan araç, gereç ve malzemelerin üretilmesi ya da tedarik edilmesini içermez. Aynı zamanda sahip olunan teknik donanımın geliştirilmesi, yenilenmesi, bakım ve onarımlarının yapılması için gerekli harcamaları da içermektedir. Bunun yanında bu alanda çalışan hem askeri hem sivil personele yapılan ödemelerde savunma harcamaları içerisinde önemli yer tutmaktadır. Ülkelerin savunma harcamalarının toplam kamu harcamaları içerisinde toplamı nispi olarak yüksek olabilmektedir. Bu durum savunma harcamalarının önemi, çeşitliliği ve sürdürülebilirliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü ülkeler egemenliklerini kazanmak, sürdürmek ve güvenliklerini artırmak için tarihin hiçbir döneminde tehditlerle mücadele etmek için savunma harcamalarından kaçınmamıştır (Yağtu, 2019).

Dolayısıyla ülkelerin neden savunma harcamaları yaptıkları, yukarıdaki açıklamalara ek olarak ekonomik büyüme, demokratikleşme seviyeleri, yönetim şekilleri, demografik yapıları ve ülkelerin jeopolitiğinin etkilediği stratejik unsurlar gibi faktörlerle açıklanabilir (Fordham ve Walker, 2005). Savunma harcamalarının nedenlerini açıklamaya çalışan unsurlardan ekonomik büyüme ve savunma harcamaları ilişkisi iktisat literatüründe yoğun olarak incelenmiştir. Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkilerini inceleyen bu çalışma bulgularına

baktığımızda savunma harcamalarının ekonomik büyüme ilişkisi, tek yönlü, çift yönlü ya da herhangi bir nedensellik ilişkisi içermediğini görmekteyiz.

Dolayısıyla yapılan çalışmalarda elde edilen bulgulara baktığımızda, savunma harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişki çok yönlü olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi daha çok içsel bir dinamik olarak da etkilediği görülmektedir (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004). Diğer taraftan savunma harcamalarının olumsuz sonuçlarını ortaya koyan çalışmaların ileri sürdükleri gerekçelerden biri de ikiz açık olarak literatüre geçen hem bütçe açığı hem de cari işlemler açığını artırması bağlamındadır. Artan savunma harcamaları hem bütçe hem de cari işlemler açıklarını büyültmektedir. Bu açıkların artması ülkeler için borç yönetimi sorunları doğurmaktadır (Gümüştaş, 2010). Dolayısıyla bu durum savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkilerinin araştırılması çalışmalara sıklıkla konu olmaktadır. Bu çalışmada ise Türkiye açısından savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerine etkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Elde edilecek bulgular savunma harcamalarının performans değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca elde edilecek bulgular çerçevesinde hem politika yapıcılar hem de gelecek araştırmacılar için önerilerde bulunulacaktır.

2. KAMU HARCAMALARI

Kamu harcamaları, devletin kamu hizmetlerini yerine getirmek için vatandaşlarından kanuni olarak tahakkuk ettirdiği gelirlerle gerçekleştirdiği harcamalar olarak tanımlamak mümkündür. Kamu hizmetlerinin sürdürülmesi için yapılan tüm harcamalar kamu harcamaları olarak adlandırılır. Kamu hizmetleri genel olarak güvenlik, sağlık, eğitim, bayındırlık ve iskân faaliyetleri gibi süreklilik arz eden ve birçok alt başlık altında toplanan hizmetlerdir. Bu başlıklar altında kamu harcamaları çok geniş faaliyet alanlarını kapsamaktadır. Bu hizmetleri yerine getirmek için harcama kalemlerinin yüksek ve kaynakların kıt olması devlet aygıtını gündeme getirmiştir. Dolayısıyla devlet kurumları ihtiyaçları belirler ve bu ihtiyaçlara uygun kaynak tahsisi ederek karşılamaya çalışır (Bulutoğlu, 1977).

2.1. Kamu Harcamaları ve Tarihsel Gelişimi

Geleneksel iktisadın en önemli yaklaşımlarından biri devletin ekonomik aktivitelerdeki rolünü en aza indirmek olduğu halde, tarihi süreç içerisinde kamu ekonomisinin ağırlığını özellikle gelişmiş Batı ülkelerinde arttığını görmekteyiz. Bu süreçte kamu ekonomisinin artan önemi Anglosakson ülkelerinde yaşanan ekonomik gelişmelerin etkisi çok büyüktür. Geleneksel iktisadın aksine kamu ekonomisinin etkinliğini artıran yani devlet aygıtını ortaya çıkaran sebeplerin başında çeşitlenen insan ihtiyaçlarına karşılık kaynakların kıt olmasıdır. Oluşan bu devlet aygıtı ve kaynakların yönetilme arzusu devleti daha çok piyasalara girmeye itmiş bu da kamu ekonomisinin oluşmasında belirleyici etken olmuştur. Devlet aygıtının önemini artıran ve gelişmesini tetikleyen diğer faktörler ise yaşanan piyasa aksaklıkları, artan gelir dağılımındaki eşitsizlikler, artan güvenlik ihtiyaçları olarak sayılabilir. Piyasa işleyişini giderek bozan ve bozucu etkisi daha da derinleşen bu piyasa aksaklıkları kamu kurumlarının (devletin) piyasa işleyişine müdahale etmede önemli gerekçeler oluşturduğunu görmekteyiz (Şenesen, 2002).

Çok çeşitli insan ihtiyaçlarını sınırlı kaynaklarla karşılamaya çalışılması, devletin kaynakları piyasa şartlarında yönetme olgusunu geliştirmiştir. Bu bağlamda toplumun ihtiyaçlarından güvenlik ihtiyaçları, eğitim ve sağlık gibi kamusal ihtiyaçlarının karşılanması kamu harcamalarını gündeme getirmiş ve kamunun işlevleri altından toplanmıştır. Toplumların ihtiyaç duyduğu bu kamusal hizmetlerin yerine getirilmesi kamu harcama ve kamu bütçesinin önemini artırmıştır. Devletin bu hizmetleri yerine getirirken gerektiğinde amaçlara uygun araçlarla piyasaya müdahale etme, toplumların güvenliğini artırmak için savunma harcaması yapma ihtiyacını doğurmuştur (Çıkınlar, 2006).

Her ne kadar geleneksel iktisat yaklaşımı kamu gücünün ekonomik aktivitelerden uzak durması gerektiğini ileri sürse de artan piyasa aksaklıkları, artan güvenlik ve savunma ihtiyaçları savunma harcama kalemlerini artırmakta ve kamunun ekonomideki rollerini yeniden gündeme getirmektedir (Şener, 1998; Çıkınlar, 2006). Dolayısıyla kamunun eğitim, sağlık, altyapı, savunma ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için yaptığı tüm bu harcamalar kamu harcamaları olarak adlandırılmaktadır (Looney, 1994). Bu kamu harcamaları yasalara dayanarak devletin ilgili organları tarafından yerine getirilmektedir. Bu organların yapıları, harcamaların içeriği ve miktarları devletlerin örgütlenme biçimlerine göre farklılık gösterebilmektedir. Özellikle üniter devlet yapısını benimsemiş devletlerde harcamaların çoğunluğunu merkezi hükümet gerçekleştirmekte diğer bazı harcamaları ise yerel yönetimler ve ilgili kamu kurumları yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında hangi kurumların yaptığı harcamalar ve ne tür harcamaların kamu harcaması olarak tanımlanacağı genellikle literatürde tartışma konusu olmuştur (Bulutoğlu, 1977). Kamu harcamalarının anlaşılabilmesi için literatürde yine de kamu harcamalarının içeriği açısından iki başlık altında toplandığını görmekteyiz.

Birincisi dar anlamda kamu harcamaları; harcamayı yapan kurum ve kuruluşlardan ziyade daha çok kurumların hukuki yapılarını ve temsil ettikleri tüzel kişiliklerini açıklamaktadır. Dolayısıyla harcamayı yapan kurumların temsil ettikleri tüzel kişilikleri ve hukuki varlıkları dar anlamada kamu harcaması kavramının içeriğini oluşturmaktadır (Gümüşdaş, 2010).

İkincisi ise geniş anlamda kamu harcamaları; devleti yaptığı harcamalarla piyasa işleyişinde daha çok rol alması gerektiğini öne çıkaran bir yaklaşımdır. Birinci yaklaşımın aksine ikinci yaklaşım harcama yapan kurumların tüzel kişilikleri ve hukuki yapılarıyla ilgilenmemiş devlet adına yapılan bütün harcamaları hangi kurum yaparsa yapsın kamu harcaması olarak nitelendirmiştir. Kısaca bu iki yaklaşımı birbirinden ayıran en belirleyici özellik geniş anlamda kamu harcamaları yaklaşımı, kamu harcamalarına sosyal hayatı ve ekonomik sitemi düzenleyici roller yüklemesidir (Edizdoğan, 2008).

2.2. Kamu Harcamalarının Boyutlarını Belirleyen Faktörler

Özellikle 1950 sonrası, kamu harcamalarının kamu gelirlerinden daha fazla artış eğilimine girmesiyle birlikte kamu harcamalarının temel finansmanı olan kamu gelirleri yani vergiler üzerinde daha çok durdukları görülmektedir. Ancak vergi gelirlerinin ya da kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılamaması durumunda devletler özellikle savunma harcamalarının önemi açısından borçlanarak kamu harcamalarını finansa ettiği görülmektedir. Kamu harcamalarını artıran faktörlere baktığımızda nüfus ve savaşlar gibi geleneksel faktörlerin yanında fiyat istikrarı ve adil gelir bölüşümü gibi güncel faktörlerin de kamu harcamalarını artıran önemli faktörler arasına girmiştir. Bu bağlamda kamu harcamalarını sürekli artıran geleneksel ve güncel faktörlerle birlikte devletlerin kamu harcamalarını kısmak yerine ihtiyaçlara paralel olarak artırdığını görmekteyiz. Artan bu kamu harcamalarının finansmanı devletlerin önemli maliye politikalarını oluşturmaktadır. Kamu harcamalarının finansman temelini vatandaşlardan toplanan vergilerin oluşturması ve iktisadi büyümeyi etkilemesi kamu harcamaları ile milli gelir arasında doğru orantının oluşmasına neden olmuştur. Kamu harcamalarının finansman temelinde vergiler olmasına rağmen genel itibariyle devletler borçlanarak kamu harcamalarının finansman ihtiyaçlarını karşılama yoluna giderler (Saunders, 1993).

Kamu harcamalarını dar anlamda ve geniş anlamda olmak üzere iki başlık altında toplandığını daha önce ifade edilmiştir. Bu bağlamda kamu harcamalarıyla ilgili

arzulanan durum devletlerin dar anlamda yani daha az kamu harcaması yapmasıdır. Çünkü ülkelerin geniş anlamda kamu harcaması yapması, kamusal faaliyetlerin yoğunlaşmasına ve harcamaların kartopu gibi büyüyerek artmasına sebep olmaktadır. Diğer taraftan yapılan harcamaların ülkelerin sosyo kültürel yapıları, jeopolitik konumu ve dış tehditlerin artmasıyla bağlantılı olarak değişmekte sonuçta kamu harcamalarının karşılaştırılmasını ve sınıflandırılmasını güçleştirmektedir (Saunders, 1993).

2.3. Kamu Harcamalarında Etkinliğin Sağlanması

Etkinlik; bir kurumun, kuruluşun veya örgütün daha önceden belirlediği hedeflere ne oranda ulaştığını gösteren bir ölçüt olarak tanımlanabilir. Belirlenen hedeflere ulaşmak için hangi uygun araçların planlandığı veya hedeflerden ne kadar uzakta olunduğunu anlayabilmek etkinlik ölçütü olarak önem kazanmaktadır. Kamusal dinamiklerle üretim yapmak piyasa koşullarına göre üretim yapmak bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Kamusal üretimde kaynak tahsisinin etkin bir şekilde yapılabilmesi için etkinlik ölçütü daha da önem arz etmektedir.

Kamu harcamaları hem teknolojik hem de sosyo-kültürel faktörlerin etkisiyle sürekli artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Bu artışlar hem görünüşte (nicel) hem de reel (nitel) olarak değerlendirilmektedir. Görünüşte artış savunma harcamalarının niteliğinden çok parasal dinamikler ve döviz kurları, jeopolitik ve nüfus gibi faktörlerin etkisiyle artışları içermektedir (Akdoğan, 2003: 74). Savunma harcamalarının gerçek anlamda artışı ise savaş, siyasi nedenler ve teknolojik gelişmeler gibi dinamiklerin sebep olduğu artışları içermektedir (Edizdoğan, 2008).

2.4. Savunma Harcamalarının Artması ve Nedenleri

Kamu harcamaları içerinde önemli bir harcama kalemi olan savunma harcamalarının etkileri farklı açılardan değerlendirilmektedir. Savunma güvenliği ve stratejik

amaçların yanında savunma harcamalarının ekonomik büyüme arasındaki ilişki sürekli incelenen konuların başında gelmektedir. Ekonomik büyümeye etkileri açısından baktığımızda zamanlar arası tercih açısından değerlendirilmektedir. Gelecekte ulaşılması hedeflenen ekonomik büyüme için şimdi yapılan yatırımlar ve bu yatırımlar içerindeki savunma harcamaları önem kazanmaktadır. Bu etkileşim iki yönlü olarak değerlendirilmektedir. Yani yapılan savunma harcamalarından büyümeye, ulaşılan büyüme hedeflerinden savunma harcamalarına doğru karşılıklı doğrusal ilişki açısından düşünülebilir (Özsağır, 2008).

Devletler stratejik hedeflerle ilgili planlamalarını gelecekte muhtemel senaryoları hazırlıklı olmak için yaparlar. Çünkü bu durum planlamanın etkinliği açısından önemlidir. Bu bağlamda ülkeler olağanüstü veya olası durumlarda savunma planlarını ve her türlü senaryoyu güncellemek zorundadır. Bütçe kalemlerinin belirlenmesi neyin ne zaman nereye harcanması gerektiği önceden belirlendiği için bu tip durumlarda finansman olağanüstü kaynaklar ile karşılanmaktadır. Bu olağanüstü kaynaklar ya vergilerin arttırılması ya da borçlanma yolu ile olacaktır. Son dönemlerde teknolojinin hızlı gelişmesi ve ülkelerin savunma altyapılarına duyulan ihtiyaçlarının artması savunma harcamalarını ülkelerin vazgeçemedikleri bir harcama kalemi haline getirmiştir. Savunma harcamalarını artması ve finansmanın bütçe dışı kaynaklarla karşılanması, kaynak tahsisini olumsuz etkilemesi ve diğer alanlara aktarılacak kaynakları azaltması sonucunu doğuracaktır (Akalın, 1986).

Doğurduğu olumsuz sonuçları açısından olağanüstü durumların en ağırlarından biri olan savaş durumu savunma harcamalarını daha da artıracak ve yeni savunma yatırım alanlarının hayata geçirilmesinin önünü açacaktır (Akalın, 1986). Siyasi Nedenle Ülke yönetimlerine sahip olan iktidarların ya da sahip olmak isteyen siyasi oluşumların öncelikli hedefleri seçmen tavırlarını yönetmek ve kamu bütçesinin harcama kalemlerini oluşturmayı amaçlamaktır. Kamu bütçesinin en önemli harcama kalemlerinden olan savunma harcamaları bu çerçevede ülke hedeflerine de paralel olarak programlanacaktır. Dolayısıyla iktidar için mücadele eden grupların söylemleri, vaatleri ve iktidara geldiklerinde yaptığı harcamaları kamu bütçesini şekillendirme ve ağırlık merkezini oluşturmaktadır (Dunne ve Perlo Freeman, 2003).

Sosyokültürel, Jeopolitik, Jeostratejik ve Demografik Neden Kamu harcamalarının ülkeler arasında farklılık göstermesinin önemli nedenlerinden biri de ülkelerin sahip oldukları sosyal faktörlerden kaynaklanmaktadır (Karahan, 2014).

Savunma harcamalarının farklılaşmasını etkileyen bu sosyal faktörleri ise ülkelerin dini yapıları, kültürel dokuları, ülkelerin tarihsel gelişimleri ve buna bağlı olarak askeri ve güvenlik antlaşmaları, nüfus yapısı, jeopolitik ve Jeostratejik konumu, sınır ülkelerinin tehdit oluşturması ve terörizm gibi faktörleri sıralayabiliriz (Canbay ve Mercan, 2017: 90; Beyaz Kitap, 2000: 3).

Diğer taraftan sosyal devlet anlayışı, şehirleşme oranları ve halkın kültürel durumları toplumların devlete bakış açılarını ve devletten beklentilerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda devletlerin kamu harcamalarının özellikle de savunma harcamalarının yönünü ve boyutlarına etki etmektedir (Edizdoğan, 2008).

Son dönemlerde teknolojik gelişmelerin hızlı artması ve bu gelişmelerin hızını artıran en önemli faktörlerin başında AR-GE yatırımları gelmektedir. Ülkelerin AR-GE yapmaya iten faktörler geniş yelpazede değerlendirilebilir. Bu faktörlerin başında ise askeri savunma harcamalarını modernize etme ve ülkelerin kendi savunma gücünü kendileri oluşturma hedefleri gelmektedir. Savunma sanayiinde gerçekleştirilen AR-GE ve elde edinilen bilgi birikimi ve teknolojik düzey sürüdürülebilir egemenlik hakları açısından önemi yadsınamaz (Çıkınlar, 2006).

Diğer taraftan savunma sanayiinde elde edilen bu teknolojik bilgi birikiminin artması üretim olanaklarının artmasına ve ekonomik büyümenin sürekliliğine olanak sağlar. Bunun yanında üretimin çeşitlenmesi, ihracatın artması ve dış ticaret açıklarının azalması gibi olumlu katkılar sağlayarak ülkelerin rekabet gücünün de artmasına olumlu katkılar sağlaması beklenebilir (Pehlivan, 2018).

2.5. Kamu Harcamalarının Artışını Açıklayan Yaklaşımlar

Tüm toplumlarda tarihi süreç içerisinde kamu harcamalarının sürekli artış eğilimi içerisinde olduğunu açıklayan temelde üç yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlar Wagner yasası, sıçrama hipotezi ve kamu tercihi teorisi olarak sıralanabilir. Bu süreçte kamu harcamalarının artış eğiliminde olduğunu ilk açıklayan yaklaşım Alman İktisatçı Adolph Wagner'e aittir. Özellikle Wagner kamu harcamalarının artış eğiliminde olduğunu açıklamaktan çok bu artışın nedenlerini açıklaması açısından önemlidir. Wagner'in yaklaşımına göre toplumların ihtiyaçları sürekli çeşitlenmekte ve ülkelerin sergiledikleri büyüme ve kalkınma performanslarına paralele olarak kamu harcamaları da artış göstermektedir. Ancak kamu harcamalarındaki artışın milli gelirdeki artışa göre daha hızlı bir artış olacağını vurgulamaktadır. Ülkelerin sanayileşme sürecine girmesiyle birlikte üretimdeki artışın kişisel gelirlere de olumlu yansıyacağını ve bu durumunda sonuçta kamu harcamalarını artıracağını ileri sürmektedir. Bu artışın nedenlerini ise üç farklı gerekçeyle açıklamaktadır. Birinci olarak sanayileşmeyle birlikte devletin düzenleyici ve idari yapısından kaynaklı özel sektörün gerçekleştireceği yatırımları üstlenmesidir. İkinci olarak ise gelirlerdeki artışın etkilediği gelir talep esnekliğinin kamusal mallarda göreli olarak daha büyük olacağını açıklamaktadır. Son olarak ise toplumların sanayileşmesine paralel olarak gereksinim duyulan eğitim, kültür ve sağlık hizmetleri gibi refah artırıcı kamusal malların gelir talep esnekliğinin yüksek olması ve bu alanlara daha çok kamusal finansman ihtiyacı açısından değerlendirmektedir. (Selen ve Eryiğit, 2009; Nadaroğlu, 1983).

Kamu harcamalarının nedenlerini açıklayan ikinci yaklaşım ise Peacock ve Wiseman geliştirdiği sıçrama hipotezidir. Bu yaklaşım kamu harcamalarındaki artışı, ülkelerin krizler ve savaş durumu gibi öngörülemeyen olağanüstü durumlarda kamu harcamalarının olağan durumdan daha fazla artacağı yani sıçrama gerçekleştireceğine dayandırmaktadır. Ancak bu yaklaşıma göre olağanüstü durumlarda artan bu kamu harcamalarının, durum iyileştiğinde normal seviyesine dönmeyeceği şeklinde açıklamaktadır.

Kamu harcamalarındaki artışın nedenlerini açıklayan üçüncü yaklaşım ise temellerini J. Buchanan, G. Tullock, D. Black, A. Downs, W. A. Niskanen gibi isimlerin attığı kamu tercihi yaklaşımıdır (Aktan, 2007: 1-2). Bu yaklaşım kamu harcamalarındaki artışı üç farklı davranış kalıplarıyla açıklamaktadır. Bu davranış kalıpları metodolojik bireycilik, rasyonalite ve politik mübadele olarak özetlenmektedir. Metodolojik bireycilik davranış kalıbında, diğer ekonomik kararlarda olduğu gibi kamu harcamaları kararları birey tercihlerine ve taleplerine dayandırılarak açıklanmaktadır (Uzun, 2008: 109–112).

Rasyonalite davranış kalıbında ise konvansiyonel iktisadi yaklaşımın retoriği olan bireylerin karalarında rasyonel davrandığı varsayımıyla bireyler kişisel çıkarlarına öncelik verdiğinden elde ettikleri faydanın katlanacağı maliyetten daha fazla olmasıyla açıklanmaktadır (Schmindt, 2001: 137-138). Son olarak politik mübadele değerlendirmesinde ise bireylerin ekonomik çıkarlarında rasyonel davrandığı gibi politik beklenti ve taleplerinde de rasyonel davranacağını öngörmektedir (Dura, 2006: 111). Bu üç davranış kalıplarında çoğunluğun yönlendirdiği kamu tercihi yaklaşımı, bireylerle kamu otoritesi arasında bir ödünleşme yaşanmasına sebep olacaktır. Kamu otoritesi de çoğunluğun tercihlerini karşılayabilmek ve onları memnun edebilmek için kamu harcamalarını artırma yoluna gidecektir. Wagner yasası, sıçrama hipotezi ve kamu tercihi yaklaşımlarının yanında kamu harcamalarındaki artışların nedenlerini açıklayan ancak bu üç yaklaşım kadar kapsayıcı olmayan yaklaşımları da literatürde görmek mümkündür. Sosyal refahın artırılması ve maksimizasyon yaklaşımları gibi yaklaşımlar daha çok yukarıda açıklanan temel yaklaşımların içerinde yer aldığı için yaygın olarak literatürde yerini alamadığı görülmektedir. Bunlardan sosyal refahın artırılması yaklaşımı özellikle sosyal refahı olumlu etkilemesi durumunda kamu harcamaların artırılabileceğini öne sürmektedir. Maksimizasyon yaklaşımı ise; kamu harcamalarının sürekli artmasının sebebini kamu otoritesinin öznel faydalarını yani kamusal gücü devam ettirme temeline dayandırmış bu tür yaklaşımların da kamu harcamalarını kontrolsüz artıracağını ileri sürmüştür (Akdoğan, 2008).

3. SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME

İnsanoğlu yerkürede yaşamaya başladığından beri biyolojik ihtiyaçlarını karşılamak en temel hedefi olmuştur. Karnı doyan insanoğlu bu karın tokluğunu karşıladıktan sonra bunun sürdürülebilirliği için savunma ve güvende olma ihtiyacı hissetmiştir. Ancak tarihi süreç içerisinde toplumlar, tehditlerdeki değişim ve dönüşüme bağlantılı olarak savunma teknikleri geliştirmişlerdir. Dolayısıyla savunma ihtiyaçları ve gerçekleştirilen savunma harcamaları en ilkel topluluklardan günümüz modern toplumlarına kadar var ola gelmiştir. Savunma harcamaları; ülkelerin hem ulusal hem de uluslararası alanda güvenliğini gerçekleştirmek için bütçeden ayrılan gider kalemlerini içermektedir.

3.1. Savunma Harcamalarının Tanımlanması

Savunma harcamalarının çok sayıda bileşeni bulunmaktadır. Bu durum geniş kapsamlı ve farklı disiplinleri içeren ortak bir tanımının yapılmasını güçleştirmektedir (Tüğen, 1988). Ayrıca hangi harcamaların savunma harcamalarına dahil olup olmadığı tanımını güçleştiren diğer bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda savunma biriminde çalışan personele yapılan ödemeler, makine teçhizat ödemeleri ve her türlü imar ve inşaat faaliyetlerine yapılan ödemeler gibi ödemeler geniş yelpazeyi oluşturmaktadır. Ortak tanımın yapılamasını güçleştiren diğer bir nedeni ise her bir ülkenin farklı idari yapıya sahip olması ve ülkelerin kültürel ve coğrafi faktörlerden kaynaklı tehdit algılarının farklı olmasıdır. Dolayısıyla bu alanda öncü uluslararası kuruluşlardan NATO, IMF ve UN'nun savunma harcamaları sınıflandırılmasında bile farklılıkların bulunduğunu görmekteyiz. Söz konusu farklılıklar Tablo 3.1'de görülmektedir.

Tablo 3.1: Uluslararası Kuruluşlara Göre Savunma Harcamalarına Dâhil Edilen Giderler

Harcama Kalemleri	NATO	IMF	UN
Askeri Kuvvetlere Yapılan Ödemeler			
Subaylara ve askerleri personele yapılan ödemeler	+	+	+
Silahlı kuvvetler içinde veya bağlantılı çalışan sivil kişilere yapılan ödemeler	+	+	+
Çalışan personele ve ailelerine yapılan sağlanan ayrıcalıkların maliyet	+	+	+
Emeklilik maaşı	+	-	+
Askeri tesislere yapılan ödemeler	+	+	-
Silah harcamalar	+	+	+
Alt ve üst yapı yatırımları	+	+	+
Bakım ve onarım giderleri	+	+	+
Diğer ihtiyaçlar	+	+	+
Askeri araştırma ve geliştirme giderleri	+	+	+
Askeri/Savunma/Stratejik Amaçlı Harcamaları			
Stratejik malların stoklanması	+ [x]	-	-
Mühimmat depoları ve üretim tesislerinin korunması	+ [x]	+	-
Silah üretimiyle ilgili teşvikler	+	-	-
Diğer ülkelere yapılan askeri yardımlar	+	+	+
Uluslararası anlaşmalara katkılar	+	+	-
Sivil savunma	-	+	+
Eski Askeri Güçlere/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar			
Gazilere yapılan destekler	-	-	-
Savaş Borçları	-	-	-
Diğer Güçlere Yapılan Harcamalar			
Jandarma	+ *	+ *	+ *
Gümrük muhafaza	+ *	+ *	+ *
Polis	+ *	-	-
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			

Yardım/Felaketten kurtarma	+	+	-
Birleşmiş Milletler Barışı Koruma	+	+	-
Gelecek Harcamalar İçin Yükümlülükler			
Kredi desteği	+	+	-

Kaynak: (Sahinoğlu ve Karakaya, 2020)
+: Savunma harcamalarına dahil
-: Savunma harcamalarına dahil değil
+ ^{x}: Savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finansman sağlanıyorsa savunma harcamalarına dahil
+*: Askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu zaman savunma harcamalarına dahil edilir.

Uluslararası örgütlerin tanımlamaları birbirinden farklılık arz etse de yine de bu kuruluşlar birbirlerinden çok etkilenmiştir. Bu yaklaşımlardan birçok soruya cevap veren en kapsamlı tanım BM örgütünün yaptığı tanım olarak görülmektedir. Tanımlamaların birbirinden farklı olması yanlış olduğu değil bilakis çok kapsayıcı ve birçok faktörün belirleyici olduğunun göstergesidir. Bununla birlikte tanımlamaların birbiriyle aynı olmaması ve yorum farklılıklarının yaşanması, bazı karşılaştırma zorluklarını da beraberinde getirmiştir. Bu zorluk özellikle ülkelerin kendi yaptığı ve açıkladığı bütçe rakamları ile uluslararası kuruluşların ilgili ülkeler için açıkladığı rakamların birbirleriyle örtüşmemesi bağlamında ortaya çıkmaktadır.

3.2. Savunma Harcamalarını Açıklamaya Yönelik İktisadi Yaklaşımlar

3.3. Keynesyen İktisat Yaklaşımı

Keynesyen iktisatçılar tarafından savunma harcamaları kamu harcamaları genel başlığının altında değerlendirilmiştir. Kamu harcamaları için geçerli olan çarpan mekanizmasını savunma harcamaları için de geçerli olduğu ve savunma harcamalarında yaşanan artışların toplam talebi artıracağı ve ekonomiyi olumlu yönde etkileyeceğini ileri sürmüşlerdir (Büyükakın, 2007).

Keynesyen yaklaşım, çarpan mekanizması etkisiyle gerçekleştirilen kamu harcamalarının toplam talebe yani ekonomik çıktılara katkısının daha fazla olacağını

savunmuştur (Dunne ve Nikolaidou, 2005: 2). Özellikle savunma sanayiini geliştirmek yapılan Ar-Ge yatırımları, teknolojiyi geliştirerek yarattığı dışsallıklar ve yayılma etkileri neticesinde ekonominin diğer alanlarına da yayılarak toplam faktör verimliliğinin artmasına katkı sağlanmış olacaktır. Dolayısıyla bu yaklaşım savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkilerinin pozitif olacağını ileri sürmüş ve literatüre "Askeri Keynesyen Yaklaşım- The Military Keynesianism Approach" olarak geçmiştir (Esgin, 2010: 32). Artan ve elde edilen bilgi birikimi ve beşerî sermaye neticesinde savunma sanayiinde yenilikleri geliştirecek ve toplam talebi artırarak ekonomiye katkıları sürekli hale gelecektir (Nadaroğlu, 1983).

Personel istihdamı açısından düşünüldüğünde savunma sektörü göreli olarak daha çok nitelikli personel istihdam eden alanlardan biri olduğu için ekonomik büyüme, yenilik geliştirme ve yayılma etkilerinin daha fazla olacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca teknolojinin hızlı bir şekilde artığı bir alan olan savunma alanı teknolojik yatırımların ve Ar-Ge faaliyetlerinin sürdürülebilir hale geleceğini desteklemektedir. Desteklenen Ar-Ge faaliyetleri ekonomiye olumlu dışsallık sağlamış olup çarpan mekanizmasının büyümeye katkılarını güçlendirmektedir (Esgin, 2010; Büyükakın, 2007; Zengin, 2010).

Neo-Klasik İktisat Yaklaşımı, Keynesyen yaklaşımın aksine savunma harcamalarında yaşanan her bir artışın ekonomiyi olumsuz yönde etkileyeceğini savunmaktadır. Bu yaklaşımda, kıt olan kaynakların daha verimli olabilecek alanlara tahsisinden ziyade savunma harcamalarına tahsis edilmesi olumsuz dışsallıklara neden olacağı savunulmaktadır (Loney, 1995). Savunma harcamalarına tahsis edilen kaynaklarla kamu harcamalarını artırmak ağır sanayi hamlesi gerektirdiği durumlarda ithal ikameci politikalarla uzun dönemde üretimin ülke içerisinde gerçekleştirilmesini zorlaştıracaktır (Bekmez ve Destek, 2015). Kaynakların savunma yatırımlarına tahsis edilmesi sonucu, ihracatı destekleyen sektörlerin kaynak çekememesi sonucunu doğuracaktır. Ülkeler bu durumdan olumsuz yönde etkilenecek ve özellikle yeni gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle aralarındaki kalkınma açıkları daha açılmış olacaktır (Sen ve Değer, 1995). Bu yaklaşımı destekleyici bulgu, ABD'nin Japonya'ya oranla daha fazla askeri harcama yapması buna karşın Japonya'nın

verimlilik ve kalkınma çıktılarında daha iyi olması daha iyi durumda olması olarak düşünülebilir (Fontanel, 1995: 572). Diğer taraftan savunma yatırımları sonucu ortaya çıkan nihai savunma ürünlerinin genellikle alıcısının sadece devlet olduğu düşünüldüğünde, zaten kıt olan ülke kaynakları, diğer verimli alanlara aktarılan payların azalacağı ileri sürülmektedir (Poole ve Bernad, 1992). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde kıt olan nitelikli beşerî sermayenin bu alanda yoğun olarak istihdam edilmesi diğer sektörlerde nitelikli beşerî sermaye istihdamı sorunu ortaya çıkmasına neden olacaktır (Değer ve Sen, 2007). Dolayısıyla Neo-Klasik yaklaşım, kıt kaynakların savunma yatırımlarına tahsis edilmesiyle özel sektörün ileri ve geri sektör bağlantılarının alternatif kullanım alanlarını daraltma sonucunu doğuracaktır (Looney, 1994: 36).

3.4. Savunma Hizmetlerini Diğer Kamu Hizmetlerinden Ayıran Özellikler

Ülkeler toprak bütünlüklerini ve egemenliklerini korumak için savunma hizmetlerine milyarlarca dolar harcama yapmaktadır. Küresel anlamda savunma sektörü serbest piyasa şartlarından uzak ve rekabetin olmadığı bir alanda faaliyetlerini sürdürmektedir. Çünkü göreli olarak güçlü savunma sistemlerine sahip olmayan ülkeler, gelişmiş savunma sistemine sahip ülkelerin ve aynı zaman da komşu ülkelerin tehdidi altında egemenliklerini korumaya çalışmaktadır. Ülkelerin dış tehditlere karşı etkin bir şekilde savunulması öncelikle ülkenin sahip olduğu savunma gücüne bağlıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde ülkelerin tarihi süreç içerinde savunmanın en önemli bileşeni olan silah ticaretleri ekonomik olgunun temelini oluşturmaktadır (Şeker, 2010).

Diğer taraftan devletlerin savunma sanayi ürünleri üreten firmalar ile daha çok dirsek teması içerisinde bulundukları görülmektedir. Bu durum daha çok devletlerin savunma ürünlerinin tek alıcı durumunda olmasının büyük etkisi vardır. Ayrıca savunma ürünlerinin ihracatı neticesinde döviz girdisi sağlanması ülkelerin uzun dönemde hem dışa bağımlılığını azaltmakta hem de rekabet gücünü artırmaktadır (Künü, 2013).

Savunma hizmetleri genellikle ülke bütçeleri içerisinde en çok paya sahip olan kalemlerdendir. Devletler, kendi siyasi ve ekonomik yapılarına göre farklılık göstermekle birlikte bu harcamaları düşürebilir ya da harcamalarını zamana yayabilir ancak bu harcamalar vazgeçemeyeceği harcama kalemlerindendir. Savunma harcamaları diğer kamu harcamalarına göre hem kamuoyu nezdinde hem de siyasal karar alıcı mekanizmalarının gözünde önemini ve rakamsal olarak büyüklüğünü daima muhafaza etmiş ve tam kamusal mal olma özelliğini korumuştur. Çünkü savunma hizmetlerinin finansmanına vergi mükellefleri katlansa da bu kamusal hizmetten vergi ödeyen ödemeyen tüm bireyler eşit olarak yararlanmaktadır (Pehlivan, 2018; Künü, 2013).

Tam kamusal hizmetlerden olan savunma hizmetleri fiziki olarak bölünememekte ve faydaları pazarlanamamaktadır. Tekrar vatandaşlar bu kamusal hizmetin finansmanına katılsa da katıl masada bu hizmetten eşit bir şekilde yararlanırlar (Edizdoğan, 2008). Ülke güvenliğini tehdit eden risklerin boyutlarıyla savunma hizmetlerine yapılan yatırımlar arasında doğru orantılı bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde savunma hizmetlerine kaynak aktarımı sürekli hale gelmektedir. Bu özellikler itibariyle savunma sanayi diğer kamu hizmetlerinden büyük oranda ayrılmakta ilişkili olduğu diğer birçok sektör açısından lokomotif görevi görmektedir (Akdoğan, 2008).

3.5. Savunma Harcamalarında Etkinliğin Sağlanması

Daha önceki bölümlerde savunma harcamalarının tanımı, savunma harcamalarını artıran nedenlerin neler olduğu ve sonuçları itibariyle iktisadi yaklaşımların değerlendirilmeleri açıklanmıştı. Ancak savunma harcamalarının sonuçları itibariyle etkinliğinin değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Etkinlik kavramını açıklamadan önce ekonomik pratiklerin sebep ve sonuçları itibariyle ölçülebilir şekilde yürütülmesi ve değerlendirilmesi öncelikli konuların başında gelmektedir (Neely vd., 2005: 1228). Ölçülebilir ve öngörülebilir pratikler etkinliği açısından yorumlanabilir. Burada etkinlik ve verimlilik kavramları uygulama açısından karıştırılmaması gerekmektedir.

Çünkü verimlilik yapılan işlerin kapsamına uygun yerine getirilmesini kapsarken etkinlik ise doğru işlerin yapılmasını kapsamaktadır. Bunu üretimde kullanılan girdi ve çıktılar açısından düşündüğümüzde verimlilik kaynakların ne kadar uygun kullanıldığını ölçerken etkinlik ise amaçlara ne kadar uygun kaynakların tahsis edildiğiyle ilgilenmektedir. Dolayısıyla en yaygın tanıma göre verimlilik belirli çıktıları üretmek için kullanılan girdiler arasındaki oranı ifade etmektedir (Prokopenko, 2011: 19). Etkinlik ise mevcut kaynaklarla beklenen en fazla çıktıyı üretmek olarak ifade edilmektedir (Yuluğ, 1981: 70; Çoban, 2007: 21).

Savunma harcamalarında ise etkinliği en düşük maliyet ile en yüksek hâsıla seviyesini yakalamak olarak tanımlamak savunma harcamalarının ekonomik çıktılardan çok ülkelerin savunma ihtiyaçlarının en etkin şekilde giderilmesini içermektedir. Ülkelerin savunma ihtiyaçlarını yerine getirilmesiyle elde ettikleri faydaları somut çıktılarla ölçmek ve değerlendirmek kamu hizmetlerinin hedefleriyle çelişmektedir. Çünkü savunma harcamalarının hedeflerinde ülke güvenliği açısından caydırıcılık öne çıkmaktadır (Altun, 2017). Ancak savunma harcamalarının nihai hedefi olan caydırıcılığı ölçmek güç olsa da savunma harcamaları için katlanılan ve kamu bütçesine önemli bir yük getiren maliyetlerin ölçülmesi ve etkinliğinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde savunma harcama maliyetlerinin fayda maliyet analizleriyle değerlendirilmesi gelecek savunma harcama planları açısından da önem taşımaktadır (Bulutoğlu, 1977).

3.6. Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Modeller

Ekonomik büyüme bir ülkenin mevcut üretim faktörleriyle fiziki üretim hacminde bir dönemden diğerine reel (fiyatlardan arındırılmış) olarak meydana getirdiği rakamsal artışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu artışlar genel itibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'daki (GSYH) değişmeler şeklinde gösterilmektedir (Turan, 2008: 11). Başka bir tanıma göre ekonomik büyüme, reel GSYH artış oranına paralel olarak kişi başı düşen milli gelirin artmasıdır (Acar, 2002; İyibozkurt, 1992). Dolayısıyla reel GSYH ve reel kişi başına düşen milli gelir ekonomik büyümenin en önemli göstergeleridir

(Kibritçioğlu, 1998). Diğer taraftan ülkenin mal ve hizmet üretme kapasitesindeki nitelikli kapasite artışı da ekonomik büyüme tanımı içerisinde değerlendirilmektedir (Parasız, 2003; Doğan, 2018). Daha kapsayıcı ve özet tanıma göre ekonomik büyüme; ülkelerin üretim olanakları eğrisinin teknolojik gelişme, verimlik artışları sermaye birikimi sonucu sağa kayması yani üretim kapasitelerinin dinamik olarak artmasıdır (Karlıdağ, 2018).

Teknolojik gelişmeye ve nüfus artışına paralel olarak ekonominin toplam talep miktarı da artmaktadır. Artan bu talebin karşılanması için gelirin harcanmayan kısmı olan tasarrufların yeni üretim kapasitelerinin ya da yeni üretim tesislerinin kurulmasını uyarmaktadır. Büyümede meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin sebepleri iktisat yazınında büyüme teorileri içerisinde değerlendirilmektedir. Büyümeyi açıklayan teorilerin gelişim süreçlerine baktığımızda temel büyüme modellerini; ana-akım (klasik) iktisat teorileri, Schumpeteryen büyüme yaklaşımı, Keynesyen yaklaşım, Harrod-Domar modeli, Neo-Klasik model (Solow modeli) ve içsel büyüme modelleri şeklinde sıralayabiliriz (Yakışık ve Çetin, 2014: 4; Yakışık vd, 2017).

3.7. Büyüme Modelleri Klasik Büyüme Modeli

Ana akım iktisatta denilen klasik iktisadın ilk sistematiğini Adam Smith kurgulamıştır. Klasik modelde iş bölümünün uzmanlaşması sonucu artan verimlilikle birlikte üretimin artacağını vurgulamaktadır. Artan üretimin pazar dinamiklerini daha da büyüteceği, üretim fazlası ürünlerin satışının kolaylaşacağı ve bu durumun serbest dış ticareti geliştireceği kurgulanmaktadır. Ticareti kolaylaştıran para sisteminin de geliştirilmesi ve devletinde kendisine yüklenen görevlerden biri olan altyapı yatırımlarını gerçekleştirmesiyle ticaret yapmanın daha kolay ve hızlı hale geleceği ileri sürülmektedir. Bu döngü sonucu sermaye birikimi daha da artarak beklenen büyümenin gerçekleşeceği açıklanmaktadır (Yakışık vd, 2017; Doğan, 2018). Bu modelin diğer teorisyenlerinden Thomas Malthus ise büyümeyi gıda üretim artış hızı ile nüfus artış hızlarını karşılaştırarak açıklamaktadır. Malthus'un açıkladığı nüfus teorisine göre, nüfus geometrik büyüme hızıyla 1, 2, 4, 8, 16, 32... olarak artarken, gıda

üretiminin ise aritmetik 1, 2, 3, 4, 5, 6 ... olarak artacağını ileri sürmektedir. Dolayısıyla topluma yeterli gıda üretimi için nüfus politikalarıyla nüfusun kontrol edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Henderson, 1992: 140). David Ricardo ise büyümeyi, büyümeyi yaratan üretim faktörlerinden çok bu faktörlerin alacağı getiriler bağlamında değerlendirmiştir. Bu faktörleri ise Ricardo girişimci, toprak sahipleri ve emek olarak belirlemiştir (Özsağır, 2008: 4). Ricardo'nun büyüme modelinde kısa dönemde doğal ücret haddinin uzun dönemde piyasa ücret haddine eşitleneceği ve azalan verimler yasası varsayımlarıyla işletmeler kar elde ettiği sürece üretim devam edecektir. Smith'in modelinde de uzun dönemde büyümenin tam zenginleşme aşaması yani tam istihdam durağan duruma geleceği seviye uzun dönemde Ricardo'nun varsayımları sonucunda da büyüme süreci durağan duruma gelecektir (Ünsal, 2007: 65-66; Özsağır, 2008). Klasik büyüme modellerinde teknolojik gelişmelerin büyüme üzerine etkilerini görememekteyiz. Teknoloji dışsal bir veri olarak kabul edildiğinden klasik büyüme modellerinin dışsal büyüme modeli olarak adlandırılmasına sebep olmuştur (Yücel, 1976).

Ancak klasik modelin temelini oluşturan iş bölümünün verime ve teknolojik gelişmeye katkısını da göz ardı etmemek gerekir (Karlıdağ, 2018). Neoklasik Büyüme Modeli (Solow) Klasik büyüme teorileri ile modern Neo-Klasik büyüme teorilerini başlatan ve iktisadi büyüme literatürüne Solow-Swan büyüme modeli olarak geçen dönem arasında önemli büyüme yaklaşımları geliştirilmiştir. Bu büyüme yaklaşımları içerisinde Keynesyen büyüme, Schumpeteryen büyüme ve Harrod-Domar büyüme yaklaşımlarından söz edebiliriz. Keynesyen yaklaşım; maliye ve para politikaları kullanılarak tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, kamu harcamaları ve dış ticaret gibi toplam talep bileşenlerini harekete geçirecek yatırımların ve milli gelirin artacağını dolayısıyla gerekli ekonomik büyümenin gerçekleşeceğini açıklayan yaklaşımdır. Kamu harcamaları önemli bir kalemi olan savunma harcamaları toplam talebin belirleyici bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu modelde kısaca yatırımların gelir artırıcı etkisiyle gerekli ekonomik büyüme açıklanmaya çalışılmaktadır (İncekara ve Tatoğlu, 2008: 22-23). Schumpeteryen büyüme yaklaşımı ise büyümenin girişimci, AR-GE ve yeniliklerin (inovasyon) potansiyellerine dayandırıldığı, ayrıca büyüme ve kapitalist sistemin sürdürülebilirliğini yeniliklerin

yaratıcı yıkım süreciyle açıklandığı büyüme yaklaşımıdır (Erdoğan ve Canbay, 2016: 34; Dolanay, 2009: 181). Yaratıcı yıkım; mevcut ürünlerden daha kaliteli ve yeni ürün gelişmesi sonucunda eski ürünlerin piyasadan silinerek yok olması süreci olarak tanımlanmaktadır (Demir, 1995: 165). Dolayısıyla firmalar ve ülkeler açısından uluslararası rekabette başarı sağlayabilmenin şartı AR-GE yaparak teknolojiyi geliştirmek ve yeni ürün modelleri geliştirebilmektir.

Harrod-Domar modeli ise gerekli büyümenin tasarruf-yatırım dinamikleriyle açıklanmaya çalışıldığı bir modeldir. Paranın yer almadığı, ekonomik kararların tamamının özel sektör tarafından alındığı ve dış ticaretin olmadığı varsayımlarına dayanan bir modeldir. Harrod-Domar modeli yatırımların üretim kapasitesini artırıcı etkisini, Keynesyen modelin yatırımların gelir artırıcı etkisine ekleyerek büyüme yaklaşımına yeni bir boyut kazandırmıştır (Turan, 2008: 27). Ancak Harrod-Domar büyüme modelinin temel sorunu, ekonominin uzun dönemde tam istihdama ulaşıp ulaşamayacağı ve kararlı büyümenin sağlanıp sağlanamayacağıdır (Parasız, 2003). Dolayısıyla modelin önemli varsayımlarından olan üretim çıktısının üretim faktörlerinde meydana gelen oransal artış kadar büyüyeceği, ölçeğe göre sabit getirilerin geçerli olduğu yani uzun dönemli kararlı bir büyümenin gerçekleşemeyeceği zımni olarak belirtildiği söylenebilir (Çapan, 2009).

Solow büyüme modeli ise üretim fonksiyonun iki önemli parametresi olan sermaye ve emeğin azalan verimler ve sabit getirilere tabi olduğunu Cobb-Douglas üretim fonksiyonuyla açıklayan bir büyüme modelidir. Teknolojik gelişmenin dışsal bir parametre olarak kabul edildiği Solow modeli, üretimdeki artışın üretim faktörleri tarafından açıklanamayan payı ile temsil edildiği varsayılmaktadır (Gürak, 2006; Yıldırım vd., 2005). Harrod-Domar modelinin uzun dönemde kararlı büyümenin olamayacağı varsayımının aksine Solow modeli uzun dönemde büyümenin kararlı bir izleyeceğini öngörür. Teknolojinin sabit olduğu varsayımı altında, ekonomik dinamiklerin kişi başına sermayeyi belli bir seviyeye çıkaracağını açıklar. Ancak kişi başına sermaye miktarı değişmediği müddetçe kişi başına çıktı miktarı da sabit kalarak kararlı büyüme seviyesine ulaşmış olur. Öte yandan teknolojik altyapının güçlü olduğu finansal sistemlerde ise bu yapının ülkeye sermaye girişini kolaylaştıracağı ve artan

sermaye emeğe ödenen ücreti karşılayacağı için üretim artarak büyüme gerçekleşmiş olur (Aslan ve Yılmaz, 2015).

İçsel büyüme modelleri 1980 sonrası geliştirilen, Klasik ve Neoklasik büyüme modellerinden farklı olarak büyümenin temel belirleyicisi teknolojiyi modelde bir dış faktör değil, teknolojiyi modelin içerisinde kabul eden büyüme modelleridir. Yani teknoloji ülkelerin içsel dinamikleriyle AR-GE yatırımları yaparak geliştirdiği ve belirli maliyetlere katlandığı bir süreçtir. Özellikle Neoklasik modellerin kabul ettiği gibi emek faktörü sabit bir parametre değil aksine eğitim ve sağlık yatırımlarının etkilediği verimlilik artışlarıyla dinamik bir parametredir. Dolayısıyla yine Neoklasik modellerin kabul ettiği azalan emek verimi, içsel büyüme modellerinde emeğin artan verimine evrilir. Bunun yanında içsel büyüme modelleri, büyümenin temel belirleyicisi olarak eğitim ve sağlık yatırımlarıyla verimi artan ve büyümeye pozitif katkı sağlayan sadece emeğe odaklanmaz. Aynı zamanda ekonomik ve finansal özgürlükler, hukukun üstünlüğü, kurumsal yapı, kamusal teşvikler ve diğer sosyokültürel faktörler gibi parametrelerin ekonomik büyümeye etki eden parametreler üzerinde de durur (Yakışık ve Çetin, 2014).

3.8. Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayisinin Ekonomi Üzerine Etkileri

Savunma hizmeti için harcanan kalemler incelendiğinde genel olarak stratejik değer taşıyan, ileri teknoloji gerektiren harcamalar olduğu görülmektedir. Bu konu çok sayıda araştırmacı tarafından incelenmiş ancak savunma harcamalarının tasarruf, ödemeler dengesi ve ekonomik büyüme üzerine etkileri açısından incelenmesi eksik bir alan olarak göze çarpmaktadır. Çünkü savunma harcamaları ile ileri teknolojinin ülkeye kazandırılması, bu alanda kalifiye personelin yetiştirilmesi, üretim tekniklerinin geliştirilmesi ve toplam talebin artırılması gibi önemli ekonomik sonuçların ülke ekonomisine etkileri yadsınamaz (Ergin, 1991).

Savunma harcamaları teknoloji altyapısını geliştirmesi, ekonomik büyümeye olumlu katkı yapması, diğer sektörlere önemli ileri geri bağlantıları ile girdi sağlaması ve talep

yaratması açısından önemli bir harcama kalemidir. Ekonomiye bu olumlu etkileriyle birlikte, savunma harcamalarının önemli tasarrufları kendine çekmesi ve yetişmiş insan kaynaklarını kendi bünyesinde istihdam etmesi sonucu eğitim, sağlık ve diğer altyapı yatırımlarına tahsis edilmesi gereken kaynakları azaltması gibi önemli olumsuz etkilerini de gözden kaçırmamak gerekir (Gümüşdaş, 2010). Dolayısıyla önceki bölümlerde ifade edildiği gibi savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileriyle birlikte olumsuz etkilerinin de muhtemel olacağı söylenebilir. Çünkü ekonomik kararların alternatifleri arasında kaynakların kıt olmasına paralel olarak bir tercih zorunluluğu vardır. Her bir savunma harcaması için kaynak tahsis tercihi diğer kullanılabileceği alanlardan vazgeçiş olarak karşımıza çıkacaktır. Toplam talebin yani GSMH'nin önemli bileşeni olan kamu harcamaları ve onun da önemli bir kalemi olan savunma harcamaları payının artması durumunda toplam talebin önemli diğer bileşenleri olan harcama ve yatırım gibi önemli kalemleri azaltarak kamunun savunma harcamalarının olumsuz etkileri tartışılır hale gelecektir (Benoit, 1973). Çünkü savunma hizmeti için yapılan harcamaların olumlu etkileri nitelikli altyapı donanımına sahip olmaya bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerin de önemli eksikliklerinden birisi de altyapı yatırımlarıdır. Çünkü altyapı ihtiyaçları hem askeri amaçla da hem sivil amaçla da kullanılmakta olup her iki alan için de ortak bir gereksinimdir. Dolayısıyla hem askeri savunma harcamaları hem de sivil alanda ihtiyaç duyulan yatırımların dengeli götürülmesi önem arz etmektedir. Bu denge bozulduğunda askeri harcamaları ekonomiye olumsuz etkileri artar hale gelme riski ortaya çıkacaktır (Korkmaz ve Bilgin, 2017).

3.9. Savunma Harcamalarının Büyümeye Etkileri

Savunma harcamaları toplam talebi canlandıran önemli bir kamu harcaması bileşenidir. Canlanan talep sayesinde istihdam olumlu etkilenerek muhtemel ekonomik durgunluktan çıkma ve milli gelir büyümesi sürekli hale gelecektir. Bu bağlamda savunma harcamalarının istihdamı etkilemesini ikinci dünya savaşı öncesi ve sonrası dönemleri ABD açısından analiz eden Sweezy ve Baran, savunma harcamaları ile istihdam arasında doğru orantı olduğunu savunmuştur (Sweezy, 1975).

Dolayısıyla yapılan çalışmalarda savunma harcamaları ile iş gücüne katılım arasında yüksek bir korelasyon bulunduğu vurgulanmaktadır (Uçar, 2003).

Diğer taraftan savunma sanayisinde ileri teknolojiler kullanıldığından bu alanda yatırım yapan firmalar sermaye yoğun üretim yapmak durumundadır. Bu durum hem nitelikli beşerî sermaye istihdamını gerektirmekte ve de uzun dönemde beşerî sermayenin yetenek ve niteliklerini geliştirme sürekliliği sağlayacaktır. Öte taraftan sermaye yoğun üretim tekniklerinin yanında bu firmaların emek yoğun teknikleri de etkin kullanma gereksinimini artırmaktadır. Sonuçta ekonomik büyümenin en temel belirleyicilerinden olan emek ve sermaye birikimi artarak ekonomik büyüme sürekli hale gelecektir. (Şimşek, 1989).

Özellikle 1939-75 dönemleri hem sıcak hem de soğuk savaşların yoğunlaştığı dönemlerdir. Bu süreçte ülkeler savunma yatırımlarına yöneldiğinden ülkelerin savunma harcama kalemlerinde hızlı artışların yaşandığı dönemler olarak bilinmektedir. Savunma harcamalarındaki artışların büyümeyi olumlu etkilemesinin yanında toplam talepteki artışların tetiklediği enflasyon artışı gibi olumsuz sonuçları da beraberinde getirdiği bilinmektedir (Asiloğulları, 2020; Xu vd, 2018; Melman, 1985; Hart ve Hoole, 1984; Calleo, 1981). Ancak günümüzde savunma harcama politikaları, savaş anlayışındaki gelişme ve değişmelere paralel olarak savunma harcamalarının enflasyon yaratan etkisinin ihmal eder hale gelmiştir. Önemli yıkıcı etkilerine rağmen enflasyonun ihmal edilmesine neden olan faktörleri; vekâlet savaşlarının yaygınlaşması, kitle savaşları yerine profesyonel savaşların daha ağırlık kazanması ve savaş dönemi aralıklarının uzaması, barış dönemlerinin eski dönemlere göre uzun olması gibi faktörler olarak belirtebiliriz. Bunu yanında enflasyon ve savunma harcamaları çift yönlü etkileri literatürde halen tartışılan konuların başında gelmektedir (Liff ve Ericson, 2013; Asiloğulları, 2020).

3.10. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme

Savunma harcamaları, kamu harcamalarının en önemli harcama kalemlerinden biridir. Bu haliyle değerlendirildiğinde en büyük kamu harcama kalemlerinden biri olan savunma harcamalarının da etkilerinin de büyük olacağı söylenebilir. Bu etkileri olumlu ve olumsuz etkiler olarak iki başlık altında toplayabiliriz. Bunlar literatürde Neoklasik yaklaşım olarak bilinen dışlama etkisi (crowding out effect) olumsuz etki yaklaşımı ve Keynesyen askeri harcama yaklaşımı (Keynesian military spending approach) olumlu etki yaklaşımıdır. Neoklasik yaklaşımda genişletici maliye politikasıyla artan kamu harcama finansmanının vergi ya da iç borçlanma ile karşılanması sonucu artan kredi maliyetlerinin tetiklediği dışlanan özel sektör yatırımlarına dayanmaktadır (Carlson ve Spencer, 1975: 3). Literatürde dışlama etkisi üç farklı boyutta değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi özel sektörün ürettiği ürünler yerine kamunun ürettiği ürünlerin tercih edilmesi/ikamesidir. İkincisi üretim ve talep artışına paralel olarak artan para talebi ve artan faiz oranları ile özel sektör yatırımlarının dışlanmasıdır. Son olarak artan kamu yatırımları sonucu artan bütçe açıklarının borçlanma faizlerini yani kredi maliyetlerini artırarak dışlanan özel sektör yatırımlarıdır (Floyd ve Hynes, 1978: 97).

Askeri Keynesyen Yaklaşım ise artan savunma harcamalarının toplam talebi artırarak ekonomiyi olumlu yönde etkilemesine dayanmaktadır. Bu yaklaşımda özellikle savunma hizmeti için yapılan harcamaların verimliliği artıracağı, verimlilik artışının üretim artışını teşvik edeceği ve sonuçta beklenen büyümenin gerçekleşeceği savunulmaktadır. Bu olumlu etki harekete geçirme / hızlandırma etkisi de denilmektedir (Morales-Ramos, 2002; Durgun ve Timur, 2017).

Bu yaklaşımın diğer bir öngörüsü ise eksik istihdam koşulları altında savunma harcamalarının artması toplam talebi artırarak, üretim ve istihdamı desteklemesidir (Pieronni, 2009; Kasalak, 2006). Diğer taraftan savunma alanına yapılan yatırımlar ileri teknoloji gerektirdiğinden bu alanda istihdam edilen beşeri sermayenin niteliğini artırarak olumlu dışsallık yaratması büyümenin önemli dinamiği olarak

değerlendirilmektedir (Yıldırım vd., 2005). Böylece savunma alanına yapılan yatırımların verimlilik ve nitelik artıcı etkisiyle üretim artışı yatırımcıları daha fazla yatırım yapmaya, üretim ve istihdam artışı sağlamaya teşvik edecektir (Kasalak, 2006). Dolayısıyla Keynesyen çarpan etkisine göre savunma alanında yaşanan bir atış diğer sektörlerdeki üretim hacmini, hâsıla düzeyini ve istihdamı etkilemesi kaçınılmaz hale gelecektir (Abu-Bader, Abu-Qarn, ve Aamer, 2003; Korkmaz ve Bilgin, 2017).

Savunma harcamalarının ekonomiyi olumlu yönde etkilediğine dair literatürde bilinen en kapsamlı çalışma Benoit (1973, 1978) çalışmalarıdır. İlk çalışmasında özellikle gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyüme ile savunma harcamaları arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır (Benoit, 1973; 1978). İkinci çalışmasını ise ülkelerin savunma yüklerine göre değerlendirmiş, çalışmasında yüksek savunma yükleri ile hızlı büyüme ve düşük savunma yükleri ile düşük büyümeyi destekleyen bulgulara ulaşmıştır. Bu sonuçlar savunma harcamalarında artışların toplam talepte yarattığı artışlarla büyümeyi artırdığı ve Keynesyen yaklaşımı desteklediği söylenebilir. Dolayısıyla savunma harcamalarındaki artışların toplam talebi artırdığı, bu artışın istihdamı olumlu etkilediği, yüksek kar ve çarpan etkisiyle de ekonomik büyümeyi hızlandırdığı sonucu desteklenmektedir (Dakurah, Davies ve Sampath, 2001; Sheikh, Akhtar, Abbas, ve Mushtaq, 2017; Faini, Annez, ve Taylor, 1984).

Neo klasik iktisadi yaklaşım ise dışlama etkisi dolayısıyla savunma harcamalarını, kamu harcamalarının daha etkin sonuçlar doğuracağı diğer alanlara aktarılması yerine savunma harcamalarına tahsis edilmesiyle ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki olacağını savunmuştur. Bu yaklaşımın savunduğu olumsuz etkiler, savunma harcamalarına tahsis edilen yüksel miktarlardaki fonların alternatif kullanım alanlarını engelleyecek (Looney, 1994: 36; Durgun ve Timur, 2017), savunma alanında yaratılan yenilikler sadece savunma alanında kullanılması durumunda yeniliklerin yayılma etkisiyle ekonominin diğer alanlarına pozitif etkisi azalacak (Zengin, 2010: 93), ayrıca diğer alanların ihracat potansiyellerini sekteye uğratarak dış ticaretin büyümeye olumsuz etkilemesi riskleri doğacaktır (Değer ve Sen, 1995: 296). Savunma harcamalarına tahsis edilen kaynakların özellikle altyapı, eğitim ve sağlık gibi diğer kamu harcamalarına ayrılacak kaynakları dışladığı ve ekonomik büyümeyi olumsuz

etkilediği vurgusu literatürde önemli yer tutmaktadır. Bu durum sadece alternatif kullanım alanlarına yatırımı azaltmasıyla kalmaz aynı zamanda artan savunma harcamalarının bütçede açıklar meydana getirecek ve harcamaların finansmanında sık sık borçlanmaya başvurulması sonucunu doğuracaktır (Gözler, 2016). Bu kısır döngü faiz oranlarının yükselmesiyle borç yüklerinin giderek artıracak, diğer bir kamu finansman kaynağı olan vergi yükümlülüklerini artırması sonucu mali disiplinin bozulması risklerini beraberinde getirecektir (Dunne, ve Perlo Freeman, 2003).

Ancak özellikle gelişmekte olan ülkeler savunma harcamalarının mali yükler getirmesine rağmen, ülkelerin iç ve dış güvenlikleri, savunma yatırımlarının diğer sektörler açısından lokomotif görevi görmesi (Esgin, 2010; Köse ve Doğan, 2009), ve ülkelerin tehdit algısı ve jeopolitik konumu getirdiği zorunluluklar gerekçesiyle savunma harcamalarından vazgeçmedikleri görülmektedir (Sümer, 200; Sevinç, 2020; Hacker ve Hatemi-J, 2006). Diğer taraftan teknolojik gelişmelere paralel olarak artan küresel ilişkiler ve yaşanan siyasi gelişmeler, savunma hizmetlerinde çeşitlenme ve farklılaşmalara sebep olmuş ve bu gelişmeler savunma harcamalarındaki artışı zorunlu kılmıştır (Loney, 1995; Topçu, 2010; Aslan, 2000).

Savunma harcamalarındaki bu artışın miktarı ve seçilmiş bazı ülkelerin GSMH yüzdesi olarak Tablo 3.2'de görülmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerin savunma harcamalarındaki artışlarla birlikte diğer verimli alanlara da kaynak tahsislerini artırdıkları vurgulanabilir (Darugah, Davıds ve Sampath, 2005). Çünkü gelişmiş ülkeler ekonomik büyümeyi sadece savunma harcamalarındaki artışla gerçekleştirmemektedir (Heo ve Ro, 1998: 172; Giray, 2004). Dahası bu ülkeler savunma alanında istihdam edilen nitelikli personelin diğer alanlarda daha verimli olma durmunu da politikalarının merkezine almakta ve bu alanlarda yaratacakları katma değer ve ihracat artışlarıyla döviz sağlama durumlarını da göz önünde bulundurmaktadır (Giray, 2004).

Tablo 3.2: Dünyada Savunma Harcamaları (2019 Yılı)

Ülkeler	Miktar (Milyar Dolar)
ABD	732,00
Çin	261,00
Hindistan	71.10
Rusya	65,10
Suudi Arabistan	61,80
Fransa:	50,10
Almanya	49,20
İngiltere	48,60
Japonya	47,60
G. Kore	43,90
İtalya	26,80
İsrail:	20,50
Türkiye	20,40
İran	12,60

Kaynak: (SIPRI, 2020)

Ülkelerin savunma endüstrilerinde ne kadar güçlü olduğunu gösteren en önemli göstergelerden biri savunma sanayi ürünleri ihracatıdır. Şekil 3.1 ve Tablo 3.2.'de seçilmiş bazı ülkelerin savunma ihracatındaki artışları ve dünya savunma ihracat payları 2005-2015 yıl aralıkları itibariyle gösterilmiştir. Tablo 3.3.'deki ilk sütun ülkelerin dünya toplam savunma ihracatı içindeki paylarını göstermektedir.

Tablo 3.3: Dünya Genelinde Ülkelerin Savunma İhracatı

Ülkeler	2005	2010	2014	2015	Dünya Toplam İçindeki Payı %
Dünya	115,4	166,7	193,2	191,8	100,00
ABD	90,6	129,7	154,7	158,9	82,85
Rusya	5,0	7,9	10,6	9,4	4,90
Çin	1,2	3,5	2,1	2,9	1,51
Almanya	2,3	4,6	2,4	1,4	0,73
İngiltere	4,5	3,2	4,0	1,2	0,63
İsrail	0,9	2,4	1,3	0,5	0,26
Türkiye	0,2	0,4	0,4	0,4	0,21
Japonya			0,1	0,1	0,005

Kaynak: (SIPRI , 2019)

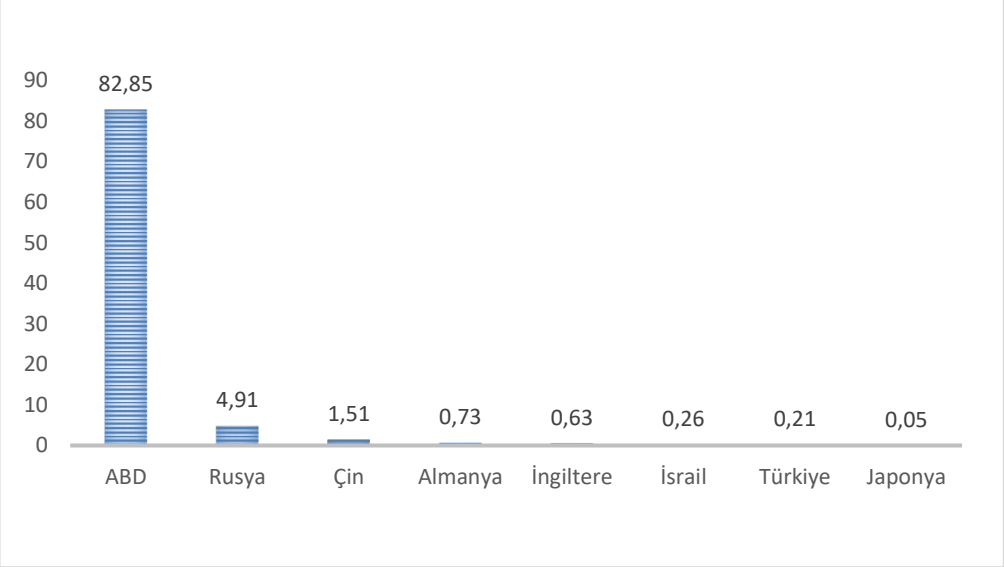
ABD'nin savunma sanayi ürün ihracatı büyük bir fark ile ilk sırada görülmektedir. ABD'den sonra gelen Rusya'nın dünya savunma sanayi ürün ihracatındaki payı %5'in altındadır. Bu veriler ışığında ABD'nin dünya savunma ürünleri ihracatındaki %82,85'lik pay ile ilk sırada tek güç olması, dünya güvenliğinin ve savunma sanayi ürünleri ihracatının dengesi hakkında ipuçları vermektedir (Doğdu, 2018).

Tablo 3.4: Savunma Harcamalarının Kıtalara Göre Dağılımı (%)

	2004	2014	2015	2016
Dünya Toplamı	1.315,0	1.664,0	1.682,0	1.688,00
Afrika	21,8	42,1	39,7	39,2
Amerika	645,0	699,0	678,0	683,0
Asya ve Okyanus Ülkeleri	233,0	414,0	436,0	456,0
Avrupa	308,0	322,0	333,0	342,0
Ortadoğu Ülkeleri	10,1	180,0	-	-

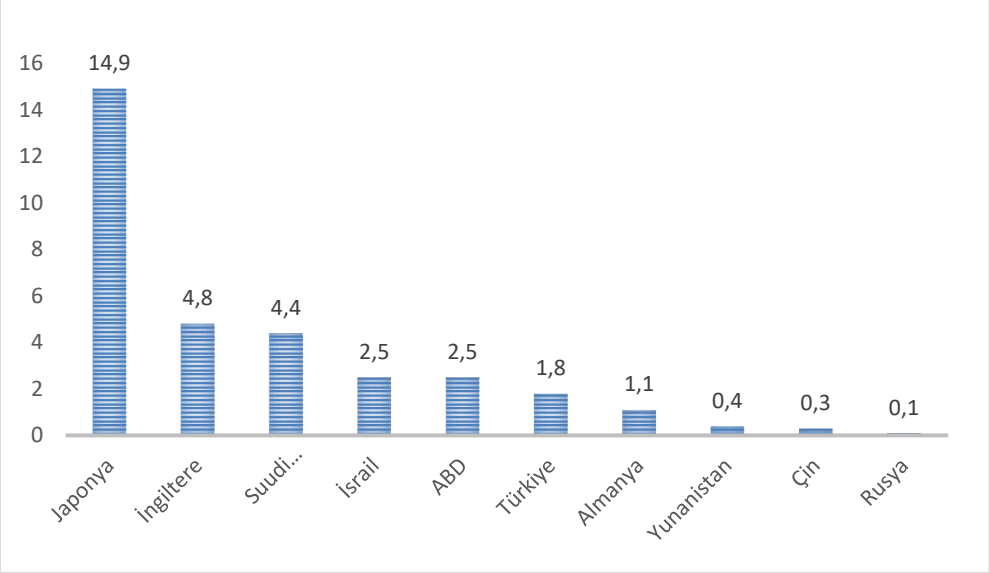
Kaynak: (SIPRI, 2019)

Şekil 3.1: Dünya Savunma İhracatında Devletlerin Oranları

Kaynak: (SIPRI, 2019).

Şekil 3.2: Dünya Silah İthalatında Devletlerin Aldıkları Oran

Kaynak: (SIPRI , 2019)

Ülkelerin savunma sanayi ürünü ithalatında durumun farklılık arz ettiği Şekil 3.2'de görülmektedir. Savunma sanayi ürünü ihracatında göreli düşük olan bazı ülkelerin savunma sanayi ürünü ithalatında ilk sıralarda yer aldığını görmekteyiz. Özellikle Japonya'nın %14,9 pay ile birinci sıraya yerleşmektedir. Bu dönüşümde özellikle 1970 sonrası uygulamaya konulan ithalat ve sermaye hareketleri liberalizasyonunun etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca bu süreçte Japon Sanayi ve Ticaret Bakanlığının (MITI)

kamu teşvikleriyle daha çok otomotiv ve elektronik yatırımlarına yönelmesi vurgulanmalıdır (Balassa ve Noland, 1998: 36). Dışa açılma stratejisinin sağladığı büyüme ve rekabet avantajları, savunma ürünlerine yüklü yatırım yapmak yerine bu ihtiyaçların daha çok ithalat yoluyla giderme tercih edilmiştir (Igeme,1995: 1; Kalaycıoğlu ve Gönel, 1998: 17-19). Diğer taraftan Japonya'nın Jeopolitik konumu ve tarihsel olarak komşularıyla yaşadığı gerilimlerin tetiklediği tehdit algısı savunma ürünü ithalatını artırdığı söylenebilir (Karagöl ve Palaz, 2004).

3.11. Yaşanan Güncel Çatışmalar ve Ekonomik Etkileri

Soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan dönem 1945-1990 arası dönemleri kapsayan ve özellikle I. ve II. Dünya savaşlarının yıkıcını etkisini ortadan kaldırmak ve tekrarlanmasını önlemek için ülkelerin bu sürece uyumunun sınandığı dönemdir (Halliday, 1996: 318). Soğuk savaş döneminin bitmesi ve küreselleşmenin çok hızlı gelişmesiyle birlikte savaş olgusu değişmiş böylece literatüre yeni kavramlar girmiştir. Öyle ki özellikle 1990 yılından sonra kullanılmaya başlanan ‘’yeni savaş’’ kavramı ortaya çıkmıştır. Disiplinler tarafından farklı yorumlan bu kavram özellikle sınır mücadelelerini konu almayan, karşılıklı meşru iki devletin savaşını ifade etmeyen, bilinen savaş taktiklerinin aksine farklı temeller üzerine oturan bir kavram olarak literatürde yerini almıştır (Boztepe, 2021).

Devletlerin tekelinde bulunan bazı kavramların, gücün ve otoritenin el değiştirmesi, savaşların özelleşmesine, iç savaşların artmasına ve vekâlet savaşı diye kavramlaşan devlet dışı oluşumların savaş alanlarının genişlemesine neden olmaktadır. Savaş olgusunun değişikliğe uğraması ve devlet dışı güçlerin savaşan taraflar olması, bu düzlemde savaşların neden yapıldığı sorusunun daha çok sorulmasına neden olmuştur. Devlet dışı unsurların daha çok savaşır halde olması savaşların çıkış nedenlerine yeni unsurların eklenmesine ve savaş boyutlarının değişmesine neden olmuştur (Boztepe, 2021).

Dolayısıyla geleneksel savaşların çıkış nedenleri temelde sınır uyuşmazlığı ve egemenlik mücadelesi gibi nedenlere dayanırken günümüzde savaşların çıkış nedenleri birçok farklı nedenlere dayanmaktadır. Soğuk savaş döneminde iki kutuplu bir dünyanın var olması güç dengesi oluşması açısından belirleyici olmuş, soğuk savaş sonrası dönemde ise çok kutuplu bir sistemin ortaya çıkması, savaşın doğasını değiştirmiş yepyeni bir boyut kazandırmıştır. Çok kutuplu dünya anlayışı, savaşların çıkış nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili savaşların nedenleri, sonuçları, araçları ve maliyetleriyle ilgili soruları gündeme getirmiştir. Ancak Hobbes'un ileri sürdüğü yaklaşım, bu sorulara verilecek cevapların çerçevesini çizmektedir. Bu yaklaşıma göre insanlar, temel ihtiyaçlarını karşılarken güvenliği için hâkimiyet alanındaki ve çevresindeki insanları kontrol etmek/hâkimiyet kurmak istemektedir (Arslan, 2017: 182). Diğer taraftan Hobbes, Leviathan'ın (devletin) kurulması sonucu toplum içi çatışma ve hâkimiyet olgusunun devletlerarası alana taşınmış olmasıdır (Sorensen, 2005: 81). Dolayıyla tarihsel süreç içerisinde savaş nedenleri, kavramları ve sonuçlarının da değişmesine sebep olmuştur. Savaşların meşruluğunun sorgulanması ve yıkıcı sonuçlarına rağmen ülkelerin bu süreçte küresel güç olma hevesinin bitmemesi, topyekûn savaşların yerine çatışmaların yer almasına neden olmuştur (Doğan, 2018).

Güç kullanma tekelinin devletlerin elinde olduğu dönemlerde klasik savaş taktikleri etkili olmuş ve konvansiyonel savaşlar yaşanmıştır. Sömürgecilik temeline dayanan bu dönem genellikle güce sahip olan devletleri karşı karşıya getirmiştir. Soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan dönemde ise nükleer silah tehdidi en şiddetli şekilde yaşanmış olup, devletlerin karşılıklı denge unsurları devreye girmiş ve savaş çıkma olasılığını en aza indirmiştir. İki kutuplu dünyanın güçlerin her anlamda birbirleri ile rekabetini ifade eden soğuk savaş dönemimin sona ermesi dünya üzerinde güç dengelerinin dağılmasına soğuk savaşın aksine çok kutuplu bir dünyanın oluşmasına neden olmuştur (Şahin, 2016). Soğuk savaşın sona ermesi ise Sovyetler'in hâkim olduğu alanların daralması, 9 Kasım 1989'da Berlin Duvar'ın yıkılması ve iki kutbun güçlerinden biri olan Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle başlamıştır (Herrmann ve Lebow, 2004: 2; Garthoff, 1998: 56-57).

Soğuk savaş sonrası oluşan çok kutuplu dünyada sömürgecilik baskısından kurtulup egemenliklerine kavuşma mücadelesi veren ülkeler ön plana çıkmış ve dünya üzerindeki çatışmalar da bu merkezlere dağılmıştır. Bağımsızlık mücadelesi veren bu ülkeler siyasi, askeri ve ekonomik kurumlarını oluşturamadıklarından göreli olarak 'Aciz Devlet' terimiyle tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu ülkelerde kurumsal eksikliklerden kaynaklı merkez otoriteyi sağlayamadıklarından iç savaşların, mezhepsel ve etnik çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur (Semercioğlu, 2016).

Yaşanan bu süreçte göreli büyük güçler tehditsiz kalmış ve tehdit arayışı içerisine girmişlerdir. Çünkü kitleleri kontrol edebilmek ve yönetebilmek için en temel ve en kolay yol bir düşman yaratarak tehdit algısı oluşturabilmektir. Soğuk savaş sonrası tehditsiz kalan iki büyük güç ABD ve Rusya askeri harcamalarını azaltmak yerine daha da çok artırarak yeni tehditler aramışlardır. ABD bu tehdit arayışını İslam coğrafyası ve doğu Asya'yı hedef alarak gidermiştir (Sağlam, 2014).

Soğuk savaşın diğer büyük kutbu olan Sovyetler Birliği ise dağıldıktan sonra (Rusya) eskiden kendisine bağlı, bağımsızlığını yeni kazanmış devletlere ve NATO gibi kendisini hedef alan büyük uluslararası kuruluşlara yönelmiş ve bunları tehdit olarak görmeye başlamıştır. Öyle ki Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra birçok topluluk bağımsızlıklarını ilan ederek yeni devletler ortaya çıkarmış ve bu devletler soğuk savaşın getirdiği alışkanlıklar ile birçok uluslararası kuruluşlara üye olmaya veya yakınlaşmaya çalışarak bağımsızlıklarını pekiştirmeye ve baskılara direnmeye çalışmışlardır (Öztürk ve Çelik, 2009).

Rusya, bu ülkelerin kendisinin başı çektiği blokun içerinde yer alırken soğuk savaş sonrasında AB ve NATO gibi uluslararası kuruluşlara üye olmasını hatta yakınlaşmasını tehdit olarak algılamaya başlamış, yeni oluşan devletlere baskı oluşturarak büyük Rusya hayalinden vazgeçmemiştir (Durgun ve Timur, 2017). Rusya'nın en temel siyasi politikası olan sıcak denizlere inme hayali bu durumu tetiklemiş ve Rusya dünya üzerinde birçok farklı coğrafyalarda hak iddia etmeye başlamış yeniden büyük Rusya hayalini canlı tutmuştur (Sağlam, 2014).

Özellikle soğuk savaş sonrası savaş stratejilerinin değişmesi, tarafsızlığı politika haline getiren İsviçre gibi ülkelerin bile taraf seçmeye mecbur kaldığı, günümüzde en yeni çatışmaların Rusya ve Ukrayna ekseninde yaşanması ve savunma harcamalarının değişimi ve katkısı açısından çalışmamızı bu başlık altında, Rusya'nın saldırgan tutumunu incelemeye yöneltmiştir. Rusya'nın 2014 yılında Kırım'da yaşayan Rusların can güvenliği gerekçesiyle Kırım'ı ilhak etmesinin ardından, Donbass ve Luhansk'ta yaşayan Rusların can güvenliği ve Ukrayna'nın silahsızlandırılması gerekçesiyle de 24 Şubat 2022'de Ukrayna'yı işgale başlamıştır. Bu süreçte en çok etkilenen Avrupa ülkeleri olduğu söylenebilir. Çünkü Avrupa ülkeleri Rus enerjisini Ukrayna üzerinden tedarik etmektedir. Rusya bunu bir siyasi malzemesi olarak kullanmaktadır (Baltacı, 2022).

Halen devam eden Rusya-Ukrayna savaşı, birçok ülkeyi yeniden kutuplaşmaya itmiş ve Rusya'nın yalnızlaşmasına birçok ekonomik yaptırıma maruz kalmıştır. Yaşanan enerji ve gıda tedariki sorunlarının tetiklediği fiyat artışları gelişmiş ülkelerin enflasyon rakamlarını son yılların en yüksek seviyelerine çıkarmıştır. Dahası Avrupa ülkelerini, NATO'yu, tarafsız ülkelerden İsveç ve Finlandiya'yı yeni silahlanma yatırımlarına itmiştir. Bu süreçte çoğu ülke, bütçelerine önümüzdeki dönemlerin savunma harcama bütçelerini revize etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca uluslararası kuruluşların savaşını seyrini olumlu yönde etkileme hatta durdurma konusunda etkisiz kalması gelecekte ülkelerin kendi savunma yatırımı ve modernizasyonu konusunda başlarının çaresine bakacağı yönünde politika değişiklikleri ajandalarına girmiş durumdadır. Bu konuda hızlı harekete geçen Avrupa ülkeleri savunma bütçelerini 200 milyar avro artırdığını deklare etti. Eski demir perde ülkeleri güvenlik tehdidi algısıyla eski silahlarını Ukrayna'ya silah yardımı olarak gönderdi ve bunların yerine yeni modern silahlar alarak ikame etme sürecini başlattı. Vurgulanması gereken bir diğer konu bu savaşı fırsat bilen ABD, İngiliz ve Fransız silah şirketlerinin ürettikleri silahlar prosedürü çok karmaşık olmasına rağmen hızlı bir şekilde Ukrayna'ya ulaştırması ve karlarını artırmasıdır. Diğer taraftan bu silahların vesayet savaşları yürüten örgütlerin eline geçmesiyle savaşların seyrini değiştirme tehlikesi gündeme gelmektedir (CNNTURK, 2022).

Halen devam eden Rusya-Ukrayna savaşı, ekonomik sistemlerin ve uluslararası kuruluşların etkisinin ve yaptırım gücünün sorgulanmasına neden olmuştur. Savunma harcamalarındaki artışın siyasi etkilerinin yanında ekonomi üzerine etkilerinin de sıklıkla tartışıldığını görmekteyiz (Oktay, 2014).

Tablo 3.5: Rusya'nın Komşu Ülkelerinde Yaşayan Rus Nüfus Oranı (2019)

Ülke Adı	Toplam Nüfus	Rus Kökenli Nüfus	Diğer
Kuzey Kore	24.851,627	-	-
Çin	1.355.692,576	-	8,4
Moğolistan	2.953,190	-	18,1
Kazakistan	17.948,816	23,70	13,2
Azerbaycan	9.686,210	1,3	6,2
Gürcistan	4.935,880	1,5	14,7
Norveç	5.147.792	-	15,6
Finlandiya	5.268,789	0,5	6,1
Estonya	1.257,921	24,8	6,5
Letonya	2.165,165	26,2	12,7
Litvanya	3.505,738	5,8	11,1
Belarus	9.608,058	8,3	8
Ukrayna	44.291,43	17,3	95,1

Kaynak: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ kz. Html adresinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.5'de soğuk savaş sonrası Sovyetler Birliğinden ayrılıp kendi egemenliklerine kavuşan ülkelerde yaşayan Rus nüfus oranları görülmektedir. Bunlar içerisinde Letonya, Estonya ve Kazakistan'da Rus nüfus oranın yüksek seviyelerde olduğu

dikkatleri çekmektedir. Ukrayna'da yaşayan Rus nüfusunun bu ülkelere göre daha düşük olmasına rağmen Ukrayna'nın jeopolitik önemine paralel olarak savaşın nedenleri ve seyri hakkında ipuçları vermektedir (Eroğlu ve Bayraktar, 2019).

Rusya'nın eski egemenlik gücünü devam ettirmek isteme planlarını neden Ukrayna ile başladığı sorusuna Ukrayna'nın dış ticaret verileri işaret etmektedir. Ukrayna BDT ile olan dış ticaretini sürdürürken BDT'nin birçok organizasyonunda yer alarak askeri ve ekonomik iş birliği arayışına da devam etmiştir (Eroğlu ve Bayraktar, 2019).

Bunları yaparken Ukrayna'nın AB ülkeleri ile ticari ilişkilerini de ilerletmeye çalışmış ancak bu durum Rusya'nın Ukrayna ile ilgili ekonomik ve siyasi ilişkilerini gözden geçirmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Ukrayna'nın dış ticaret verilerine baktığımızda Rusya'dan yaptığı ithalat oranı %29, ancak AB ülkelerinden yaptığı ithalat oranın %28'e çıkarak Rusya'dan yaptığı ithalat oranına yaklaşması, Rusya'nın Ukrayna ile olan siyasi ve ekonomik dengelerini değiştirmede bir tetikleyici etken olduğu söylenebilir. Çünkü AB gaz ihtiyacının %80'ne yakınını Ukrayna üzerinden sağlamaktadır. Dolayısıyla Rusya'yı, Ukrayna'nın bu stratejik konumunu bir ekonomik ve siyasi malzeme olarak kullanmasına itmiştir (Dimitrova vd., 2009; Pick, 2012; Dregneva, 2013;). Yaşanan tüm bu süreçlerin ilerleyen dönemlerde ise enerji politikaları ve savunma alanında farklı politika ve stratejilerinin geliştirilmesi kaçınılmaz bir durumu olarak değerlendirilmektedir (Erbil, 2010).

4. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

Ülkelerin jeopolitik stratejilerinin temelinde sahip olduğu jeostratejik konumun etkisi büyüktür (Yılmaz, 2015: 210). Türkiye'nin de özellikle sınır komşusu ülkelerde yaşanan iç savaşlar ve siyasi istikrarsızlıklar, Türkiye'nin jeopolitik ve sosyoekonomik politikalarını etkilediği bilinen bir gerçektir. Diğer taraftan dünyada savaş merkezi olarak adlandırılan orta doğu bölgesine çok yakın ve tarihten gelen geleneksel misyonunun etkisiyle, Türkiye'yi istemese de birçok sıcak olayın içerisine itmektedir. Dolayısıyla açıklanan faktörler Türkiye için savunma harcamalarını kamu harcamalarının merkezine oturtmaktadır. Dahası bu süreç Türkiye açısından sürekli savunma harcamalarını artış trendinde tutmuştur (Kılınç, 2015).

Sürekli artış trendinde olan savunma harcamaları ekonomik büyümeye olumlu katkılarının yanında bazı olumsuz ekonomik sonuçları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar genel itibariyle 1980 sonrası yaşanan ekonomik sıkıntıların temelini oluşturması açısından değerlendirilebilir. Özellikle ekonomide ikiz açık olarak kavramlaşan bütçe açıkları ve dış açık bağlamında yorumlanabilir. Son dönemlerde yapılan bazı çalışmaların savunma harcamaları ile borç yükü arasında pozitif ilişkinin bulunması bu durumu destekler mahiyettedir (Karagöz, 2018; Barış, 2018). Diğer taraftan bu açıkların borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışılması sorunları daha da kronik hale getirdiği vurgulanmaktadır.

Tablo 4.1: Türkiye'de Merkezi Yönetim Borç Stoku (Merkezi Yön. Bütçesi)

YIL	Merk. Yön. Toplam Borç Stoku (Milyar TL)	Borç Stoku GSYH'YE Oran (%)	Merk. Yön. İç Borç Stoku (Milyar TL)	İç Borç Stoku GSYH'ye Oran (%)	Merk. Yön. Dış Borç Stoku (Milyar TL)	Dış Borç Stoku GSYH'ye Oran (%)
2000	63,77	37,4	36,42	21,3	27,35	16,0
2001	178,18	72,6	122,16	49,8	56,02	22,8
2002	243,11	67,7	149,87	41,7	93,24	25,9
2003	283,23	60,5	194,30	41,5	88,85	19,0
2004	316,97	54,9	224,48	38,9	92,49	16,0
2005	331,94	49,3	244,78	36,3	87,16	12,9
2006	345,50	43,8	251,47	31,9	94,03	11,9
2007	33,86	37,9	255,31	29,0	78,55	8,9
2008	380,83	38,3	374,83	27,6	106,00	10,7
2009	442,05	44,2	330,00	33,0	112,04	11,2
2010	574,15	40,9	352,84	30,4	120,72	10,4
2011	519,07	37,2	368,78	26,4	150,29	10,8
2012	532,90	33,9	386,54	24,6	146,36	9,3
2013	586,19	32,4	403,01	22,3	183,19	10,1
2014	612,52	30,0	414,65	20,3	197,87	9,7
2015	678,25	29,0	440,12	18,8	238,12	10,2
2016	759,95	29,1	468,64	18,0	291,31	11,2
2017	876,49	28,2	535,45	18,2	341,04	11,0
2018	1.067,11	28,8	586,14	15,6	480,97	13,3
2019	1.328,80	31,1	755,10	17,5	573,8	13,4
2020	1.812,84	35,9	1.060,35	21,0	752,5	14,9

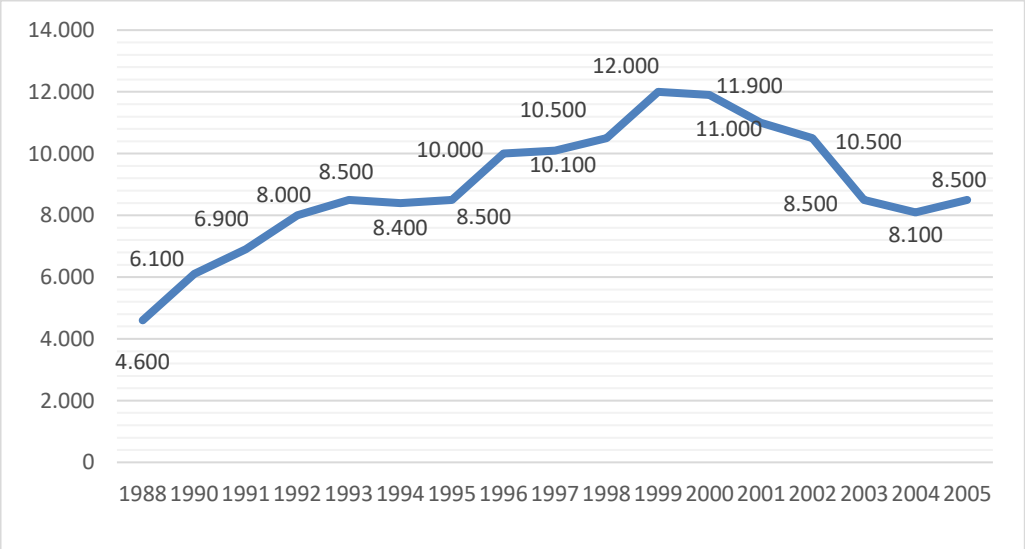
(HMB, TÜİK, Merkezi Yönetim Borç Stoku, Milyar TL, 2020).

Tablo 4.1 incelendiğinde en dikkat çekici sonucun Türkiye'de borçlanma sürekli bir artış eğilimde ve iç borç stokunun GSYH'ye oranının dış borç stokunun GSYH'ye oranından tüm yıllar için büyük olmasıdır. Bununla birlikte iki borç stokunun GSYH'ye oranlarının yıllar itibariyle dalgalanmalarla birlikte azalış trendinde olmasıdır. Bu azalış, GSYH'nin da yıllar itibariyle sürekli artış trendinde olmasıyla açıklanabilir. Ancak Türkiye'nin iç borç yapısının genellikle devlet tahvillerinden oluştuğu, dış borç yapısının ise uluslararası tahvillerden oluştuğu gerçeği de gözden kaçmaması gereken konudur. Bu gerçeklerle birlikte Türkiye yüksek oranlarda savunma harcaması yapan ve savunma ürünleri ithalatı yapan ülke olması, savunma

harcamalarının borç yükleri içerisindeki rolünü açıklar niteliktedir (SIPRI , 2019). Savunma harcamalarının borç stokları içerisinde yükünün büyüklüğünü destekleyen diğer bir gerçek ise savunma harcamalarının GSYH içindeki payının dünya ortalamasının üzerinde olmasıdır (Karakurt vd., 2018: 158).

Türkiye'nin savunma harcamalarındaki artışın nedenlerine baktığımızda özellikle jeostratejik konumuyla da ilintili olarak TSK'nın 1980 sonrası dönemde modernizasyon ve yeni projelerin hayata geçirilmesinin de etkili olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Başlatılan bu projeler için başlangıçta1 milyar dolar tahsis edilen kamu kaynağı daha sonra bu rakam 5 milyar dolara çıkarılarak revize edildiğini görmekteyiz. Bu artışın bütçede yarattığı ekonomik yükün derinleşmesi sebebiyle tahsis edilen payın karşılanması güçleşmiş 5 milyar dolar olarak revize edilen kaynağın 2 milyar dolar olarak tahsisine neden olmuştur. Yükün hafifletilmesi için bütçeden karşılanması planlanan bu rakamın büyük çoğunluğu savunma sanayi destekleme fonu tarafından karşılanmasına karar verilmiştir (Şenesen, 2002).

Şekil 4.1: Türkiye'nin 1988–2005 Yıllarına Ait Savunma Harcamalarının Seyri (Milyon $)

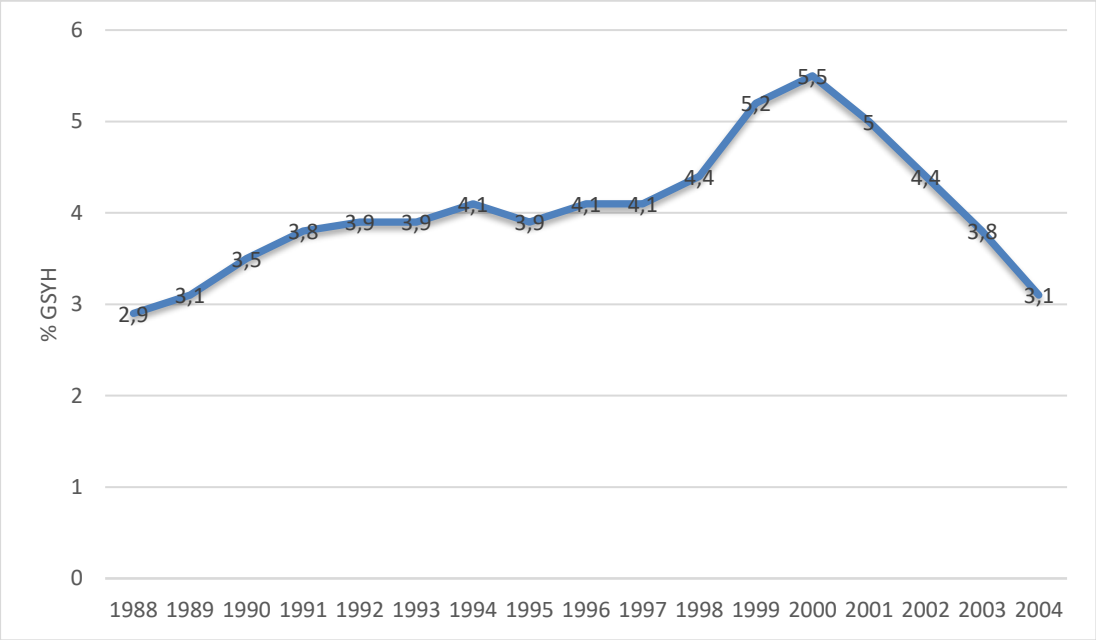

Kaynak: (SIPRI, 2006).

Şekil 4.1 incelendiğinde Türkiye'de savunma harcamalarının 1988 yılından sonra 1999 yılına kadar artığını görmekteyiz. Bu yıldan sonra azalış trendine giren savunma

harcamalarının 2005 yılında 5.500 milyon dolar seviyelerine kadar gerilediği dikkatleri çekmektedir. Yapılan savunma harcamalarının dolar cinsinden gösterilmesi uluslararası karşılaştırmalar da sağladığı kolaylıktan kaynaklanmaktadır (Yildirim, Sezgin ve Öcal, 2005).

Şekil 4.2: Türkiye'nin Savunma Harcamalarının GSYH 'ya Oranı (%)

Kaynak: (SIPRI, 2006).

Türkiye'de savunma harcamalarının GSYH'ye oranları açısından incelediğinde 1988 yılında 2,9 seviyesinde olup artarak devam eden bir seyir izlemiştir. 2000 yılında 5,5 seviyesi ile zirve yapmış 2000 Yılından sonra ise azalarak devam etmeye başlamıştır.

4.1. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Genel Durumu

Türkiye'de savunma harcamalarının genel ve özel bütçe başlıkları altında toplanmasından kaynaklı farklılık, savunma harcamalarının takibini zorlaştırmaktadır. Ülkemizde savunma harcaması yapan kuruluşların başında gelen Millî Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın yaptığı savunma harcamaları genel başlık altında yer alırken, Savunma Sanayii Destekleme

Fonu (SSDF) ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) gibi kuruluşların yaptığı savunma harcamaları özel bütçeli kuruluşlar olarak sınıflandırılmaktadır. Genel bütçe başlığı altında yer alan kuruluşların savunma harcamalarının takip edilmesi daha kolay iken özel bütçeli kuruluşların yaptığı savunma harcamalarının takibi genel bütçeye göre zorlaşmaktadır. Bunun yanında savunma harcamalarının ülke güvenliği açısından önemli oluşu nedeniyle örtülü ödenekten harcamaların tahsis edildiği ve ulusal ve uluslararası güvenlik gerekçesiyle gizli tutulduğu da bilinmektedir (Özsağır, 2008).

Savunma alanında yapılan harcamaların gizlilik ilkeleri dikkate alınarak düzenli olarak belirlenen kuruluşlar tarafından belirli periyotlar halinde kamuoyuna duyurulmaktadır. Bunun yanında NATO, Dünya Bankası, SIPRI ve IISS gibi uluslararası kuruluşlar tarafından ülkelerin savunma harcamaları açıklanmaktadır. Savunma harcamalarına ait verilerin düzenli periyotlar ile açıklanması bilgiye ulaşım acısından belli kolaylıklar sağlamakta ancak ülkelerin ve kurumların hesaplama metotlarındaki farklılıklar verilerin birbirinden farklı olması riskini de beraberinde getirmektedir (Korkmaz ve Bilgin, 2017).

4.2. Türkiye'de Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler

Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyanın etkileri, tarih sahnesinde teşkil ettiği yer ve jeostratejik konumu gibi birçok faktörün etkisiyle savunma güvenliği ve tehdit algısını sürekli gündemdeki yerini korumuştur. Bu tehdit algısı ülkenin egemenliği açısından sorun teşkil edeceği gerekçesiyle savunma harcamalarında artışa neden olmuştur. Bu bağlamda Sovyetler Birliği döneminde Ermenistan ve Suriye'nin toprak talepleri bunun belirgin örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'nin egemenlik haklarına saldırı olarak algıladığı ve güncelliğini halen koruyan 'Mavi Vatan' diye adlandırılan Doğu Akdeniz sorunu ve Ege denizinde yaşanan Yunanistan'ın karasularımız üzerinde iddiaları Türkiye açısından tehdit algısını en yüksek seviyede tutmaktadır. Öyle ki Türkiye bu tehditleri derinleşmesini savaş sebebi

saymış, proaktif davranarak her türlü olasılığa hazırlıklı olamaya çalışmış ve savunma sanayine önem vermiştir (Esgin, 2010).

Türkiye'nin Jeostratejik konum açısından Asya ve Avrupa bölgesinde kıtalarını birbirine bağlayan köprü vazifesi görmesi, birçok enerji kaynaklarının geçiş güzergahında kilit nokta da bulunması ülkeye yönelik tehdit algısını her daim canlı tutmuş ve ülkenin savunma sanayiine yüklediği önem hiç azalmamıştır. Bu gerekçelerle Türkiye de savunmaya ayrılan payın diğer harcama kalemlere göre bütçede daha fazla olmasına sebep olmuştur (Külebi, 2016).

Unutulmaması gereken diğer faktör ise bölücü terör örgütü ile girilen mücadele süreci ve sınır ötesi operasyonlar savunma harcamalarında belirleyici rol olmuştur (Öztürk ve Çelik, 2009). Bu süreçte Türkiye'nin güçlü ve modern savunma sistemlerine sahip olması Türk Silahlı Kuvvetlerinin caydırıcılığında önemli rol oynayacağı açıktır (Kaya, 2006).

Bir diğer faktör ise Türkiye'nin sürekli iç karışıklıkların yaşandığı Ortadoğu'ya yakın bir coğrafya da bulunmasıdır. Bu bölgede yaşanan vesayet savaşları ve sıcak çatışmaların doğurduğu siyasi istikrarsızlıklar ve ülkemize olan göç hareketleri, güvenliğimizi tehdit eden unsur olarak sıcaklığını sürekli devam ettirmektedir (Korkmaz ve Bilgin, 2017). Bütün bu tehditlerin ne zaman ve nereden geleceğinin belirsizliği (Saka, 2007). Türkiye'nin sürekli teyakkuzda olmasına ve savunma harcamalarına önemli miktarlarda kaynak ayırmasına sebep olmaktadır (Özkök, 2004).Türkiye'nin Jeostratejik Konumu Türkiye'nin konumunun önemi sadece coğrafi unsurlardan değil aynı zamanda ülke, arazi, nüfus, sosyal, ekonomik, politik ve stratejik unsurlardan da ileri gelmektedir. Kısaca topyekûn bu unsurların belirlediği öneme jeopolitik önem denilmektedir (Darugah, Davıds ve Sampath, 2005).

Türkiye'nin sahip olduğu bu unsurların önemi dolayısıyla, Türkiye coğrafi yakınlığı olan ya da olmayan güç merkezleri tarafından sürekli tehdit altında bırakılmıştır (Özer, 2006). Sahip olduğu bu avantajlı unsurların getirdiği özellikler nedeniyle güç

merkezleri tarafından cazibe odağı haline gelmiştir. Diğer taraftan tarihsel kökleriyle birlikte önemli ticaret, enerji kaynaklarına yakınlığı, enerji nakil güzergâhında bulunması ve çok sayıda enerji nakil hatlarının Türkiye'den geçmesi cazibesini daha artırmaktadır (Çıkınlar, 2006).

Türkiye'nin jeostratejik önemini artıran bu faktörler nedeniyle komşu ülkelerde iç ve dış karışıklıklar çıkararak, o bölgelerde etnik yapıları da tetikleyerek terör faaliyetleri ve vesayet savaşlarının merkezi haline getirilmiştir (Türk, 2007). Bütün bu faktörler toplu olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin daha fazla savunma harcaması yapmasına, iç ve dış güvenliği için daha fazla bu alana kaynak tahsisine neden olmaktadır (Kaya, 2006).

Ülkelerin en önemli hedeflerinden birisinin iç ve dış güvenliği sağlamaktır. Bu güvenliği sağlama ihtiyacını doğuran en önemli sebeplerden birinin tehdit algıları oluşturmaktadır. Tehdit kavramı; barış içerisinde yaşamayı tehdit eden yaklaşımlar sonucu karşı tarafın kendi çıkar ve menfaatleri için kendi gücü nispetinde ortaya çıkarabileceği tehlike olarak tanımlanabilir (Rasmussen, 2006). Bir ülkenin diğerine tehdit oluşturabilmesi için askeri güç, bilgi ve beceri ve istihbarat acısından avantajlar elde etmesiyle ilintilidir. Bu avantajları elde etmiş ülkeler tehdit olarak algılanır ve iç güvenlik unsurları bu tehditleri kontrol hatta yok etmeye yetmediği durumlarda ülkeler, kendisinden üstün gördükleri diğer güçler ya da uluslararası örgütler ile iş birliğine gitmektedir. Dış tehditlere karşı avantajlı duruma gelebilmenin yolu tehdit olarak algıladığı ülkelerden daha fazla ve etkin silahlara sahip olması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ülkeler varlıklarını devam ettirebilmek için çıkarlarına aykırı her türlü durumu tehdit olarak algılayabilirler (Birol ve Emre, 2010). Türkiye de aynı şekilde kendi çıkarlarına ters düştüğünü düşündüğü durumları tehdit olarak algılamaktadır. Örneğin Yunanistan ile yaşadığı ege adaları, kıta sahanlığı, Kıbrıs sorunu, Suriye'nin iç çatışmalarının Türkiye'ye etkileri ve her türlü terör tehditleri, ABD ve AB gibi dünya güç merkezlerinin terör örgütleri destekleyen faaliyetleri ve İran'ın nükleer deneme girişimleri Türkiye'nin haklı tehdit algılarını oluşturmaktadır (Sümer, 2005).

Yukarıda sayılan tehdit unsurlarının yanı sıra dünya genelinde yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, ülkeler arasında yaşanan bloklaşma ve yarattığı sorunlar Türkiye için tehdit algısı oluşturmakta ve bu algılara karşı Türkiye'nin caydırıcı nitelikte savunma gücüne sahip olması için gerekli savunma yatırımlarını yapması önem arz etmektedir (Altun ve Nurullah, "Savunma Harcamaları ve Türkiye'deki Gelişme Seyri (1973-1998 Dönemi), 1998). Terör hangi amaç için olursa olsun dünya barışının tesisinin önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Çünkü terörizm artık bir ülkeyi veya etnik bir gurubu hedef almaktan çıkmış tüm dünya insanlarını tehdit eden bir hal almıştır (Öztürk ve Çelik, 2009).

Terör kavramı her ne kadar savaş algısı oluştursa da savunmasız sivil unsurları hedef alan, etnik ya da vesayet unsurlarını kullanarak amaçlı ve kasıtlı şiddet eylemleriyle bir hedefe ulaşma olarak tanımlanabilir (Huang ve Mintz, 1990). Bu hedefe ulaşmak için terör eylemlerinin bir devleti yıkmak veya bir ülkeye zarar vermek, siyasi istikrarı bozmak, ekonomi ve meşru hukuk sistemini çökertmek gibi amaçları bulunmaktadır (Öztürk ve Çelik, 2009). O halde terörizmin ayırt edici özellikleri; devletin politikalarını etkiler nitelikte siyasi amaçlarının olması, sivil halkı hedef alması ve eylemlerini etnik ve vesayet unsurlarının üstlenmesidir (Abu-Bader, Abu-Qarn ve Aamer, 2003). Devlet politikalarını etkilerken ülkenin etnik dokusunu, ekonomik unsurları, dini ve ideolojik unsurları kullanmaktadır (Davıs ve Chan, 1990).

Türkiye açısından terörizme baktığımızda güç odaklarının marjinal çıkar gruplarını yoğun olarak destekleyerek ülke bütünlüğü için tehdit algısının ötesinde sivil halkı hedef alan şiddet eylemlerine dönüşmüştür (Altun, 2017). Özellikle 1980 sonrası bölücü terör örgütü (PKK), almış olduğu uluslararası destekle silahlı eylemlerine başlamış ve ülkemizde bütçeden en çok payın savunma harcamalarına aktarılmasında en büyük neden olmuştur. Ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerinde yaşanan bu terör olayları devletin bu bölgelere karşı daha hassas olmasına, savunma harcamalarını ve bu bölgelerde askeri personel sayısını artırmasına neden olmuştur (Sezgin, Gündüz ve Sezgin, 2008). Bölgede yaşanan bu terör eylemleri sonucunda bölgenin büyüme ve kalkınma açısından göreli olarak olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur (Akdoğan, 2008). Bölgenin ve ülkenin güvenliği için artan savunma harcamaları etkisiyle diğer

alanlara aktarılacak kaynak tahsisinin azalmasına neden olmuştur. Bu durum savunma harcamalarının fırsat maliyetlerinin artmasına neden olmuştur (Altun, 2017). Türkiye'ye Komşu Ülkelerde Artan Askeri Faaliyetler Türkiye hem jeostratejik konumu hem de komşu ülkelerin sahip olduğu sosyoekonomik istikrarsızlıkların etkisiyle komşularıyla dikkatli bir şekilde stratejik ilişkilerini geliştirmek ve barış durumunda bile savunma sistemini güçlü tutmak durumundadır. Bu gerekçeler doğrultusunda savunma sistemlerini geliştirmek ve harcamalarını dinamik tutmak zorunda kalmaktadır (Altun, 1998: 70).

Dolayısıyla komşu ülkelerin yaşadığı siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik çalkantılar ve iç ve dış kargaşalar Türkiye'nin savunma harcamalarını sürekli artırmak durumunda bırakmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin savunma harcamalarındaki diğer bir önemli amacın caydırıcılık olduğunu da unutmamak gerekir (Şimşek, 1989).

Diğer taraftan Türkiye'ye komşu ülkelerden bazılarının toprak talebi, tarihi düşmanlık siyaseti, Türkiye'yi tehdit olarak algılamaları, Türkiye'nin sahip olduğu etnik ve mezhepsel dokularına yönelik ortaya koydukları propaganda siyaseti neticesinde gelişen durumlar Türkiye'nin savunma harcamalarının artışını tetikleyen faktörler olarak gündemde kalmaktadır (Erdem ve Şenyüz, 2008).

4.3. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Türleri ve Finansman Kaynakları

Ülkeler savunma harcama bütçelerini oluşturmada serbest hareket ettiğinden bütçe kalemleri değişiklik göstermektedir (Karakuş, 2006, s.4). Diğer taraftan savunma harcama bütçeleri sadece savunma amacı gütmediğinden ekonomik istikrar ve büyüme amacı da içerdiğinden gelir kalemlerinde de farklılık göze çarpmaktadır (Looney, 1997: 2). Türkiye kamu harcamalarının finansmanı öncelikle bütçe gelirleri içerisinde alt başlık olan merkezi yönetim bütçe gelirlerinden karşılanır. Merkezi yönetim ise genel bütçeli idareler ve özel bütçeli idareler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca genel bütçe dışında bulunan fon gelirlerinden de savunma harcaması için gelir

aktarımında bulunulmaktadır. Genel bütçeli idareler içerisinde savunma harcamaları Millî Savunma Bakanlığı bütçesi, Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi ve Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesi olmak üzere üç başlıkta toplanır. Savunma Sanayi Başkanlığı ise Özel bütçeli idareler başlığı altında tek başına yer almaktadır. Bütçe dışında yer alan yer alan savunma harcamalarında ise Savunma Sanayii Destekleme Fonu ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı yer almaktadır (Şenesen, 2002).

Öncelikle bütçe içi gelirler kapsamında yer alan Milli savunma bakanlığı, jandarma genel komutanlığı, sahil güvenlik komutanlığı ve savunma Sanayii destekleme fonu bütçeleri ilk olarak incelenecek, GSYH içerisindeki payları ve oranlarına yer verilecektir. İkinci olarak ise bütçe dışı savunma harcamaları dikkate alınacak, bu bütçelerin yapısı ve savunma harcaması içereninde ki payları hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Türkiye'de Savunma Bütçesinin Hazırlanması Ülkelerin siyasi yapıları savunma bütçelerinin boyutları hususunda belirleyici rol oynamaktadır (Davis ve Chan, 1990).

Ülkelerin savunma bütçelerinin nitelik ve niceliğini etkileyen diğer faktörler ise demografik yapısı, risk algısı, milli gelir düzeyi ve gelir dağılımı ve kültürel dinamikleri gibi faktörler sayılabilir (Aslan ve Yılmaz, 2015). Bu gerekçelerle Türkiye'de savunma bütçe hazırlık çalışmaları titizlikle yürütülmektedir. Bütçe çalışmalarında hazırlanmak istenen yıl gelmeden mevcut yılın ilk aylarından itibaren başlanmaktadır. Ülkemizde en ciddi çaba harcanan ve gerçeğe en yakın bütçe genellikle Millî Savunma Bakanlığına ait bütçedir. Bütçe çağrısının yapılması ve Bütçe Hazırlama Direktiflerinin hazırlanması aşamasına kadar her şey titizlikle hazırlanmakta ve gerçeğe en yakın bütçe ortaya çıkmaktadır. Personel harcamalarının belirlenmesi, modernizasyon projelerinin tamamlanması ve cari harcamaların yapılması ve en ufak bir hataya mahal vermemek için MSB bünyesinde ve bağlı kuvvet komutanlıklarında konunun uzmanları ile teknik komisyonlar kurulmaktadır (SBB, 2022). Türkiye'de bütçe süreci ve bütçenin hazırlanması T.C. Anayasasına ve 5018 sayılı kanun esasları doğrultusunda yapılır. Bu anlamda 5018 sayılı kanun; devlet bütçesinin esas ve şekle ait hükümlerini, bütçenin hazırlanma esaslarını ve bütçenin uygulanmasının yasal ilkelerini belirlemiştir. Ülkemizde bütçe hazırlık süreci

Cumhurbaşkanlığı Hükümet sisteminde getirmiş olduğu yeniliklerden biri de olan T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı kurumun hazırladığı Orta Vadeli Programın hazırlanması ile başlar (SBB, 2022).

Orta Vadeli Program; makro politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri kapsayan temel bir göstergedir. Bütçe süreci, bütçe hazırlık sürecinde yer alan ikinci doküman olan Orta Vadeli Mali Planın Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanması ile devam eder. Orta Vadeli Mali Plan ise; Orta Vadeli Program ile uyumlu olmak üzere, gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren bir belgedir. Genel ve özel bütçeli idareler söz konu bu iki belgeye uygun bir şekilde bütçe hazırlamak ile mükelleflerdir. Orta Vadeli Program ve Orta Vadeli Mali Plana ek olarak ülkemizde bütçe süreçlerinde bütçelerin hazırlanmasında izlenecek yol ve esasları gösteren Bütçe Hazırlama Rehberi ve Yatırım Programı yayınlanmaktadır. Tüm bu belgeler yayınlandıktan soran kamu idareleri için bütçe tekliflerini hazırlaması için Maliye Bakanlığı tarafından Bütçe Çağrı yayınlanmakta ve bu çağrı eylül ayı içerinde resmî gazetede yayınlanmaktadır. Kamu idareleri**,** stratejik planları ile Bütçe Hazırlama Rehberinde yer alan esaslar çerçevesinde, bütçe gelir ve gider tekliflerini gerekçeli olarak hazırlar ve yetkilileri tarafından imzalanmış olarak **e**n geç Eylül ayı sonuna kadar Maliye Bakanlığına gönderir. İzleyen mali yılbaşından 75 gün önce TBMM'ye gönderilen bütçe teklifleri Plan ve Bütçe Komisyonunda görüşüldükten sonra genel kurula gönderilmekte ve genel kurulda kabul edilen bütçe kanunu onaylanmak üzere Cumhurbaşkanlığına gönderilmektedir (5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 2003).

Türkiye Cumhuriyeti 2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği referandumu ile 16 Nisan 2017'de Cumhurbaşkanlığı sistemine geçmiştir. Yapılan bu referandum ile ülkemizde birçok kurum ve kuruluşlarda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Değiştirilen sistemde teşkilat şemasını belirlemek amacıyla yayınlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 338. Maddesinin birinci bendine göre "Genelkurmay Başkanı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları Milli

Savunma Bakanına ayrı ayrı bağlı ve sorumludur." ibaresi yer almaktadır. Bu madde ile Genelkurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlıklarının merkezi yönetim bütçesi içerinde genel idareli bütçeler kapsamında yer aldığı anlaşılmaktadır (1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018).

Kamu harcamalarına ekonomik sınıflandırma açısından birçok yenilikler getirilmiş, kapsamı giderek artırılmıştır. 5018 Sayılı kanuna göre kamu harcamalarının sınıflandırılması 9 ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar; personel giderleri, SGK devlete ait pirim giderleri, mal ve hizmet alımı, faiz giderleri, cari transferler, sermaye giderleri, sermaye transferleri, borç verme ve yedek ödeneklerdir.

Bu başlıkları açıklamak gerekirse *personel giderleri* kamu harcaması hizmetinde bulunan personele (memur, işçi, sözleşmeli personel, diğer kamu görevlileri) bu hizmetleri görmeleri münasebetiyle nakli ödenen aylıklardır. *SGK pirim ödemeleri* kamu hizmetinde bulunan personele aldıkları aylıkları dolayısıyla devletin işveren sıfatıyla Sosyal Güvenlik Kurumuna yaptığı prim ödemeleridir (657 Devlet Memurları Kanunu, 1965). *Mal ve hizmet alımına ait giderler*; güvenlik ve savunmaya yönelik faaliyetlerin gerçekleşmesi için yapılan giderleri, sarf malzeme niteliği taşıyan kırtasiye, temizlik gibi malzemelerin alınması için yapılan giderleri vb. giderleri kapsamaktadır. *Faiz giderleri*; devletlerin borçlanma maliyetidir. Devletin kamu hizmetinin devamını sağlamak gibi çok önemli bir fonksiyonu vardır çünkü kamu hizmetlerinde süreklilik esastır. Bu sürekliliğin sağlanması için devlet bütçe açıklarına katlanır ve bu açıkları ise borçlanma yoluyla finanse eder borçlanma ise devlete faiz gideri getirir (Fındıklı ve Bilgiç, 2006: 188). *Cari transferler* ise; devletin hane halkına, kurum ve kuruluşlara yaptığı ödemeleri kapsar. Ancak burada bilinmesi gereken konu sermaye birikimi hedeflenmez ve cari dönemin mal ve hizmet alımını finanse etmek için karşılıksız olarak yapılan ödemelerdir. Diğer taraftan bu ödemeler büyümeyi dolaysız etkileyen ödemeler olarak değerlendirilir (Kalaycı, 2016: 2; Özen, 2003: 205). Bunun yanında bu ödemeler kime yapıldığına göre tasnif edilmektedir. *Sermaye giderleri*; devletin 1 yıl içerisinde mal varlığını fiziki olarak artıran gayrimenkul yapımı, alımı vb. faaliyetleri gerçekleştirmek için yaptığı faaliyetlerdir. *Ar-Ge giderleri* ise; kamu harcamalarının verimliliğini artırması için, her türlü

teknolojik yeniliğinin takibi için yapılan harcamalardır (Bumko, 2019). Millî Savunma Bakanlığına ait 2020 mali yılı bütçe rakamları tablo 4.2'de verilmiştir.

Tablo 4.2: 2020 Mali Yılı Millî Savunma Bakanlığı Bütçe Rakamları

Personel Giderleri	29.445.185.000 TL
Sos. Güv. Dev. Primi Gid.	4.652.056.000 TL
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	18.902.813.000 TL
Cari Transferler	670.813.000 TL
Sermaye Giderleri	188.475.000 TL
Toplam	**53.859.342.000 TL**

Kaynak: (2020 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu)

Jandarma teşkilatı birçok uluslararası alanda birçok ülkede mevcut olmasına rağmen Türkiye de jandarma teşkilatını tanımlama ve sınıflandırma konusunda farklılıklarla karşılaşılmaktadır. Bu farklılıklar görev tanımlarını ve fonksiyonlarını da farklılaştırmaktadır. Dolayısıyla Jandarma teşkilatı birçok görevi yerine getirmesi bakımından adli ve mülki olarak ne tam anlamıyla kolluk teşkilatı ne de askeri faaliyetleri münasebetiyle askeri teşkilat olarak sınıflandırılamamıştır (Sadegül, 2016).

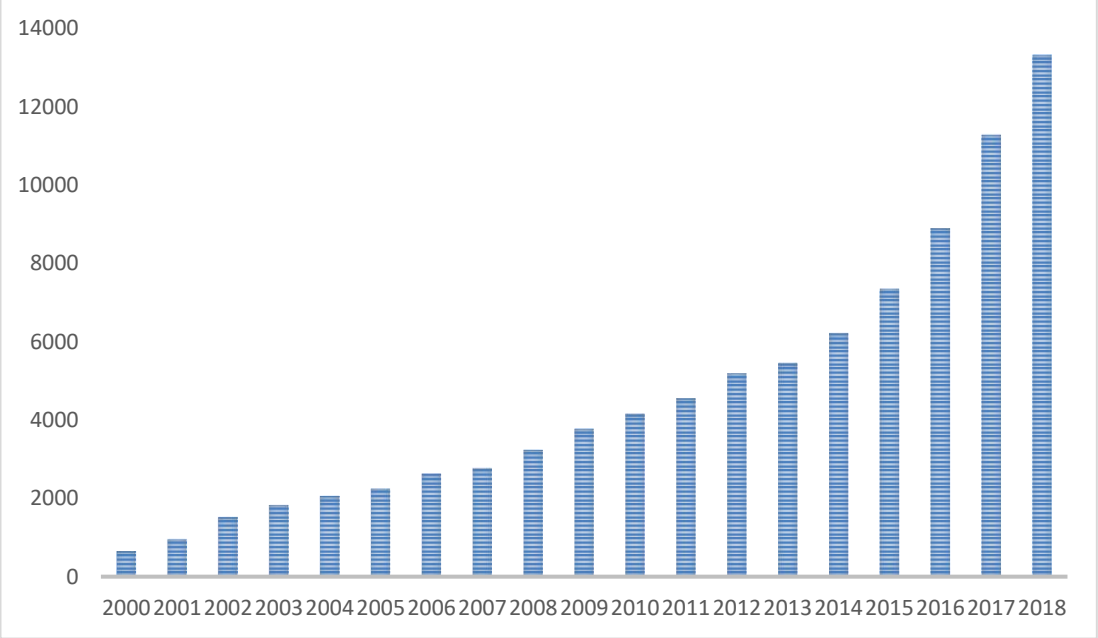
Bu farklılıkların en temel sebeplerinden biri de Jandarma teşkilatının 2016 yılına kadar adli, mülki ve teşkilat anlamında İçişleri Bakanlığına, askeri olarak da Genelkurmay başkanlığına bağlı olması gösterilmektedir. Bu tarihten sonra 668 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Jandarma Genel Komutanlığı'nın idari ve teşkilat yapısı Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınarak İçişleri Bakanlığına bağlanmış ve sivil güvenlik yapısına kavuşturulmuştur. Jandarma Genel Komutanlığına ait 2018-2020 yılı kesinleşen bütçe giderleri 2016 yılı sonrası bütçe giderleri ayrıştırılmadan toplulaştırılmış olarak Tablo 4.3'de ve Şekil 4.3'de görülmektedir.

Tablo 4.3: 2020 Mali Yılı Jandarma Genel Komutanlığı Bütçe Rakamları

Personel Giderleri	16.726.459,00 TL
Sos. Güv. Dev. Primi Gid.	2.111.388.000 TL
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	3.723.993.000 TL
Cari Transferler	6.939.000 TL
Sermaye Giderleri	399.338.000 TL
Toplam	**22.968.117.000 TL**

Kaynak: (2020 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu)

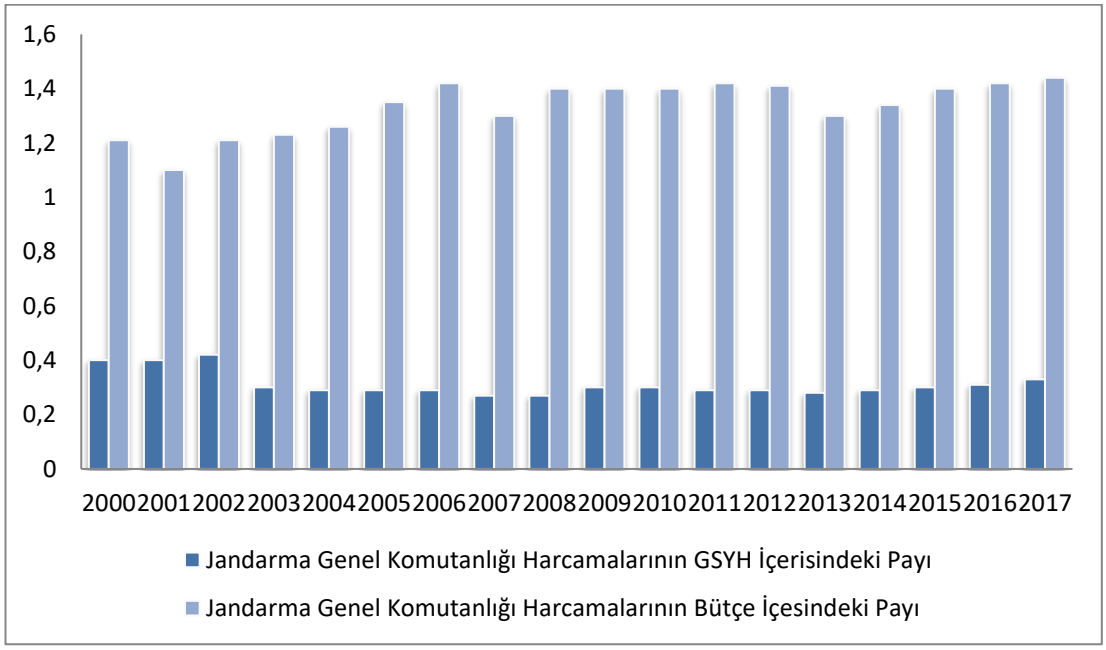
Şekil 4.3: Jandarma Genel Komutanlığı Toplam Harcamaları (2000-2018) (Milyon TL)

Kaynak: (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 2020).

Jandarma Genel Komutanlığı toplam harcama tutarları 2000-2018 yılları arasında sürekli artış gösterdiği görülmektedir (Şekil 4.3). Aynı şekilde Jandarma Genel Komutanlığı Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Paylarının gösterildiği Şekil 4.4'te de görüldüğü gibi GSYH paylarının oransal olarak sürekli artmaktadır.

Şekil 4.4: Jandarma Genel Komutanlığı Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (%) (2000-2017)

Kaynak: (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 2020).

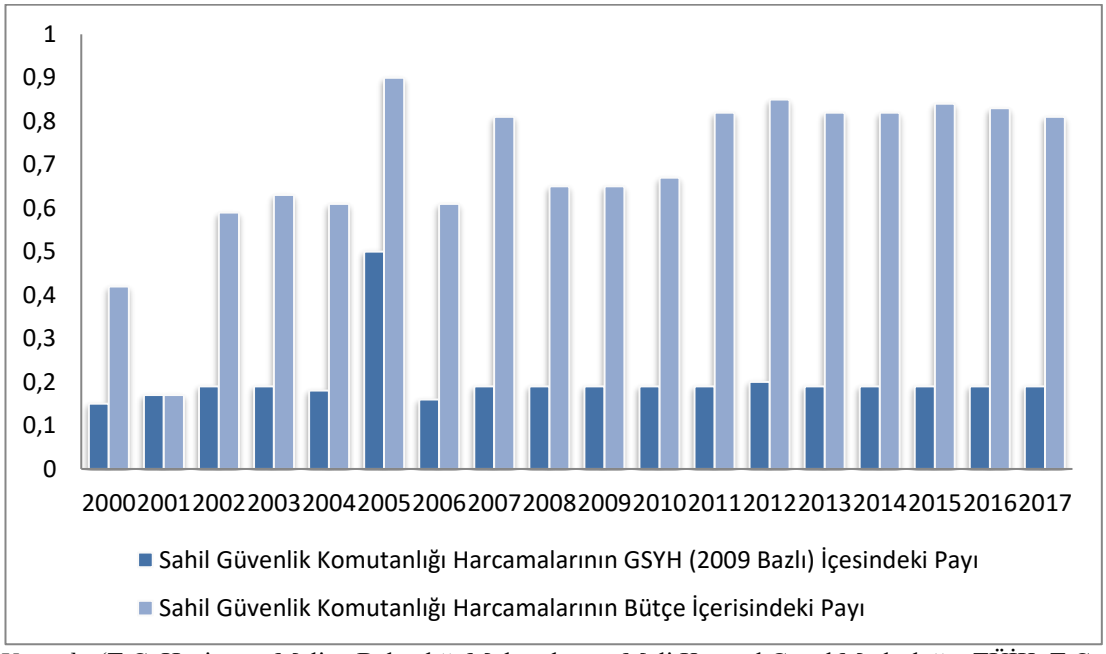
Sahil Güvenlik Komutanlığı 'da 668 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 25 Temmuz 2016 tarihinde genel kolluk kuvveti olarak İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Dolayısıyla Jandarma Genel Komutanlığı gibi merkezi yönetim bütçesi olarak İçişleri Bakanlığı içerisinde yer almaktadır (Sahil Güvenlik Komutanlığı, 2022). Sahil Güvenlik Komutanlığına ait harcamaların GSYH içenindeki oranları Şekil 4.5'de ve 2020 yılına ait kesinleşen bütçe rakamları tablo 4.4'te gösterilmiştir.

Tablo 4.4: 2020 Mali Yılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçe Rakamları

Personel Giderleri	626.071.000 TL
Sos. Güv. Dev. Primi Gid.	92.869.000 TL
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	367.659.000 TL
Cari Transferler	4.044.000 TL
Sermaye Giderleri	38.181.000 TL
Toplam	**1.128.824.000 TL**

Kaynak: (2020 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu)

Şekil 4.5: Sahil Güvenlik Komutanlığı Harcamalarının GSYH ve Bütçe İçerisindeki Payları (2000-2017)

Kaynak: (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, TÜİK, T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 2019).

Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF) bütçe dışı bir kaynak olup, savunma sanayinde yenilikleri yakalamak, Türk Silahlı Kuvvetlerini gelişen dünyada yeniliklerle buluşturmak amacıyla 1985 yılında kurulmuştur. Neden SSDF'nin kurulma ihtiyacı hasıl olduğuna gelince, Millî Savunma Bakanlığının (MSB) bütçe ile ilgili sınırlarının keskin olması, bürokrasiden kaynaklı işleyişin yavaş olması SSDF'nin kurulmasını zorunlu hale getirdiği söylenebilir (Eroğlu ve Bayraktar, 2019). Diğer taraftan savunma harcamalarına kaynak sağlayan kuruluşlara baktığımızda en yüksekten en düşüğe doğru; Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden aktarılan kaynaklar, Savunma Sanayi Destekleme Fonu kaynakları, Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı kaynakları, Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi, Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesi, Hazine Müsteşarlığı bütçesinden garanti edilen yabancı devlet veya firma kredileri, dış askeri yardımlar ve Milli Savunma Bakanlığı'nın özel kanunlara dayanan gelirleri olarak sıralanmaktadır (Milli Savunma Bakanlığı, 2000: 117). Burada dikkatleri çeken durum, SSDF'nin savunma harcamalarına en çok kaynak sağlamada ikinci sırada yer almasıdır. Böylece SSDF'nin savunma harcama fon kaynaklarındaki önemini ortaya koymaktadır.

TSK'nin ihtiyaç duyduğu savunma araç gereçlerinin imalatını sağlamak veya yurtiçinde imalatı gerçekleştirilemeyen mal ve hizmetlerin ise ithalatını gerçekleştirmek amacıyla kara, deniz, hava olmak üzere üç kuvvet şeklinde faaliyet gösteren destek kuruluşu bulunmaktaydı. Koordinasyon sağlanarak hızlı ve ortak bir şekilde işleyişinin kolaylaşması ve hız kazanması için 3388 sayılı kanunla 17 Haziran 1987 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) kurulmuş ve 26 Eylül 1987 yılında faaliyete geçirilmiştir (TSKGV, 1987).

TSKGV; Türk savunma sanayinin güçlendirilmesi, nitelikli personel için istihdam olanaklarının yaratılması, TSK'nin modernizasyon sürecine katkıda bulunulması gibi önemli amaçlar hedeflemişlerdir. TSKGV'nın temel gelir kaynakları ise; bağış, yardım, faaliyet gelirleri, sahip olduğu mal varlıklarından elde edilen gelirlerdir. Giderleri ise gelirlere göre hesaplanmakta olup toplanan yıllık gelirlerin %20'lik kısmı yönetim giderleri olarak ayrılmakta, geriye kalan %80'lık kısmı ise mal varlıklarına aktarılmakta böylelikle vakıf faaliyetleri sürdürülebilir hale gelmektedir (TSKGV, 1987).

4.4. Türkiye'de Savunma ve Havacılık Sanayi

Türkiye'de savunma sanayiinin gelişimine kısaca baktığımızda önemli köşe taşları göze çarpmaktadır. Cumhuriyet dönemi öncesi İstanbul'da küçük atölyelerde üretim faaliyetlerini yürüten savunma sektörü, kurtuluş savaşıyla birlikte Ankara'ya taşınmıştır. Ankara'ya taşınmasıyla birlikte küçük ve orta ölçekli fabrikalar kurulmaya ve üretimde önemli artışların yaşanmasına sebep olmuştur. Ne var ki Marshall yardımlarıyla birlikte savunma ürünleri müttefik ülkelerce hibe edilmesi sonucu yerli üretimde yakalanan ivme sekteye uğramaya başlamıştır. Ancak 1974 Kıbrıs Harekâtının sebep olduğu başta Amerika olmak üzere müttefik ülkelerin ambargoları neticesinde yerli sanayiinin güçlendirilmesi tekrar gündeme gelmiştir. Bu ambargolara tepki olarak Ulusal Savunma Sanayisinin güçlendirilmesi gayesiyle Türk Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Vakfının kurulmuş ve 388 sayılı kanunla 17 Haziran 1987 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı kuruluncaya kadar savunma sanayiine

önemli katkılarda bulunmuştur. Daha sonra savunma sanayiinde önemi yadsınamaz olan elektronik teknolojileri, 1975 yılında ASELSAN'nın kuruluşuyla savunma sanayii daha da güçlenmeye başlamıştır. Diğer taraftan savunma sanayiine önemli finansal kaynak oluşturan Savunma Sanayi Fonu 1985 yılında kurulmuştur. Savunma sanayiinin projelerini yönetmek için Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) kurulmuş ancak 1989 yılında Millî Savunma Bakanlığı Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) şeklinde yeniden yapılandırılmıştır. Daha sonra TSK'nın ihtiyaç duyduğu tüm savunma araç gereçlerinin tedarik etmek üzere Havelsan (1982), Tai (1984), Roketsan (1988) kurulmuştur. Kara, Hava ve Deniz vakıfları birleştirilerek Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) 1987 yılında faaliyetlerine başlamıştır (Altun, 2017). 2000 yılı sonrası Türk savunma sanayinin en önemli yapılanmalardan biri de ana yüklenici firmaların yabancı sermaye payı TSKGV ve SSM'ye devredilmiştir. Bu süreçte günümüze kadar TSK'nin envanterine kazandırılan ve yurtdışına bağımlılığı azaltan savunma sanayiinin araç ve gereçlerine baktığımızda; Milli Gemi (MİLGEM) Korveti, Altay Tankı, Atak Taarruz Helikopteri, Anka ve Bayraktar İnsansız Hava Araçları, Hürkuş Eğitim Uçağı, Göktürk-1 Gözetleme uydusu, Yeni Tip Karakol Botları, Süratli Müdahale Botları, Milli Piyade Tüfeği, Mayına Karşı Korumalı Araçlar, Hava Savunma ve Füze Sistemlerini sayabiliriz (Savunma Sanayii Başkanlığı, 2022).

Türkiye'de savunma sektörüne ait tarihi gelişim süreci aynı zamanda savunma harcama kalemlerini de doğal olarak artırdığını görmekteyiz. Özellikle istihdam ettiği personel giderlerine baktığımızda Tablo 4.5'te görüldüğü gibi 2010 yılından 2017 yılları arasında sürekli arttığı izlenmektedir. Savunma altyapı harcamaları, donanım ve diğer harcama kalemlerinde de artışları görmekteyiz. Bu harcamalar içerisinde en yüksek paya sahip olan kalemin personel giderleri olduğu dikkatleri çekmektedir (NATO, Defence Expenditure of NATO Countries, 2007).

Tablo 4.5: 2010-2017 Yılları Arası Savunma Harcamalarının Kategorilere Göre Dağılımı (%)

	YILLAR							
KATEGORİLER	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Donanım	27,98	24,57	21,21	26,89	25,08	25,18	25,59	30,40
Personel	49,75	53,02	56,02	54,58	56,88	56,82	57,69	53,28
Altyapı	2,84	2,91	3,70	2,72	2,77	2,56	2,42	2,00
Diğer	19,43	19,49	19,07	15,80	15,27	15,49	14,30	14,31
GENELTOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: (NATO, Defence Expenditure of NATO Countries, (2010-2017).)

Savunma sanayii ihracat ve ithalatında da artışların sürekli artış trendinde olduğunu söylemek mümkündür. Savunma Sanayi Sektöründe İhracat ve İthalat Küresel olarak savunma sanayiinin en önemli iki oyuncusu ABD ve Rusya'dır. Bu iki ülke hem soğuk savaş döneminde hem de soğuk savaş sonrası dönemde savunma sanayiinin gelişimini yönlendirmektedir.

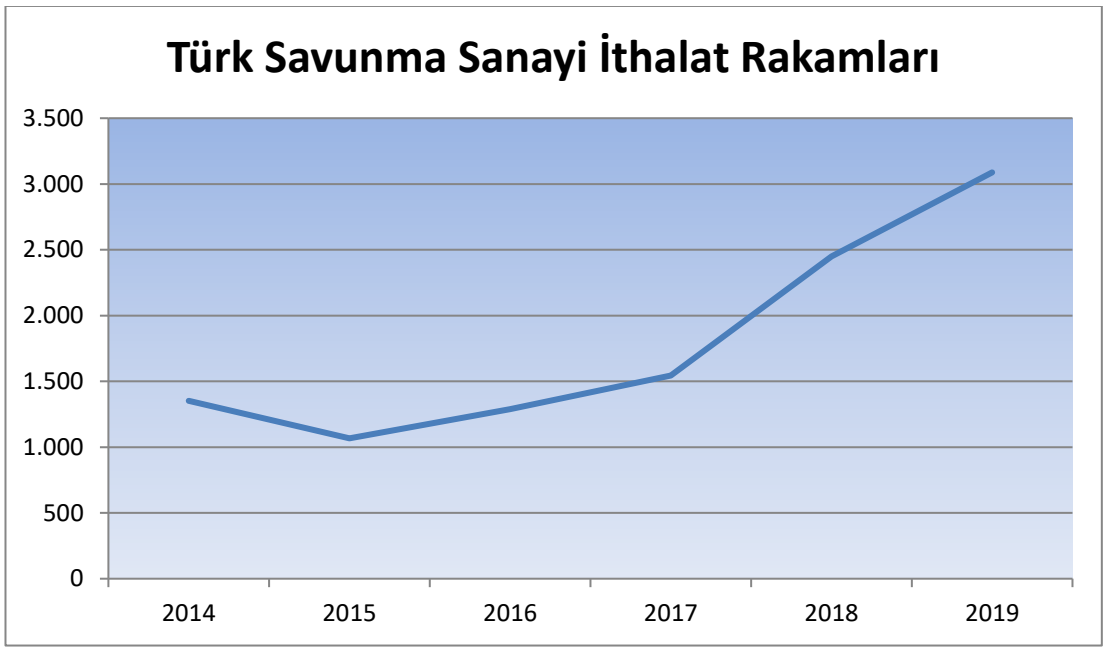
Özellikle soğuk savaş sonrası dönemde yaşanan siyasi gelişmeler, yeni kurulan ortaklıklar ve küresel rekabet dinamiklerine savunma sanayiinin gelişmesini tetikleyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (SIPRI, 2016). Türkiye'nin de bu süreçte önemli aktör haline gelmeye başlamıştır. Savunma sanayii ürün ihracatı sıralamasında Türkiye'nin 1,74 milyar dolar ihracat rakamıyla 16. sıraya yerleştiğini görmekteyiz. Bu ihracat hacminde en yüksek payı ise Aselsan 57, TAI 61 ve Roketsan almaktadır (Defence News, 2017). Türkiye'nin savunma sanayii ürünleri ihracatında en büyük sıçramayı kümülatif %180 artışla 2012-2016 yılları arasında yakalamıştır (SIPRI, 2016). Türkiye'nin ihracat hacmini 2018 yılında 2.035 milyar dolara, 2019 yılında ise 2.741 milyar dolara çıkarması bu alanda ben de varım dediğinin en önemli kanıtıdır. İhracat hacmindeki artışa 2017-2018-2019 yıllarında bir önceki yıla göre yüzde olarak baktığımızda 2018 yılında artışın yaklaşık %86, 2019 yılında bir önceki yıla göre %74,2 artış göstermiştir. 2014-2019 yılları arasında savunma sektörü ihracatındaki

sektörel büyüme hızının %10,6 olarak gerçekleşmesi kayda değer bir büyüme hızı olduğu söylenebilir (Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu, 2019).

Savunma sektörüne yapılan yatırımlar, üretilen araç ve gereçlerin askeri teknolojileri yakından takip edildiğinin ve uzun vadede ihracat rakamları ve askeri başarılara olumlu katkılarının olacağının göstergesi olarak değerlendirilebilir (Yılancı ve Özcan, 2010; Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu, 2019). İhracat verilerinin uzun vadede daha da artacağı beklentisi ihracat birim fiyatlarındaki artışlarla ilgili olduğu vurgulanabilir. Çünkü 2017 yılında ihracat birim fiyatı hazır giyim sektörü için 15,30 ABD Doları iken, savunma ve havacılık ihracat birim fiyat 27 ABD Dolar ile neredeyse iki katı yüksek seviyede gerçekleşmiş olması beklentileri güçlendirmektedir (TİM, 2019).

Türkiye'nin savunma araç ve gereçlerinde dışa bağımlılığı özellikle 1990 sonrası gerçekleştirilen modernizasyon ve AR-GE yatırımları neticesinde kırılmaya çalışılmaktadır (Zaim 2006). Yerli üretimlerin yeterli kapasiteye ulaşıncaya kadar ihtiyaç duyulan teçhizatın ortak üretim projelerine katılım yolu ya da yurt içi ve yurt dışı piyasalardan tedarik yöntemleri ile karşılanmasına gidilmektedir (Dindar, 2003). İhtiyaç duyulan savunma araç gereçlerinin hem yurt içi üretim hem de yurt dışı piyasalardan tedarik yöntemlerinin ister istemez savunma ithalatını artırdığı bilinmektedir (Alnıak,1997). Bu artışlar sadece ithalata bağımlı olma olgusundan değil Türkiye'nin komşu ülkelerde yaşanan siyasi gelişmelerin de tetiklediği caydırıcılık ve tehdit algısıyla da ilgili olduğu belirtilmelidir (Yazgan, 2008). Türkiye'nin savunma araç ve gereçlerine bağımlılığına rağmen 2012 yılından 2015 yılına kadar toplam ithalatında düşüşlerin yaşandığını görmek mümkündür. 2012 yılında gerçekleşen savunma ithalatı 1.409 milyon dolardan 2015 yılında 1.067 milyon dolara düşmesi ve bu düşüşün yaklaşık %76 seviyelerinde olması dikkat çekicidir (Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu, 2015). Ancak 2015 yılından sonra Türkiye'nin artan savunma sanayii ihracatını destekleyen ithalat artışları kümülatif olarak arttığını Şekil 4.6'ta görülmektedir.

Şekil 4.6: Türk Savunma Sanayi İthalat Rakamları (Milyar Dolar)

Kaynak: (Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu, 2019)

Savunma sanayisine ait ithalat rakamlarına bakıldığında ihracat rakamlarında paralel olarak 2018 ve 2019 dönemlerinde artış eğilimine girdiği görülmektedir. Bu durumda ithalat oranlarının artmasını ihracat için gerekli olan hammadde, araç gereç vb. ürünlerin temini olarak yorumlamak mümkündür.

4.5. Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Süreci

Ekonomik büyüme; bir ekonominin mal ve hizmet üretiminde bir yıldan diğer yıla reel olarak artış yüzdesi olarak tanımlanmaktadır. Bu artış ülkelerin refah düzeyini etkileyen ve refah göstergesi olarak en önemli göstergelerden biri olarak kullanılmaktadır. Ekonomik büyüme, kurtuluş savaşı sonrası ulusal egemenliğin kazanılmasıyla birlikte ekonomik bağımsızlık için Türkiye'nin günümüze kadar üzerinde durduğu en önemli konuların başında gelmektedir. Türkiye'nin bu süreçte büyüme planlarıyla birlikte büyüme performansını da içeren kalkınma planlarını da ihmal etmediğini görmekteyiz. Çünkü büyüme ekonomik çıktıların sadece rakamsal yönüyle ilgilenirken kalkınma sosyokültürel iyileşmeleri de içermektedir. Bu bağlamda Türkiye 1930'lu yıllarda beş yıllık sanayileşme planlarını uygulamaya

koymuş, 1960'lı yıllardan günümüze kadar ise beş yıllık kalkınma planlarıyla büyüme kalkınmasını iyileştirmeyi hedeflemiştir. Ancak bu süreçte büyüme performansında önemli başarılar elde etse de istenilen istikrarlı büyüme performansı gösteremediği görülmektedir. Bunun en önemli göstergesi ise 1930'lardan beri orta gelir tuzağından kurtulamadığıdır (Öz, 2012:2). Türkiye'nin istenilen büyüme rakamlarına ulaşamamasının nedenleri geniş yelpazede düşünülebilir. En temel nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz; iç ve dış faktörlerden kaynaklı ekonomik daralmalar, iç tasarrufların istenilen seviyeye çıkarılamaması, siyasi istikrarsızlıklar ve belli dönemlerde yaşanan darbe ve darbe girişimleridir (Çiftçi ve Tekin, 2010).

Yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye 1960 sonrası ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmak için beş yıllık kalkınma planlarıyla planlı dönemi başlatmıştır. Bu dönemde gümrük duvarlarıyla yerli üretimlerin korunduğu ithal ikameci politikalar uygulanmıştır. Dolayısıyla planlı dönemlerde genellikle Keynesyen politikalar takip edilmeye çalışılmış tasarruf-yatırım eşitliği esas alınmıştır. Keynes politikaların temelinde büyüme hedeflerine ulaşmak için devletin ekonomiye belli politik araçlarla müdahale etmesi gerektiği bulunmaktadır. Çünkü geleneksel ekonomi politikaları da dediğimiz.

Klasik modelin ekonomiyi kendi haline bırakılması gerektiği anlayışın terkedildiği Keynesyen modelle tarihin en büyük krizlerinden biri olan 1929 büyük ekonomik buhran sonrasında devletçi politikaların ön plana çıktığını görmekteyiz. İthal ikameci politikaların uygulandığı 1980 öncesi dönemlerde büyümede önemli hedefler tutturulsa da bu büyümenin sürdürülebilir seviyede olmaması ve artan kamu açıkları neticesinde planlı dönem sorgulanır hale gelmiştir. Böylece Türkiye 1980 sonrası dönemde ithal ikameci büyüme modelini terk ederek ihracata dayalı sanayileşme modeli dediğimiz dışa açık politikaları tercih etmiştir (Kutlu ve Yurttagüler, 2016).

Bu modelde devletin ekonomiye müdahalesi minimize edilmeye çalışılmaktadır. Neoliberal görüş olarak isimlendirilen bu modelde devletin özellikle sermaye hareketlerine ve dış ticarete müdahale etmeyip piyasanın işleyişine bırakılması savunulmaktadır. Sermaye hareketlerine ve dış ticarete devletin herhangi bir kısıtlama getirmesi minimize edilmektedir (Togan, 1994: 6-7).

Liberal politikalar sonucu sermaye hareketlerinin sağlanması için çıkarılan finansal araçların kısa vadeli oluşu, spekülatif amaçlı kullanılması ve kamu açıklarının kapatılması gayesiyle yönlendirilmesi ekonomide istikrarsızlıkların yaşanmasına sebep olmuştur. 1994 yılına gelindiğinde bu istikrarsızlıkları ortadan kaldırmak için 5 Nisan 1994 yılında istikrar programı uygulamaya konulmuştur (Eğilmez ve Kumcu, 2005: 378).

Türkiye'nin yaşadığı diğer bir istikrarsızlık ise 2001 yılında tarihinin en büyük krizlerinden biri olan ekonomik kriz ile karşı karşıya kalarak ekonomide ciddi daralmaya sebep olmuştur. Bu krizin ekonomik daralma ve kronik enflasyon gibi olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak için Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) yürürlüğe konmuştur (Güloğlu, 2001). Ardından 2008 yılında yaşanan küresel kriz birçok ülkeyi etkilemiş ve Türkiye'de de ciddi ekonomik daralmaya sebep olmuştur.

Türkiye'nin krizlerle birlikte yaşadığı istikrarsızlaştırıcı ekonomik sonuçların büyüme rakamlarına nasıl yansıdığı ve kişi başına düşen milli geliri nasıl azalttığı Tablo 4.6'da verilmiştir.

Tablo 4.6: Türkiye'de Büyüme Hızları

Yıl	Büyüme Hızları (2000-2020 Yılları arası) Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)	GSYH (%)	GSYH (Milyon Dolar)	Kişi Başı GSYH (Dolar)
2000	6,4	6,4	6,4	6,6	200,002	4.229
2001	-8,9	-8,4	-20,4	-6,0	145,693	3.084
2002	8,7	3,6	17,7	6,4	180,892	3.581
2003	-1,5	7,7	13,8	5,6	239,235	4.698
2004	4,0	11,5	21,3	9,6	299,475	5.961
2005	7,9	9,6	15,0	9,0	499,877	7.304
2006	1,5	9,1	25,6	7,1	547,834	7.906
2007	-6,2	6,3	10,6	5,0	677,439	9.656
2008	4,5	0,8	-4,7	0,8	776,640	10.931
2009	4,1	-8,6	-15,9	-4,7	646,895	8.980
2010	7,7	10,3	17,1	8,5	772,367	10.560
2011	3,4	17,3	24,7	11,1	831,691	11.205
2012	2,2	3,5	8,3	4,8	871,123	11.588
2013	2,3	9,0	14,0	8,5	950,355	12.480
2014	0,6	5,7	5,0	5,2	934,857	12.112
2015	9,4	5,0	4,9	6,1	861,879	11.019
2016	-2,6	4,2	0,2	3,2	862,744	10.883
2017	4,9	9,3	10,9	7,5	852,618	10.616
2018	1,9	1,3	5,6	2,8	789,043	9.693
2019	3,3	0,1	2,5	0,9	753,693	9.127
2020	4,8	2,0	-4,3	1,8	717,149	8.599

Kaynak: (TÜİK-GSYH (2009 Fiyatları-Zincirlenmiş Hacim Endeksine Göre)*(Milyar Dolar), 2020)

Yaşanan bu daralmanın etkileri ilk olarak ekonomik büyümede kendini göstermiştir. Yaşanan 2001 ulusal kriz sonrası toparlanmaya başlana Türkiye ekonomisi 2007 yılında %4,7 düzeyinde büyüme yakalamışken 2008 yılında %4 oranında büyümede yaşanan daralma, 2009 yılında ise-%4,8 daralmayla sonuçlanmıştır (Pekcan, 2010). Fakat 2010 sonrası ekonomik büyüme yukarı doğru ivmelenerek %9,2 seviyesine çıkmıştır (Sungur, 2015). Bu süreçte GSMH'nin sektörel dağılımına baktığımızda GSMH'ya en yüksek katkının hizmet sektörü olduğu görülmektedir (Tablo 4.7.).

Tablo 4.7: GSYH İçerisinde Sektörel Dağılımı

Yıl	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2000	10,1	21,6	5,3	52,6
2001	8,9	21,0	4,6	54,7
2002	10,3	20,1	4,5	53,4
2003	9,9	20,2	4,6	52,9
2004	9,4	19,8	5,3	52,8
2005	9,3	19,7	5,6	52,8
2006	8,2	19,8	6,3	53,2
2007	7,5	19,7	6,8	54,6
2008	7,5	19,4	6,8	55,3
2009	8,1	18,4	5,6	57,0
2010	9,0	18,5	6,1	54,3
2011	8,2	19,8	7,2	52,8
2012	7,8	19,3	7,5	53,7
2013	6,7	19,6	8,1	53,2
2014	6,6	20,1	8,1	53,7
2015	6,9	19,8	8,2	53,3
2016	6,2	19,6	8,6	53,8
2017	6,1	20,7	8,6	53,4
2018	5,8	22,3	7,2	54,3
2019	6,4	22,3	5,4	55,9
2020	6,6	22,4	5,4	54,6

Kaynak: TÜİK-Sektörlerin GSYH içerisindeki payları, 2021

Sektörlerin GSMH'ye katkı paylarının toplu olarak verildiği TÜİK 2021 verilerine göre tarım sektörünün GSYH içeresindeki payı azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bunun yanında hizmet sektörlerinin katkı yüksek ancak artış eğiliminin durağan olduğu dikkatleri çekmektedir. Sanayi sektörünün katkı payı ise kayda değer bir artış olmaktan öte küçük artışlarla durağan seyir izlemektedir. Özellikle 2017 yılı sonrası sanayi sektöründeki %2,3'lük bir artış sanayi sektörünün büyümedeki önemini gelecek dönemlerde istikrarlı büyüme için ipuçları vermektedir. Bu durum Kaldor'un büyüme yasalarıyla uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Kaldor'un büyüme literatürüne kazandırdığı üç yasası ekonomi literatüründe önemli yere sahiptir. Bu yasalardan birincisi imalat sanayi sektörünün ölçeğe göre artan getiri sağlaması ve yatırımları ve sermaye birikimini artırması nedeniyle ekonomik büyümeye de pozitif olarak yansımaktadır. Dolayısıyla imalat sanayii sektörünü ekonomik büyümenin lokomotifi olarak konumlandırmaktadır (Bairam, 1991: 1277-1280).

Kaldor'un ikinci yasasına göre imalat sanayii sektörünün işgücünde verimlilik artışı sağlaması nedeniyle verimlilik ile üretim artışı arasında pozitif ilişki kurmasıyla ilgilidir (Libanio, 2006:4). Üçüncü yasaya ise imalat sanayii sektörünün birinci yasadan kaynaklı sermaye birikimi ve büyümeye pozitif katkı sağlaması, ikinci yasadan kaynaklı verimlilik artışı toplu olarak tüm ekonomide verimlilik artışına sebep olması ve toplu olarak üretim ve büyümenin artacağı şeklindedir (Jeon, 2006: 1-32).

Dolayısıyla 2017 sonrası Türkiye'nin yaşadığı sosyopolitik ve ekonomik istikrarsızlıklara rağmen imalat sanayiinin sürdürülebilir büyümenin lokomotifi olacağı açıkça görülmektedir. Bu durum Kaldor yasalarını da doğrulamaktadır.

5. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN ANALİZİ

Neden ülkelerin savunma harcamalarına ihtiyaç duydukları ve savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki büyüklüğüne belirleyen faktörler savunma harcamalarının boyutlarını belirleyen en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin savunma harcamalarına duydukları ihtiyaç genel itibariyle ülkenin egemenliği açısından tehdit algısı, ülkenin nüfus yapısı, dış politika hedefleri ve jeostratejik unsurların zorunlu kıldığı gibi sebeplere dayanmaktadır (Koban, 1998).

Son dönemlerdeki siyasi ve yeni oluşumların etkisiyle savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki paylarının sürekli artış eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir (Ball, 1983). Savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki büyüklüğünü belirleyen temel faktörler ise ülkenin ekonomik dinamikleri, tehdit algıları, jeostratejik konumu, bütçe yapısı ve savunma harcamalarının yaratacağı olumlu dışsallıklara olan güvendir. Bu bağlamda uzun yıllar (1960-2018) boyu savunma harcamalarının milli gelir içerisindeki payı %2 ile %5 arasında dalgalanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi savunma sanayiinin ihtiyaç duyduğu araç ve gereç üretimini tetikleyen Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan ambargo süreci ile birlikte savunma sanayii harcamalarının milli gelir içindeki payının %5'i geçtiği görülmektedir (Çevik ve Bektaş, 2019: 229-236).

Neden ülkelerin savunma harcamalarına ihtiyaç duydukları ve savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki büyüklüğüne belirleyen faktörler savunma harcamalarının boyutlarını belirleyen en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin savunma harcamalarına duydukları ihtiyaç genel itibariyle ülkenin egemenliği açısından tehdit algısı, ülkenin nüfus yapısı, dış politika hedefleri ve jeostratejik unsurların zorunlu kıldığı gibi sebeplere dayanmaktadır (Koban, 1998). Son dönemlerdeki siyasi ve yeni oluşumların etkisiyle savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki paylarının sürekli artış eğilimi içerisinde olduğu

görülmektedir (Ball, 1983). Savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki büyüklüğünü belirleyen temel faktörler ise ülkenin ekonomik dinamikleri, tehdit algıları, jeostratejik konumu, bütçe yapısı ve savunma harcamalarının yaratacağı olumlu dışsallıklara olan güvendir. Bu bağlamda uzun yıllar (1960-2018) boyu savunma harcamalarının milli gelir içerisindeki payı %2 ile %5 arasında dalgalanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi savunma sanayiinin ihtiyaç duyduğu araç ve gereç üretimini tetikleyen Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan ambargo süreci ile birlikte savunma sanayii harcamalarının milli gelir içindeki payının %5'i geçtiği görülmektedir (Çevik ve Bektaş, 2019: 229-236).

5.1. Literatür Özeti

Savunma harcamalarının nedenleri ve boyutlarıyla ilgili gerekçeler nedeniyle ülkelerin gelişmiş ya da gelişmekte olan durumlarıyla ilgili olmaksızın tüm ülkelerin savunma harcamalarına önemli bütçeler ayırdıklarını görmekteyiz. Daha önce ifade edildiği gibi ülkeleri savunma harcama yapmaya iten faktörler ister ekonomik büyümeye olumlu katkısı ister jeostratejik gerekçelerle olsun tüm ülkelerin bir şekilde savunma harcaması yaptığını görmekteyiz. İster nitel çalışmalar isterse nicel çalışmalar olsun, literatürde bu konuda çok sayıda çalışmanın yapıldığını görmekteyiz. Çalışmanın da temel amacıyla ilişkili olarak savunma harcamaları ve ekonomik büyüme alanında yapılan literatür çalışmalarını sınıflandırmak önem arz etmektedir. Çünkü yapılan çalışmalara baktığımızda, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulan çalışmalar olduğu gibi büyümeyi olumsuz etkileyen çalışmalar da mevcuttur. Dahası bazı çalışma bulgularına göre savunma harcamalarıyla büyüme arasında bir ilişkinin olmadığı ortaya konulmaktadır. Diğer taraftan çalışma bulgularının ülke grupları ve zamana göre de değişiklik sergilediği de görülmektedir

Bu sonucu kanıtlayan çalışmanın Dunne ve Nikolaidou'nun 1960-2002 dönemlerini kapsayan Portekiz, İspanya, Yunanistan için yaptıkları çalışma gösterilebilir. Yaptıkları çalışma bulgusuna göre savunma harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkinin ülkeler arsında farklılık gösterdiği ve ortak bir sonucun olmadığını ortaya

koymuşlardır (Dunne ve Nikolaidou, 2005). Savunma harcamalarıyla büyüme arasında ilişkiler uzun ve kısa dönemli olarak yapılabilmektedir. Uzun dönemli yapılan analizlerin daha anlamlı sonuç vereceği vurgulanabilir (Chan, 1987). Dolayısıyla zaman serileri analiziyle yapılan çalışma sonuçları iki değişken arasında ilişkinin ve etkinin doğrusal olduğudur. Ancak kesit veri analizlerinde ise savunma harcaması ile farklı değişkenlerin birbirleriyle ilişkide olduklarını belirtirken hangi değişkenin bağımlı hangi değişkenin bağımsız değişken olduğunu net bir şekilde ifade edememektedir. O yüzden kesit veri analizleri değişkenlerden hangisinin birbirini etkilediğini kesin olarak ortaya koyamamaktadır. Bu sebeple araştırmacılar genellikle zaman serisini kullanmayı tercih etmişlerdir (Davıs ve Chan, 1990). Kısa ve uzun dönemli ilişkilere bakmanın gerekliliği Huang ve Mintz ABD için 1953-1987 dönemlerini kapsayan analizlerinde kısa ve uzun dönemde farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Savunma harcaması ile büyüme arasında uzun dönemde olumsuz, kısa dönemde olumlu bir etki olduğu bulgularını elde etmişlerdir (Huang ve Mintz, 1990). Buna karşın Değer'in Türkiye'nin de içinde bulunduğu 50 ülkeyi kapsayan 1965-73 dönemlerini için yaptığı çalışmasında savunma harcamalarının büyümeyi negatif anlamada etkilediği sonucuna varmıştır (Değer, 1986). Savunma harcamaları ile büyüme arasında negatif ilişkiyi ortaya koyan çalışmanın Yakovlev'un 28 ayrı ülke için yaptığı çalışmadır (Yakovlev, 2007). Diğer taraftan savunma harcamaları ile büyüme arasında anlamlı bir ilişki elde edemeyen çalışmaya örnek Görkem ve Işık'ın 1968-2006 dönemlerinde Türkiye için yaptıkları çalışma gösterilebilir (Görkem ve Işık, 2006).

Benzer çalışmanın Dunne ve Üye'nin 103 farklı ülke için yaptığı çalışmadır. Çalışmada 103 ülkenin %20'sinde savunma harcaması ile büyüme arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğuna, %37'si için negatif yönlü olduğuna ve %43'lük kısmı için ise savunma harcaması ile ekonomik büyüme arasında anlamlı nedensellik ilişkisi elde edilmemiştir (Dunne ve Üye, 2009). Yine Dunne ve Üye'nin çalışma bulgularına benzer sonuçları Chowdhury'nun 55 ülke için yaptığı çalışmadır. Ülkeleri üç gruba ayırarak yaptığı çalışmasında gruplardan biri için savunma harcamalarından büyümeye doğru, diğer bir grup için büyümeden harcamalara bir nedensellik elde

etmiştir. Ancak diğer bir ülke grup için iki değişken arasında bir nedensellik bulamamıştır (Chowdhury, 1991).

Literatürde savunma harcamaları ile büyüme arasında hem negatif hem de pozitif ilişki elde edilen çalışmalarda mevcuttur. İslam, orta gelir düzeyinde 41 ülkenin incelediği çalışmasında savunma harcaması ile büyüme arasında hem pozitif hem negatif ilişkiden söz etmiştir. Sanayi seviyesine göre iki gruba ayırdığı bu 41 ülkenin daha iyi sanayii seviyesine sahip olan grup için savunma harcaması ile büyüme arasında ilişkinin negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır (İslam, 2015).

Literatürde savunma harcamaları ile büyüme arasında daha güçlü ilişkiler elde eden çalışmalar da mevcuttur. Kollias ve arkadaşlarının 15 Avrupa Birliği üyesi ülkeler için yaptığı araştırmada savunma harcaması ile büyüme arasındaki bağın büyüme odaklı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Büyüme arttıkça savunma harcamalarının da arttığı bulgusunu elde etmiştir. Aslında bu bulgu ülkelerin neden savunma harcaması yapar sorusunun da cevabı olmaktadır. Çünkü en güçlü nedenlerden biri de ülkelerin ekonomik dinamikleri olarak açıklanmaktadır (Kollias, Manolas ve Paleologou, 2004). Farklı ülke grupları için yaptığı çalışmalarla farklı sonuçlar elde eden Hatemi-J ve arkadaşlarıdır. Yaptığı savunma harcamalarıyla öne çıkan Çin ve Japonya için panel asimetrik testi uygulayarak savunma ve büyüme arasında savunma harcamalarından büyümeye bir doğrusal ilişki bulurken aynı ilişkinin ADD, Suudi Arabistan ve Fransa için söz konusu olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Hatemi-J, Chang, Chen, Lin ve Gupta, 2018).

Türkiye ve Yunanistan için yapılan çalışmada Yunanistan'ın savunma harcamaları ile büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmazken Türkiye'nin savunma harcamaları arttığı zaman büyümenin olumlu seyrettiği ortaya konulmuştur (Kalyoncu ve Yücel, 2006). Türkiye için benzer bir çalışmayı 1950-2006 yılları için yapan Yılancı ve Özcan, uzun dönemde bir ilişki olmadığını kısa dönemde ise ilişkinin tek yönlü olarak GSMH artıkça savunma yatırımlarının da arttığı yönünde bulgular elde etmişlerdir (Yılancı ve Özcan, 2010). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme

arasındaki ilişkileri inceleyen literatürdeki bazı diğer çalışmalar Tablo 5.1'de verilmiştir.

Tablo 5.1:Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasında ki İlişkileri İnceleyen Bazı Araştırmalar

Araştırmacılar	Dönem	Örneklem/ Model	Bulgular
Kollias, Makrydakis (1996)	1954-1993	Granger Nedensellik Analizi	Büyüme ile savunma harcamaları arasında ilişki yoktur.
Özmucur (1995)	1981-1991	Panel Data	Savunma harcamaları büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
Mintz, Stevenson (1995)	1950-1985	Feder Tipi 3 sektörlü model, 103 ülke	Savunma harcamaları ile büyüme arasında ilişki yoktur.
Biswas ve Ram (1993)	1981-1989	Geleneksel ve Feder Tipi 2 sektörlü modelleri, 74 GOU	Büyüme ile savunma harcamaları arasında olumlu yönde ilişki vardır.
Joerding (1986)	1962-1977	Granger Nedensellik Analizi 57 Az Gelişmiş Ülke	Ekonomik büyüme, savunma Harcamalarının Granger nedenidir.
Payne ve Ross (1992)	1960-1980	Amerika Birleşik Devletleri Kısıtsız Vektör Otoregresyon	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki yoktur.
Dunne Ni-kolaidou (2005)	1960-2002	Granger Nedensellik Analizi Yunanistan, Portekiz ve İspanya	Askeri harcamaların, ekonomik büyümeyi negatif etkilediğine dair anlamlı bir sonuç elde edilememiştir.
Yıldırım vd. (2005)	1989-1999	Orta Doğu Ülkeleri ve Türkiye Yatay Kesit, Dinamik Panel Veri Analizi	Askeri harcamalar, ekonomik büyümeyi artırmaktadır.
Yakovlev (2007)	1965-2000	Seçilmiş 28 ülke Solow ve Barro Büyüme Modelleri 1965-2000	Yüksek askeri harcamalar düşük ekonomik büyümeye neden olmaktadır.
Ateşoğlu (2009)	1948-2007	Amerika Birleşik Devletleri Engle Granger eş bütünleşme ve Nedensellik Analizi	Savunma harcamaları, toplam çıktı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.
Karagianni ve Pempetzeoglu (2009	1949-2004	Türkiye Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru doğrusal, savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru ise doğrusal olmayan bir nedensellik ilişkisi vardır.
Yılancı ve Özcan (2010)	1950-2006	Türkiye Gregory Hansen Eşbütünleşme Testleri ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	GSMH'dan savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensel bir ilişki vardır
Başar ve Ünlü (2012)	1997-2004	Seçilmiş 36 Ülke, Regresyon Analizi	Savunma harcamaları arttıkça büyüme oranları azalmaktadır.

Selvanathan ve Selvanathan (2014)	1975-2013	Sri Lanka Granger Nedensellik Analiz	Savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.
Korkmaz (2015)	2005-2012	10 Akdeniz Ülkesi, Panel Veri Analizi	Askeri harcamalar, ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Zhong vd. (2016)	1988-2012	BRIC Ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri, Granger Nedensellik Analizi	Elde edilen sonuçlar ülkelere göre farklılık göstermektedir.
Na ve Bo (2013)	1990-2006	Bangladeş, Hindistan, Pakistan, Nepal ve Sri Lanka, Solow Büyüme Modeli	Askeri harcamalar, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.
Yılancı ve Özcan (2010)	1950-2006	Türkiye, Gregory Hansen Eşbütünleşme Testleri ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi 1950-2006	GSMH'dan savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensel bir ilişki vardır.
Batchelor vd. (2000)	1964-1995	Güney Afrika, Neo-Klasik Ekonometri Modeller	Askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki vardır.
Kollias ve Makrydakis (2000)	1955-1993	Yunanistan, Granger Nedensellik Analizi 1955-1993	Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki yoktur.
d'Agostino vd. (2012)	2003-2007	Afrika Ülkeleri, İçsel Büyüme Modelleri	Askeri harcamalar, kişi başına GSYH'yı negatif etkilemektedir.
Karahan-Türk (2007)	1970-2005	Johansen Eşbütünleşme	Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında bir pozitif bir ilişki vardır.
Sekmen ve Sarıbaş (2007	1974-2005	Johansen Eşbütünleşme ve Granger nedensellik	Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında nedensellik yoktur.
İpek (2014)	1980-2012	Sınır Testi-ARDS Eşbütünleşme	Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur
Töngür ve Elveren (2017)	1963-2008	Beşerî sermaye ve gelir eşitsizliği ile genişletilmiş Solow-tipi büyüme modeli/OLS	Gelir eşitsizliği ve beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif iken daha yüksek gelir eşitsizliği alt ekonomik büyüme üzerinde anlamlı harcamalar bir etkisi yoktur.
Canbay ve Mercan (2017)	1986-2016	Johansen Eşbütünleşme ve VECM Granger nedensellik	Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında ve uzun dönemli bir ilişki yoktur.
Rufael (2001)	1950-1991	Nedensellik Testleri, Çin	Savunma harcamalarından büyümeye tek yönlü ve pozitif nedensellik ilişkisi vardır.
Benoit (1973)	1950-1965	44 Az Gelişmiş Ülke,	Savuma harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır.
Gökmenoğulları vd., (2015)	1988-2013	Granger Nedensellik, Türkiye	Uzun vadede askeri harcamaların ve ekonomik büyümenin bütünleştiği sonucuna ulaşılmıştır.
Yurttançıkmaz vd., (2012)	1965-2008	ARDL, İran	Askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkilerinin olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Gerace vd., (2002)	1951-1997	Spektral Analiz, ABD	Askeri olmayan harcamaların reel büyümeyi etkilerken, askeri harcamalar büyümeye etki etmemektedir.
Karagöl ve Palaz (2004)	1955-2000	VAR Analizi, Türkiye	Kısa dönemde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik tespit edilmiştir.

5.2. Veri

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle analizde kullanılan veri setinin ve model değişkenleri açıklanmıştır. Daha sonra çalışmada kullanılan analiz yöntemi açıklanmıştır. Modelde kullanılan değişkenler Tablo 5.2'de detaylı olarak gösterilmiştir.

Tablo 5.2: Modelde Kullanılan Değişkenler

	Değişken Adı	Açıklama	Verinin Kaynağı
Bağımlı Değişken	Reel GSYH	Reel GSYH verileri (Amerikan Doları)	Dünya bankası veri tabanı
Bağımsız Değişkenler	Savunma Harcamaları	Savunma (Askeri) harcamaların GSMH içindeki payı	SIPRI veri dağıtım sistemi
	Brüt sabit sermaye oluşumu	Brüt sabit sermaye oluşumu (GSYH %'si)	Dünya bankası veri tabanı
	Personel Sayısı	Silahlı kuvvetler personelinin toplam işgücüne oranı	Dünya bankası veri tabanı
	Silah İthalatı	Reel silah ithalat verileri (Amerikan Doları)	Dünya bankası veri tabanı
	Silah İhracatı	Reel silah ihracat verileri (Amerikan Doları)	Dünya bankası veri tabanı

Modelde bağımlı değişken olarak dünya bankası veri tabanından elde edilmiş reel GSYH verileri kullanılmıştır. Modelin bağımsız değişkenleri; savunma harcamaları (askeri harcamaların GSMH içindeki payı), gayri safi sabit sermaye oluşumu (GSYH %'si), reel silah ithalatı, silah ihracatı ve silahlı kuvvetler personelinin toplam işgücüne oranı olarak belirlenmiştir. Özellikle savunma harcamaları, brüt sabit sermaye oluşumu ve silahlı kuvvetler personelinin toplam işgücüne oranı verilerinin neden çalışmada kullanıldığının açıklanması önem arz etmektedir. Çünkü yaygın olarak akademik çalışmalarda savunma harcama verileri, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nden (SIPRI- Stockholm International Peace Research Institute) alınmaktadır. Dolayısıyla çalışmada kullanılan savunma harcamaları verileri bu enstitünün sitesinden alınmıştır. Brüt sabit sermaye oluşumu değişkeni ve silahlı kuvvetler personelinin toplam işgücüne oranı ise en çok kullanılan üretim fonksiyonu Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonudur. Bu fonksiyonda bağımlı değişken olarak

kullanılan üretim miktarına (Y), bağımsız değişkenler olarak üretimde kullanılan emek (L) ve sermaye (K) girdileri kullanılmaktadır. Bu fonksiyonun değişkenler arasındaki ilişkinin matematiksel gösterimi; Y=A.$K^{\alpha}L^{\beta}$ şeklindedir. Görüldüğü gibi Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonunda da görüldüğü gibi üretimin en önemli iki belirleyici girdisi sermaye ve emektir. Dolayısıyla çalışmada Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonuna da sadık kalmak için sermaye değişkenini temsil eden brüt sabit sermaye oluşumunun GSMH payı ve emeği temsil eden silahlı kuvvetler personelinin toplam işgücüne oranı değişkeni kullanılmıştır. Modeldeki tüm veriler 1990-2020 yıllarını kapsayacak şekilde oluşturulmuştur.

5.3. Yöntem

Bu bölümde, yukarıda açıklanan değişkenler ışığında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmek için EVİEWS (9) programında zaman serileri analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada verilerin varyansındaki değişmeyi yumuşatmak (Tarı, 2006) ve otokorelasyon riskini ortadan kaldırmak amacıyla seriler reel değerleriyle kullanılmış ve logaritmik dönüşümleri alınmıştır (Wei, 1990). Eğer logaritmik dönüşümler alınmazsa serilerin dağılımı normalleşmemiş ve sürekli artan bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki doğrusal olarak korunamamış olacaktır (Albayrak, 2008).

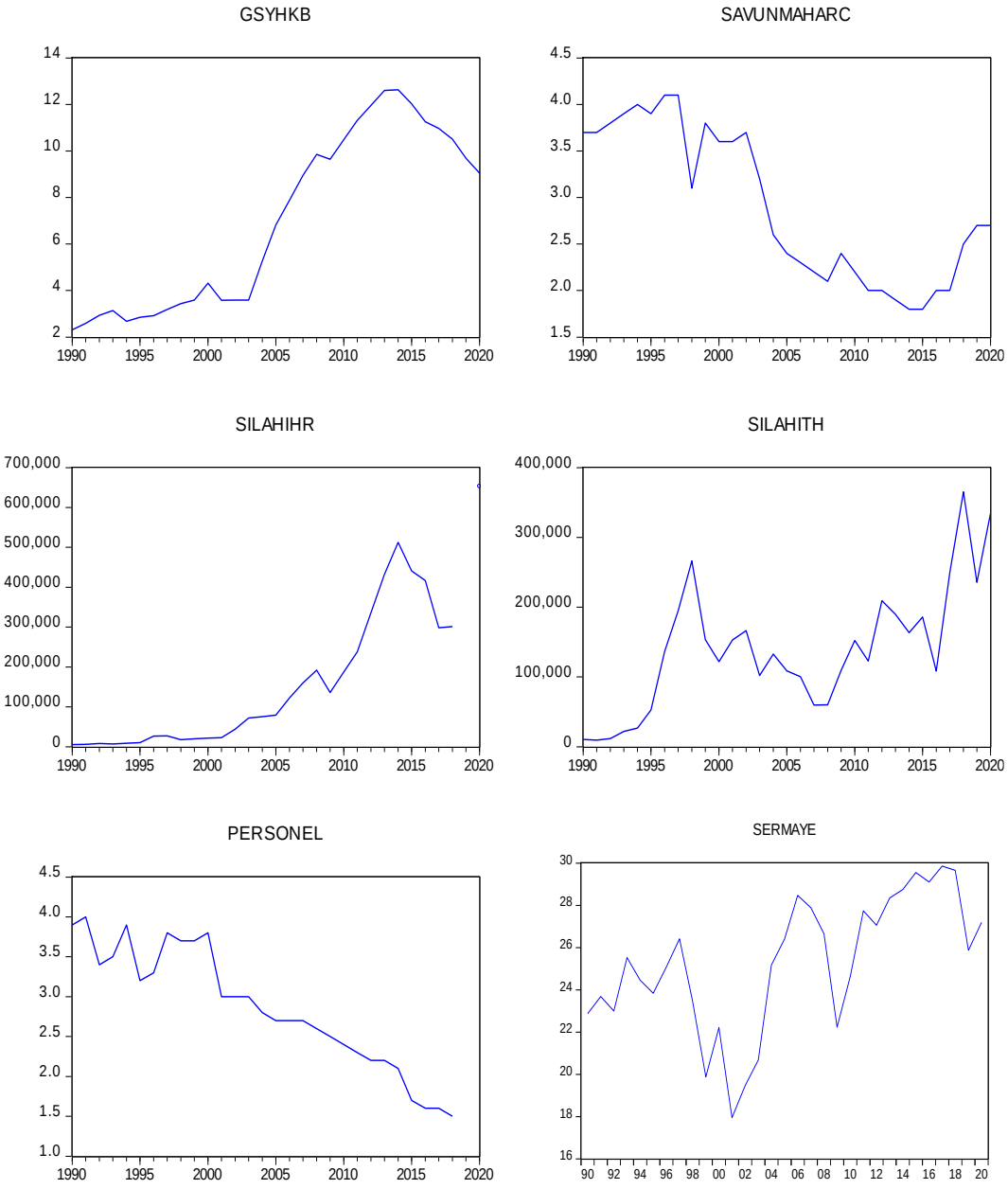
Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1990-2020 yılları arası için tahmin edilecek modelin logoritmik değişkenleriyle oluşturulmuş model (1)'deki gibi yazılmıştır.

$$LREELGSYH_t = \beta_0 + \beta_1 LSAVUNMAHARC_t + \beta_2 LRSILAH_IHR_t + \beta_3 LRSILAH_ITH_t + \beta_4 LPERSONEL_t + \beta_5 LSERMAYE_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Çalışmada zaman serileri naliz tekniği kullanılacağından en uygun model tahmini için serilerin durağan olması yani birim kök içermemesi gerekmektedir. Çünkü durağan olmayan ya da birim kök içeren serilerle analiz yapmak, tahminde bulunmak sonuçların yanlı ve tutarsız olmasına neden olacaktır. Daha açık bir ifadeyle serinin

değerleri sonraki dönemler için genellenemez ve geleceği tahmin etmede kullanılamaz, kullanılsa da sağlıklı sonuç vermez. Eğer seriler durağan değilse durağanlaştırılması gerekmektedir. En genel özellikleriyle zaman serileri; sabit ortalama, sabit varyans ve sabit kovaryansa sahip olması öem arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle serilerin göresel olarak nasıl bir trend izlediklerine bakılmıştır. Değişkenlerin grafikle gösterimi aşağıdaki gibidir.

Şekil 5.1. Serilerin Durağanlık Görselleri

Grafiklerde görüldüğü gibi hiçbir serinin durağan olmadığı görsel olarak da görülmektedir. Dolayısıyla serilerin durağanlaştırılması gerekmektedir. Çünkü bir serinin gelecekte alacağı değerleri doğru tespit edebilmek için geçmiş verilerde oluşacak olumsuzlukların ortadan kaldırılmasına bağlıdır (Orhunbilge, 1999). Dolayısıyla serilerin birim kök içermemesi yani durağan olması gerekmektedir. Çünkü durağan olmayan serilerle modelin tahmin edilmeye çalışılmasıyla sonuçların da hatalı çıkacağı açıktır (Gujarati ve Dawn, 2012). Özellikle ekonomik serilerin çoğu büyüme ve gerileme sürecine sahip olduğundan serilerin ortalamaları da artıp azalabileceğinden durağan hale getirilmesi gerekmektedir. Eğer seriler durağan hale getirilmediği durumlarda hem sahte regresyon problemi ile karşılaşılır hem de yüksek R2 değişkenler arası doğrusal ilişkiden değil güçlü trendin yol açtığı bir R2 sonucuna ulaşılacaktır (Kao,1999).

Bu gerekçelerle seriler durağanlık testleri için öncelikle Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi, ardından Phillips Perron (PP) Testi kullanılmıştır. Daha sonra değişkenler arasındaki ilişkiyi çok yönlü görmemizi sağlayan eşbütünleşme analizi ve VAR analizi uygulanmıştır. Bulgular Granger nedensellik testi Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki analizi ile desteklenmiştir.

Dickey-Fuller (ADF) Testi durağanlık testlerinde en çok kullanılan testlerden biridir. Değişkenlerin en küçük kareler tahmin edicisinin dağılımına göre sonuçlandırıldığı bir testtir.

$$Y_t = \mathrm{p} Y_{t-1} + e_t \qquad (2)$$

(2.1) ile verilen zamanla değişen (otoregresiv) süreçte e_t sıfır ortalama, σ^2 varyanslı, bağımsız normal rassal değişkenlerin bir dizisidir. Denklem (2)'de regresyon tahmin edicisinin p 'nun p = ±1 varsayımı ile elde edilen bir denklemdir (Dickey ve Fuller,1979).

Y_t için hipotez testleri şu şekilde yazılabilir;

H_0 : |P|≥1 (durağan olmama durumu)

H_1 : |P|<1 (durağan durum için)

|P|<1 durumunda zaman serisi Y_t; t→∞ iken seri durağana yakınsar.

|P|=1 durumunda durağan değildir.

|P|>1 durumunda ise seri durağanlıktan üstsel olarak uzaklaşmaktadır.

Dickey ve Fuller (1981), DF testi hata teriminin saf rastsal dağılım varsayımına dayanmaktaydı. Bu sorunu ortadan kaldırmak için bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri eşitliğin sağ tarafında modele dahil edilerek Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) testi geliştirilmiştir. ADF testinde $\sigma^2=0$ olup olmadığı test edilir (Enders, 1995). Diğer taraftan ADF testinin anlamlı sonuç vermesi için gecikme uzunluğunun seçimi önemlidir. Dolayısıyla otokorelasyonu ortadan kaldırıncaya kadar hata terimi sayısı belirlenir ve modele dahil edilir. Uygun gecikme sayısının belirlenmesi için Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwart Kriteri (SC), Hannan Quin (HQ) bilgi kriterleri kullanılmaktadır. Uygun gecikme uzunluğunun seçimi önemlidir çünkü gereğinden fazla gecikme uzunluğu olması sapmalı tahmin sorununu doğurmaktadır. Yaygın olarak kullanılan bu bilgi kriterlerinin minimum değerleri uygun gecikme uzunluğunu vermektedir. Ayrıca ADF testinin bağımsız ve sabit varyans varsayımlarına dayanmayan farklı bir birim kök testi geliştiren ve sadece test istatistiğine bir dönüşüm geliştiren Phillips-Perron (PP)'de analizde kullanılmıştır (Çabuk ve Balcılar, 1998). Değişkenlerin durağanlaştırılmasında kullanılan Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök test sonuçları Tablo 5.3'de yer almaktadır.

Tablo 5.3. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey			Birinci Farklar		
	Sabitsiz	Sabitli	Sabitli/ Trendli	Sabitsiz	Sabitli	Sabitli/ Trendli
LREELGSYH	1.615068	-1.175266	-1.061548	-5.141137	-5.640461	-5.744498
LSAVUNMAHARC	-0.805851	-1.211148	-0.805018	-5.479263	-5.429618	-5.517208
LSILAH_IHR	1.369710	-1.332688	-0.361026	-1.659786	-4.634026	-3.013640
LSILAH_ITH	1.414812	-1.791055	-1.769969	-5.561430	-6.226028	-5.489441
LPERSONEL	-2.044449	-0.076345	-2.476466	-5.466922	-6.419652	-6.382601
LSERMAYE	0.498622	-2.572859	-3.977139	-8.267382	-8.167946	-8.011730
%1 Kritik Değeri	-2.644	-3.679	-4.296	-2.647	-3.679	-4.309
%5 Kritik Değeri	-1.952	-2.967	-3.568	-1.952	-2.967	-3.574
%10 Kritik Değeri	-1.610	-2.622	-3.218	-1.610	-2.622	-3.221

Not: ADF testi için gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiş olup, kritik değerler MacKinnon'dan (1996) alınmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu 7 olarak alınmıştır.

ADF birim kök test sonuçlarına göre tüm seriler entegre seviyede I(1) durağandır. Değişkenlerin tümü istatistiki açıdan sabitli ve sabitli/trendli durumlarında %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde durağan çıkmışlardır. Phillips-Perron (PP) birim kök test sonuçları Tablo 5.4'de yer almaktadır.

Tablo 5.4. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey			Birinci Farklar		
	Sabitsiz	Sabitli	Sabitli/ Trendli	Sabitsiz	Sabitli	Sabitli/ Trendli
LREELGSYH	1.629296	-1.175161	-1.161981	-5.204659	-5.639419	-5.744498
LSAVUNMAHARC	-0.790119	-1.275627	-1.130863	-5.509281	-5.460174	-5.525555
LSILAH_IHR	1.108948	-1.311881	-0.617172	-4.452228	-4.669391	-4.812316
LSILAH_ITH	1.550633	-2.262773	-1.769969	-5.559258	-6.243355	-16.63872
LPERSONEL	-2.331809	0.272639	-2.401034	-5.486010	-6.679956	-6.424027
LSERMAYE	0.603007	-2.551990	-3.954289	-8.729163	-9.049939	-8.872466
%1 Kritik Değeri	-2.644	-3.760	-4.296	-2.647	-3.679	-4.309
%5 Kritik Değeri	-1.952	-2.963	-3.568	-1.952	-2.967	-3.574
%10 Kritik Değeri	-1.610	-2.621	-3.218	-1.610	-2.622	-3.221

Not:PP testi için gecikme uzunlukları Newey-West Kriterine göre otokorelasyonun bulunmadığı minimum gecikmeler olarak belirlenmiştir.

PP birim kök test sonuçlarına göre tüm seriler entegre seviyede I(1) durağandır. Değişkenlerin tümü istatistiki açıdan %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde durağan çıkmışlardır. Buna göre çalışmada ele alınan verilerin hepsinin birinci farklarında I(1) durağan hale geldikleri veya birim kök içermedikleri gözlenmektedir.

Birim kökler araştırıldıktan sonra seriler arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin bulunup bulunmadığını incelemek için Johansen-Juselius (1990) tarafından geliştirilmiş Johansen Eşbütünleşme Testi yapılmıştır. Eşbütünleşme testinin avantajı değişkenlere ait seriler durağan olmasalar bile bu serilerin durağan bir noktasının olabileceği ve bu noktanın belirlenebileceğini açıklamaktadır (Tarı, 2010: 415).

Eşbütünleşme testine başlamadan önce hipotezleri tespit edip, VAR modeli oluşturarak uygun gecikme sayısı belirlenmiştir. VAR modeli Sims (1980) tarafından geliştirilen ve analizlerde yaygın olarak kullanılan bir modeldir (Lovrinovic ve Benazic, 2004: 30). VAR modelinin en temel avantajı; değişkenlerin birbirleriyle muhtemel ilişkilerini belirlemesi ve gelecekle ilgili ön raporlama yapmasıdır (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 496). Ayrıca model değişkelerinin içsel ya da dışsal

farklılıklarına bakılmadan modelin tüm değişkenleri birbirleriyle etkileşimde bulunabileceği varsayımıyla test yapılmaktadır. Dahası VAR modelindeki değişkenlerin sıralaması iktisat teorileri temelinde yapılabileceği gibi Granger nedensellik testi ile de belirlenebilmektedir. Dolayısıyla çalışma modelinin değişkenleri olan kişi reel GSYH, savunma harcamaları, silah ihracatı, silah ithalatı, silahlı kuvvetler personeli ve brüt sabit sermaye oluşu arasındaki ilişki VAR modeli kullanılarak analiz edilmektedir. VAR modeli öncesi yapılan durağanlık test sonuçlarına göre yukarıda açıklandığı gibi serilerin aynı dereceden durağan oldukları tespit edilmiştir. Daha sonra VAR modeli oluşturularak uygun gecikme uzunlukları belirlenmiştir. En uygun gecikme uzunluğu model için 1 gecikmeye kadar alınmış ve en uygun gecikme uzunluğu VAR modeline için Akaike (AIC) ve Hannan Quinn (HQ) bilgi kriterlerine göre 1 olarak tespit edilmiştir (Tablo 5.5).

Dolayısıyla birim kökler araştırılıp en uygun gecikme uzunluğu tespit edildikten sonra seriler arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin bulunup bulunmadığını incelemek için Johansen-Juselius (1990) tarafından geliştirilmiş Johansen Eşbütünleşme Testi yapılmıştır.

H_0 = Seriler arasında eşbütünleşme yoktur.

H_1 = Seriler arasında eşbütünleşme vardır.

Tablo 5.5. Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	3.103141	NA	4.96e-08	0.206918	0.492391
1	119.7486	174.9683*	1.67e-10*	-5.553475	-3.555168*
2	146.4278	28.58483	4.82e-10	-4.887702	-1.176560
3	209.7399	40.70063	2.55e-10	-6.838565*	-1.414590

Not: Kriterlere göre en uygun seçim * ile gösterilmiştir. LR: Ardışık Değiştirilmiş, LR test istatistiği, FPE: Final Tahmin Hatası, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Model için gecikme sayısı 1 gecikmeye kadar alınmış olup en uygun gecikme uzunluğu AIC ve HQ kriterlerine göre 1 olarak seçilmiştir. Eşbütünleşme analizi

yapılırken uygun gecikme uzunluğuna göre analiz gerçekleştirilecektir. Johansen Eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 5.6'da verilmiştir.

Tablo 5.6. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Hipotezde Eşbütünleşik Vektör Sayısı	**Özdeğer (Eigenvalue)**	**İz İstatistiği (TraceStatistic)**	**0.05 Kritik Değeri**	**Olasılık Değeri**
Hiç Yok	0.808768	130.7637	117.7082	0.0058
En Fazla 1	0.672280	82.78990	88.80380	0.0125
Hipotezde Eşbütünleşik Vektör Sayısı	**Özdeğer (Eigenvalue)**	**Maksimum Özdeğer İstatistiği**	**0.05 Kritik Değeri**	**Olasılık Değeri**
Hiç Yok	0.808768	47.97384	44.49720	0.0201
En Fazla 1	0.672280	32.35227	38.33101	0.0207

Johansen eşbütünleşme testine göre, öz istatistiği (Eigenvalue) ve maksimum öz değer istatistiği (Max-Eigenvalue Statistic) sonuçlarının kritik değerden büyük olması sonucu H_0 boş hipotezin reddedilip H_1 alternatif hipotez kabul edilmiştir. Yani seriler arasında öz ve makimum öz değer istatistikleri tarafından seriler arasında en az bir eşbütünleşme vektörü bulunduğu, yani değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Diğer aşamada serilerde ardışık bağlanım sorununun (otokorelasyon) olup olmadığının tespit edilebilmesi için serilere langrange çarpanı (LM) testi uygulanmıştır. Testin hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur.

H_0: Serilerde otokorelasyon yoktur

H_1: Serilerde otokorelasyon vardır.

Tablo 5.7: VAR Residual Serial Correlation lm Tests

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	29.11841	36	0.7850	0.761947	(36, 55.5)	0.8056
2	23.40219	36	0.9478	0.587287	(36, 55.5)	0.9541

Test sonuçlarına göre olasılık değerlerinin %5'ten büyük değerler aldığından H_0 reddedilmez yani seriler otokorelasyon içermemektedir. Sonraki aşamada tahmin edilen modelde değişen varyans sorununu belirlemek amacıyla Tablo 5.8'de sonuçları yer alan değişen varyans testi uygulanmıştır. Testin hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur

H_0: Hata teriminde değişen varyans yoktur

H_1: Hata teriminde değişen varyans vardır.

Tablo 5.8: Değişen Varyans (Heteroskedasticity) Testi

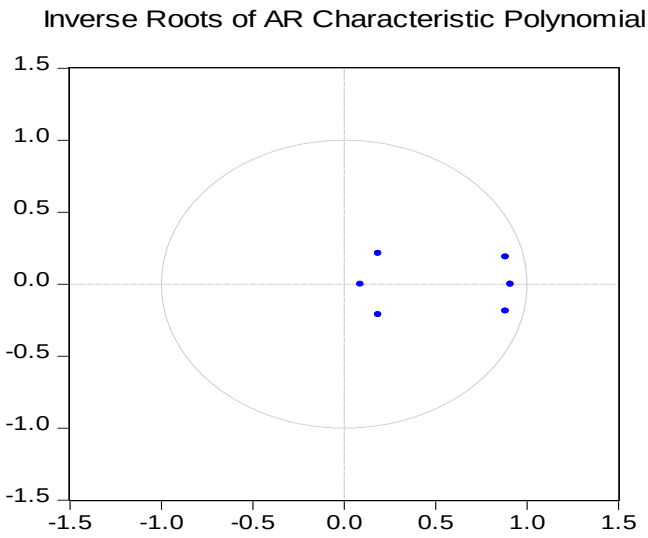
Ki Kare	df	Olasılık
277.5985	252	0.1286

Ki kare dağılımına sahip olan bu testte, test istatistiğinin örnek değeri 277.5985 olarak elde edilmiştir. Olasılık değeri %12,86 anlam düzeyi olan %5'ten büyük olduğundan sıfır hipotezi reddedilmez ve varyansın sabit olduğu sonucuna varılır.

Son aşamada VAR modelinin durağanlık koşulunun ne derece sağladığının testleri yapılmıştır. Bu testin amacı VAR modeline ait AR karakteristik polinomunun tüm ters köklerinin ya da durağanlık katsayısı matrisinin tüm öz değerlerinin birim çember içerisinde yer alması gerekir. Eğer tüm öz değerler birim içerisine düşerse sistemin durağan ya da istikrarlı olduğu sonucuna varılır. Aksi takdirde öz değerlerin en az bir tanesi birim çemberin üzerinde veya dışarısında ise modelin durağan olmadığı sonucuna varılır (Batmaz ve Tunca, 2007: 218).

Bu amaç doğrultusunda VAR modelinin otoregresif birim kök testi ile modelin durağanlığı ya da modelin birim kök içerip içermediğine bakılmıştır. Diğer bir ifadeyle tahmin edilen modele ait AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde yer alması şartı aranmıştır. Şekil 5.2'de tahmin edilen modele ait AR karakteristik polinomunun tüm ters köklerin birim çemberin içinde yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, tahmini yapılan modelin durağan bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır kurulan VAR modelinin istikrar koşulunun sağladığını göstermektedir.

Şekil 5.2: AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember Konumu

Daha sonra modelin normallik testi için Jarque-Bera testi uygulanmıştır. Jarque-Bera testinde En Küçük Kareler yöntemiyle elde edilen hata terimlerinin asimetri ve basıklık kriterlerine dayanan testtir. Bu test sonuçlarına göre normal dağılım için Jarque-Bera değeri 5'ten küçük ve olasılık değerinin ise 0.05'ten büyük olması gerekmektedir (Jarque ve Bera, 1987:163-172).

Modelin hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H_0: Seriler normal dağılım izlemektedir.

H_1: Seriler normal dağılım izlememektedir.

Tablo 5.9: Jarque-Bera Normallik Testi

	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
LREELGSYH	3.570	0.167
LSAVUNMAHARC	3.175	0.204
LSILAH_IHR	3.685	0.158
LSILAH_ITH	3.761	0.152
LPERSONEL	2.406	0.300
LSERMAYE	1.133	0.513

Hata terimlerinin istatistiksel sonuçlarına göre, tüm serilerin Jarque-Bera istatitik değerleri 5'ten küçük sonucu elde edilmiştir. Ayrıca, tüm serilerin olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğu için, hata terimlerinin normal dağıldığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilememektedir. Sonuç olarak, hata terimlerinin normal dağılım istatistiksel sonuçlarına göre, her bir hata terimi normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

Ekonomik analizlerde değişkenler arasındaki ilişki ve ilişkinin yönü Granger nedensellik testi ile ortaya konulmaktadır. Bu testte daha önce ifade edildiği gibi değişkenler modelde içsel ya da dışsal olarak farklılaştırılmadan etki eşanlı olarak test edilmektedir (Değer ve Demir, 2015: 16). Öncelikle testin hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur.

H_0 = Seriler arasında nedensellik ilişkisi yoktur

H_1 = Seriler arasında nedensellik ilişkisi vardır

Dolayısıyla değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla Granger nedensellik testi yapılmış olup nedensellik analizindeki gecikme uzunlukları, Akaike Bilgi Kriteri ile tespit edilmiştir. Sonuçlar Tablo 5.10'da verilmiştir.

Tablo 5.10: Granger Nedensellik Sonuçları

H_0 Hipotezi	F-istat.	Olasılık	Karar	Sonuç
LSILAH_IHR Granger Nedeni Değildir LREELGSYH	9.612	0.019	RET	LSILAH_IHR → LREELGSYH
LSILAH_ITH Granger Nedeni Değildir LREELGSYH	2.405	0.120	KABUL	
LSAVUNMAHARC Granger Nedeni Değildir LSILAH_IHR	4.054	0.044	RET	LSAVHARC →LSILAH_IHR
LSILAH_IHR Granger Nedeni Değildir LSAVUNMAHARC	41.200	0.000	RET	LSILAH_IHR→ LSAVHARC
LPERSONEL Granger Nedeni Değildir LSAVUNMAHARC	18.454	0.000	RET	LPERSONEL→ LSAVHARC
LSILAH_IHR Granger Nedeni Değildir LSERMAYE	4.444	0.035	RET	LSILAH_IHR →LSERMAYE
LREELGSYH Granger Nedeni Değildir LSILAH_ITH	0.422	0.515	KABUL	
LSAVUNMAHARC Granger Nedeni Değildir LSILAH_ITH	0.002	0.965	KABUL	
LSERMAYE Granger Nedeni Değildir LREELGSYH	0.288	0.591	KABUL	
LSAVUNMAHARC Granger Nedeni Değildir LREELGSYH	0.616	0.431	KABUL	
LREELGSYH Granger Nedeni Değildir LPERSONEL	0.232	0.629	KABUL	
LREELGSYH Granger Nedeni Değildir LSERMAYE	3.004	0.083	RET	LREELGSYH→ LSERMAYE
LSILAH_IHR Granger Nedeni Değildir LSILAH_ITH	0.002	0.881	KABUL	
LSAVUNMAHARC Granger Nedeni Değildir LPERSONEL	0.481	0.487	KABUL	
LREELGSYH Granger Nedeni Değildir LSAVUNMAHARC	3.197	0.073	RET	LREELGSYH → LSAVHARC
LSERMAYE Granger Nedeni Değildir LSILAH_IHR	3.170	0.075	RET	LSERMAYE→ LSILAH_IHR

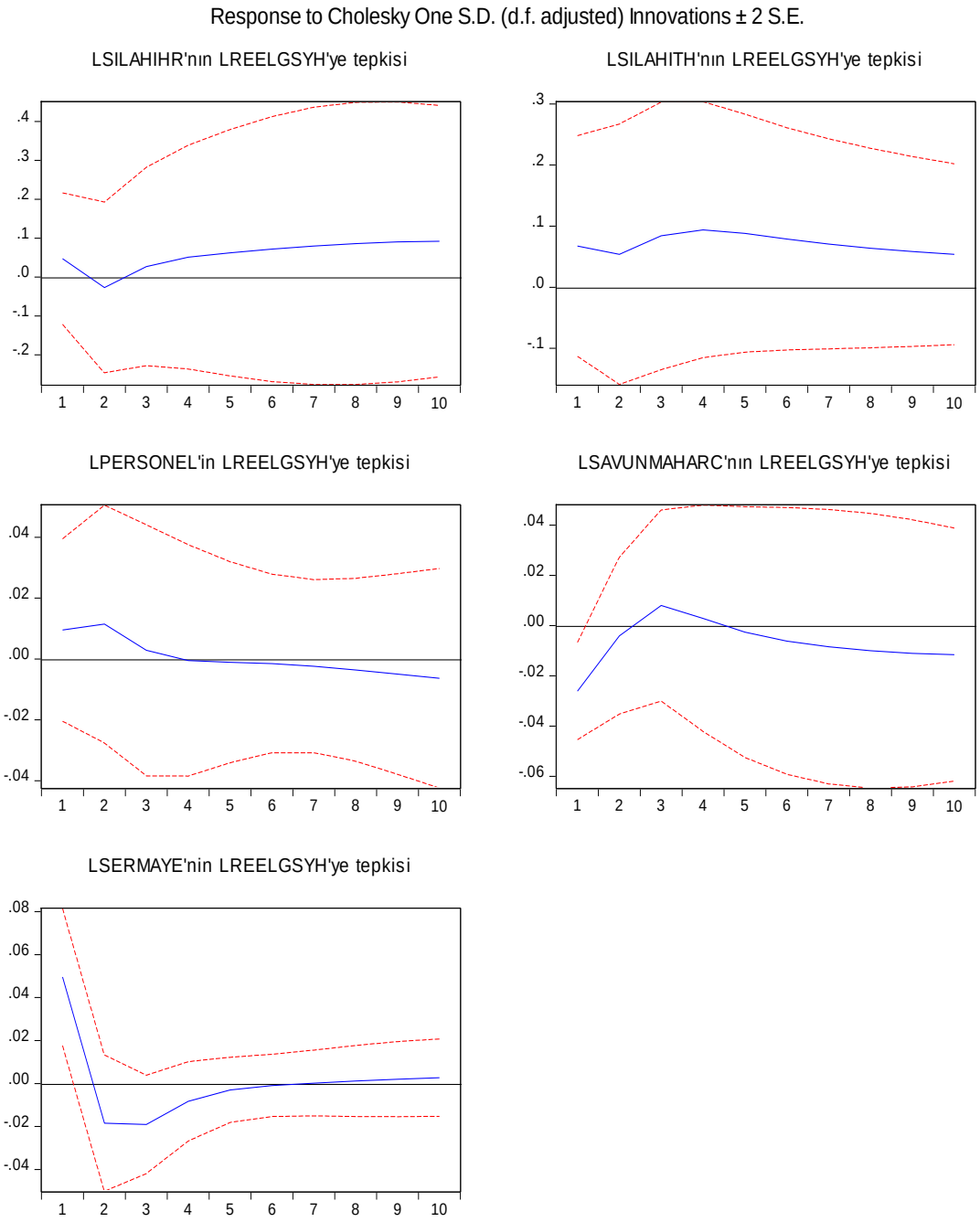
Not: *%5 ve **%10 anlamlılık düzeyinde Granger nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Granger Nedensellik analizi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde silah ihracatından reel GSYH'ya doğru, savunma harcamaları'ndan silah ihracatınna doğru, silah ihracatından savunma harcamalarına doğru, askeri personelden savunma harcamalarına doğru ve silah ihracatınndan brüt sabit sermayeye oluşumuna doğru bir nedensellik bulunmaktadır. Ayrıca %10 anlamlılık düzeyinde reel GSYH'dan brüt sabit sermayeye oluşumuna doğru, reel GSYH'dan savunma harcamalarına doğru ve brüt sabit sermayeye oluşumundan silah ihracatınna doğru doğru bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer taraftan savunma harcamaları ile silah ihracatı arasında ve silah ihracatı ile brüt sabit sermaye oluşumu arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi

bulunduğundan $\mathbf{H_1}$ kabul edilmiştir. Ancak silah ithalatı ile reel GSYH, savunma harcamaları ile silah ithalatı, savunma harcamaları ile reel GSYH, reel GSYH ile askeri personel, silah ithalatı ile silah ihracatı ve savunma harcamaları ile askeri personel arasında Granger nedensellik ilişkisi olmadığından $\mathbf{H_0}$ hipotezi kabul edilmiştir.

VAR modeli için serilerin uygun gecikme uzunlukları belirlendikten, değişen varyans, otokorelasyon, normallik ve nedensellik testleri yapıldıktan sonra değişkenlerden birinde meydana gelen şokun diğer değişkenler üzerindeki etkilerini ortaya koyan etki-tepki fonksiyonları tespit edilmiş ve etki-tepki analizi yapılmıştır. Bu analizdeki şokların değişkenler üzerinde etkisini ve hangi zaman aralığında meydana geldiğini ortaya koyan bir analiz yöntemidir. Daha açık bir ifadeyle serilerde meydana gelen 1 birimlik şokun diğer serilerin nasıl tepki verdiği ve bu şokun kaç periyot sonra meydana geldiği, ne kadar devam ettiği ve yönü hakkında tablo ya da grafik yöntemiyle açıklamaya çalışır. (Tarı, 2010:465-468; Tomakçıoğlu ve Özçelebi, 2018:1-16). Etki–Tepki fonksiyonlarına göre değişkenleri incelerken 6 değişkenin birbiriyle olan etkileşimleri toplam 36 grafik oluşturmaktadır. Böylesi bir kalabalık grafiğin yorumlanması yerine sadece reel GSYH ile diğer değişkenlerin etki ve tepkileri ele alınmıştır. Bu değişkenlerin 12 periyotta şoklara vereceği etki ile tepkiler aşağıda verilmiştir.

Şekil 5.3: Etki-Tepki Fonksiyonları

Şekil 5.3'ün ilk grafiğinde silah ihracatının GSYH'ye verdiği tepkinin önce negatife düşmekte sonra pozitife döndüğü görülmektedir. İkinci grafikte silah ithalatının GSYH'ye tepkisinin tüm periyotlarda pozitif süreç izlediği görülmektedir. 3. Grafikte ise askeri personelin GSYH'ye tepkisinin negatif olduğu başlangıçta pozitif sonra negatife döndüğü görülmektedir. 4.Grafikte savunma harcamalarının negatifle başlayıp sonra pozitife döndüğü ancak sonraki süreçlerde tekrar negatife döndüğü görülmektedir. Son grafikte ise sermayenin GSYH'ye tepkisinin pozitifle başlayıp

daha sonra negatife dönüp uzun süre devam ettiği ancak pozitife dönme eğilim sürecinde olduğu görülmektedir. Etki-Tepki analizi sonuçlarına göre en kıymetli bilginin silah ithalatının tüm periyotlarda GSYH'yi pozitif etkileyen değişkenin olduğudur.

Etki-Tepki analizi ile değişkelerde meydana gelebilecek şoklar sonucunda diğer değişkenlerin vereceği tepkiler analiz edildikten sonra sonrası, bir değişkendeki değişimin yüzde kaçının kendi, yüzde kaçının diğer değişkenler tarafından meydana geldiğini açıklamaya çalışan varyans ayrıştırma (Variance decomposition) testi yapılmıştır. Bu testte öne çıkan özellik VAR'daki ikinci fonksiyon olmasıdır. Ayrıca bu test sonucunda değişkenlerin hem kendilerini hem de diğer değişkenlerin kendileri üzerindeki etkilerini açıklamada öne çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle modeldeki değişkenlerin her birinin varyansında meydana gelen değişmenin yüzde kaçının kendi gecikmeleriyle, yüzde kaçınınsa diğer değişkenler tarafından açıklandığını araştırır (Tarı, 2006: 452-453).

Dolayısıyla bu çalışmanın değişkenleri olan savunma harcamaları, silah ihracatı, silah ithalatı, sermaye ve personel değişkenlerinden hangi değişkenin GSYH üzerinde daha çok payı olduğunu ve de her bir değişkenin kendini açıklama yüzdesini ölçmek için Varyans Ayrıştırması uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 5.11'de verilmiştir.

Tablo 5.11: Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Gecikme	Standart Hata	REELGSYH	LSILAHIHR	LSILAHITH	LPERSONEL	LSAVUNMA	HLSERMAYE
1	0.118420	1.045373	98.95463	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.155076	0.702057	86.16689	3.215693	0.412587	4.549852	4.952921
3	0.197456	0.571713	82.67416	5.176590	0.815670	5.256576	5.505287
4	0.238443	0.686228	79.92706	6.943873	2.594582	4.887014	4.961241
5	0.277798	0.830632	77.05532	8.677563	4.826113	4.297112	4.313259
6	0.315176	0.984248	74.18518	10.35652	6.980838	3.726848	3.766372
7	0.349664	1.149607	71.45863	11.95800	8.854233	3.240583	3.338952
8	0.380474	1.324330	68.95666	13.47107	10.38394	2.850064	3.013931
9	0.407152	1.503695	66.71719	14.88760	11.57140	2.549499	2.770607
10	0.429566	1.682775	64.75357	16.19802	12.44725	2.327453	2.590929
11	0.447847	1.856897	63.06576	17.39114	13.05460	2.171268	2.460338
12	0.462321	2.021687	61.64568	18.45558	13.44111	2.068599	2.367346

Tablo 5.11'e göre GSYH'de meydana gelen değişimi ilk dönemde %98 oranında silah ihracatı açıklamaktadır. Ancak bu dönemden sonra 12.döneme doğru bu oran %61'e inmiştir. İkinci dönemde silah ihracatının açıklama oranı %86,16 olmuş olup ikinci dönemdeki payı en yüksek olanlar sermaye ve savunma harcamaları olmaktadır. On ikinci dönemde GSYH'yi kendisinin açıklama derecesi %2,02, silah ihracatı %61, personelin %13, sermayenin %2,3, silah ithalatının payı %18,4 ve savunma harcamalarının payı %2,06 olmuştur.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Ayrıca savunma harcamaları büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalar farklı özellikler sergileyebilmektedir. Bu farklılıklar çalışmanın yapıldığı ülke grubundan, bölgesel farklılıklardan ya da çalışma modelinde kullanılan değişkenlerin farklılaşmasından kaynaklandığı görülmektedir. Dolaysıyla savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkilerinin sonuçları da değişmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, 1990-2020 dönemi yıllık verilerini kullanarak savunma harcamaları ile reel GSYH arasındaki ilişkiyi zaman serileri analizi ile test etmektir.

Çalışmanın modeli Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonuna sadık kalınarak oluşturulmuştur. Çalışmada sermaye değişkenini temsil eden brüt sabit sermaye oluşumlarının GSMH payı ve emeği temsil eden askeri personelin toplam işgücüne oranı kullanılmıştır. Çalışmada modelin bağımlı değişkeni GSYH'nin reel ve logoritmik değerleri kullanılmıştır. Çalışma modelinin bağımsız değişkenleri ise brüt sabit sermaye oluşumlarının GSMH payı, savunma harcamalarının GSMH payı, reel silah ithalatı, reel silah ihracatı ve silahlı kuvvetler personelinin toplam işgücüne oranı modele dahil edilmiştir. Çalışma, zaman serileri analiz teknikleriyle yapıldığı için zaman serilerinin temel testleri adım adım yerine getirilmiştir. Serilerin durağanlık, otokorelasyon, değişen varyans ve otoregresif birim kök testleri yapılmıştır. Tüm seriler istatistiki açıdan %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) test sonuçlarına göre entegre seviyede I(1) durağan hale gelmiştir. Seriler durağan hale geldikten sonra, aralarında uzun dönemli karşılıklı bir ilişkinin bulunup bulunmadığını ortaya koyan Johansen Eşbütünleşme testi için VAR modeli oluşturarak uygun gecikme sayısı belirlenmiştir. VAR modeline için Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) bilgi kriterlerine göre en uygun gecikme uzunluğu 3 tespit edilmiştir. Daha sonra Johansen eşbütünleşme testine göre, İz istatistiği (Trace Statistic) ve Maksimum Öz Değer İstatistiği (Max-Eigenvalue Statistic) sonuçlarının kritik değerden büyük olması sonucu H_0 boş hipotezi olan seriler arasında eşbütünleşme yoktur reddedilip, seriler arasında eşbütünleşme vardır hipotezi olan H_1 alternatif hipotez kabul edilmiştir. Yani seriler arasında İz ve

Maximum Öz Değer istatistikleri tarafından seriler arasında en az bir eşbütünleşme vektörü bulunduğu, diğer bir ifadeyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra ekonomik analizlerde değişkenler arasındaki ilişki ve ilişkinin yönü Granger nedensellik testi ile ortaya konulduğundan, Granger nedesellik testi yapılmıştır.

Granger Nedensellik analizi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde silah ihracatından reel GSYH'ya doğru, savunma harcamaları'ndan silah ihracatınna doğru, silah ihracatından savunma harcamalarına doğru, askeri personelden savunma harcamalarına doğru ve silah ihracatınndan brüt sabit sermayeye oluşumuna doğru bir nedensellik bulunmaktadır. Ayrıca %10 anlamlılık düzeyinde reel GSYH'dan brüt sabit sermayeye oluşumuna doğru, reel GSYH'dan savunma harcamalarına doğru ve brüt sabit sermayeye oluşumundan silah ihracatınna doğru doğru bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer taraftan savunma harcamaları ile silah ihracatı arasında ve silah ihracatı ile brüt sabit sermaye oluşumu arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunduğundan $\mathbf{H_1}$ kabul edilmiştir. Dolayısıyla silah ithalatı ile reel GSYH, savunma harcamaları ile silah ithalatı, savunma harcamaları ile reel GSYH, reel GSYH ile askeri personel, silah ithalatı ile silah ihracatı ve savunma harcamaları ile askeri personel arasında Granger nedensellik ilişkisi olmadığından $\mathbf{H_0}$ hipotezi kabul edilmiştir.

VAR testi sonucu uygun gecikme uzunlukları ve nedensellik testi yapıldıktan sonra değişkenlerden birinde meydana gelen şokun diğer değişkenler üzerindeki etkilerini ortaya koyan etki-tepki fonksiyonları tespit edilmiş ve etki-tepki analizi yapılmıştır.
Etki-Tepki fonksiyonları testine göre reel silah ihracatının reel GSYH'ye verdiği tepkinin önce negatife düşmekte sonra pozitife döndüğü görülmektedir. İkinci grafikte reel silah ithalatının reel GSYH'ye tepkisinin tüm periyotlarda pozitif süreç izlediği görülmektedir. 3. Grafikte ise askeri personelin reel GSYH'ye tepkisinin negatif olduğu başlangıçta pozitif sonra negatife döndüğü görülmektedir. 4.Grafikte savunma harcamalarının negatifle başlayıp sonra pozitife döndüğü ancak sonraki süreçlerde tekrar negatife döndüğü görülmektedir. Son grafikte ise sermayenin reel GSYH'ye tepkisinin pozitifle başlayıp daha sonra negatife dönüp uzun süre devam ettiği ancak pozitife dönme eğilim sürecinde olduğu görülmektedir. Etki-Tepki analizi sonuçlarına

göre en kıymetli bilginin reel silah ithalatının tüm periyotlarda reel GSYH'yi pozitif etkileyen değişkenin olduğudur.

Etki-Tepki analizi ile değişkelerde meydana gelebilecek şoklar sonucunda diğer değişkenlerin vereceği tepkiler analiz edildikten sonra sonrası, bir değişkendeki değişimin yüzde kaçının kendi, yüzde kaçının diğer değişkenler tarafından meydana geldiğini açıklamaya çalışan varyans ayrıştırma (Variance decomposition) testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre reel GSYH'de meydana gelen değişimi ilk dönemde %98 oranında silah ihracatı açıklamaktadır. Ancak bu dönemden sonra 12.döneme doğru bu oran %61'e inmiştir. İkinci dönemde silah ihracatının açıklama oranı %86,16 olmuş olup ikinci dönemdeki payı en yüksek olanlar sermaye ve savunma harcamaları olmaktadır. On ikinci dönemde reel GSYH'yi kendisinin açıklama derecesi %2,02, silah ihracatı %61, personelin %13, sermayenin %2,3, silah ithalatının payı %18,4 ve savunma harcamalarının payı %2,06 olmuştur.

Sonuç olarak savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre savunma harcamaları ile GSYH arasında Granger nedensellik bulunamamıştır. Ancak %5 anlamlılık düzeyinde silah ihracatından reel GSYH'ye, savunma harcamalarından silah ihracatına, silah ihracatından savunma harcamalarına, askeri personelden savunma harcamalarına ve silah ihracatından brüt sabit sermayeye oluşumuna doğru bir nedensellik bulunmaktadır. Diğer taraftan %10 anlamlılık düzeyinde reel GSYH'den brüt sabit sermayeye oluşumuna doğru, reel GSYH'den savunma harcamalarına doğru ve brüt sabit sermayeye oluşumundan silah ihracatına doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. Bununla birlikte savunma harcamaları ile silah ihracatı arasında ve silah ihracatı ile brüt sabit sermaye oluşumu arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Bu bulguları etki tepki fonksiyonu sonuçları da desteklemektedir. Silah ihracatının silah ithalatına belirli oranda bağımlı olduğu düşünülürse silah ithalatının GSYH'ye tepkisinin tüm periyotlarda pozitif süreç izlediği görülmektedir. Diğer taraftan Varyans ayrıştırma testi sonuçlarına göre reel GSYH'yi kendisinin açıklama derecesi 12. periyotta %2,02'ye düşerken, silah ihracatı %61 ve silah ithalatının %18,4 payı silah ithalatı ve ihracatının reel GSYH'yi açıklamadaki önemi ortaya koymaktadır. Diğer taraftan silah ihracatından brüt sabit

sermayeye oluşumuna doğru bir nedensellik bulgusu da sabit sermaye oluşumunun önemini ayrıca göstermektedir.

Bu doğrultuda politika yapıcılar için, ekonomik büyümede savunma harcamalarının elbette etkisi vardır. Ancak en büyük etkinin yapılan analiz sonuçlarında silah ithalatı, silah ihracatı ve bunların gerçekleşmesinde brüt sabit sermaye oluşumlarının olduğu ortaya çıkmaktadır. Tahmin edilebileceği gibi savunma harcamalarının da sermaye stokuna yaptığı katkıların etkisi yadsınamaz. Dolayısıyla, savunma harcamalarının Türkiye'nin jeostratejik ve tehdit algısı gibi parametreler nedeniyle vazgeçilmez olduğu, ancak ekonomik büyüme için brüt sabit sermaye oluşumlarının rolünün daha belirgin olduğu ve politika yapıcıları için performansın daha çok brüt sabit sermaye oluşumlarına odaklanması önerilmektedir.

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme çalışan araştırmacılar için brüt sabit sermaye oluşumları içerisinde savunma yatırımlarının payını ayrıştırarak sivil yatırımlarla askeri yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etki karşılaştırması olabileceği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Abu-Bader, S., Abu-Qarn, ve Aamer, S. (2003). Government Expenditures, Military Spending and Economic Growth Causality. Causality Evidence from Egypt, Israel, and Syria. *Journal of Policy Modeling*. 25(6-7), 571-572.

Akalın, G. (1986). *Kamu Ekonomisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Akdoğan, A. (2008). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitapevi.

Akdoğan, A. (2003). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitapevi, Fersa Matbaacılık.

Aktan, C. C. (2007). Bunchanan ve Kamu Tercihi Teorisi. http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/buchanan-lifelegacy/turkce-kaynaklar/buchanan-kamu-tercihi.htm. *Erişim Tarihi: 06.11.2022*

Akyol, T. (1976). *Sovyet Rusya stratejisi ve Türkiye* (1.Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Albayrak, A. S. (2008). Değişen Varyans Durumunda En Küçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Ağırlıklı Regresyon Analizi Ve Bir Uygulama, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, C.X ,S II, s.116.*

Alnıak, O. (1997). *Türk Savunma Sanayi Hakkında Genel Değerlendirme*, Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu 5–6 Haziran, Kara Harp Okulu, Ankara.

Alp, İ. A. (2013). Terörün Ekonomik Etkileri, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, 4 (1): 1-19

Altun, N. (1998). Savunma harcamaları ve Türkiye'deki gelişme seyri. İstanbul Üniversitesi: İktisat Fakültesi Yayınları.

Altun, N. (2017). Türkiye'de Bütçe Açıklarının Sürdürülebilirliğinin Ampirik Olarak Analizi 1950-2015. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmalar Dergisi, 5(2), 274-285.

Altun N. ve Nurullah. A.(1998). *Savunma Harcamaları ve Türkiye'deki Gelişme Seyri (1973-1998 Dönemi)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Aslan, N. ve Yılmaz, O. (2015). Finansal gelişme ve büyüme ilişkisinin Solow modeli ile analizi. Türkiye üzerine bir çalışma. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi 7(12): 17-39, 7(12): 17-39.*

Arslan, A. (2017). *Felsefeye Giriş*, BB101 Yayınları, s. 182, Ankara.

Aslan, M. H. (1998). *Hizmet Ekonomisi*, İstanbul: Alfa Yayınevi.

Bairam, E. (1991). Economic Growth and Kaldor's Law: The case of Turkey: 1925-78, Applied Economics, 23(8), 1277-1280.

Ball, N. (1983). Defense and development: A critique of benoit study. Economic Development and Cultural Change, 31(3), 507-524.

Baltacı, A. (2022). *Rusya Ukrayna Savaşı Kapsamında Türkiye'nin Siyasi ve Ekonomik Rolü.* 14. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi. 10-12 Haziran 2022, Kayseri.

Barış, S. (2018). Are Defence Expenditures the Reasons of Foreign Debts in Turkey?, *Theoretical and Applied Economics*, 25(2), 205-220.

Batmaz, N. ve Tunca, H. (2007). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Belirleyiciler Üzerine Bir Eş Bütünleşme Analizi (1992-2003), *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 1, 199-224.

Bekmez, S. ve Destek, M. (2015). Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi; Panel Veri Analizi. Siyaset, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 96.*

Benoit, E. (1973). Growth Effects of Defence in Developing Countries. *International Development Review*, Vol.14, No.1, ss.2-10.

Benoit, E. (1978). Growth and Defense Expenditure. *Economic Development and Cultural Change*, 26(2), 271-280.

Balassa, B. ve Noland, M. (1998). *Japan in The World Economy, Institue for International Economics,* Washington.

Bulutoğlu, K. (1977). *Kamu Ekonomisine Giriş*. İstanbul: Temat Yayınları.

Bumko. (2019). Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. *Erişim Tarihi: 15.03.2019* https://www.bumko.gov.tr/Eklenti/7828,03fonksiyonel09102013pdf.pdf?0

Calleo, D. (1981). The National Defense Budget and Its Economic Effects. *Federal Reserve Bank of New York Quarter Review*, 21-31.

Canbay Ş. ve Mercan D. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 86-104

Carlson, K. M., Spencer, R. W.(1975). *Crowding Out and its Critics*, Federal Reserve Bank of St. Louis, 2-17.

Chan, S. (1987). *Military expenditures and economic performance in World Military Expenditures and Arms Transfer*. Washington, D.C. U.S. Arms Control and Disarmament Agency.

Chowdhury, A. (1991). A casual analysis of defense spending and economic growth. *The Journal of Conflict Resolution*, 35(1), 80-97.

CNNTURK, (2022). Rusya-Ukrayna savaşının kazananı: Silah şirketleri https://www.cnnturk.com/dunya/rusya-ukrayna-savasinin-kazanani-silah-sirketleri. *Erişim Tarihi: 02.06.2022.*

Çabuk, A. ve Balcılar, M. What Does A Unit Root Mean? The Statistical and Economic Interpretation Of Unit Root Processes With A Survey Of Unit Root Test, *Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, Cukurova University, Special Issue on Econometrics, 8, 289-332.

Çapan, İ. (2009). *Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi 1980 sonrası Türkiye örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çevik, E. İ. ve Bektaş, G. (2019). *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 8(16). s. 229–236*.

Çıkınlar S. (2006). *Savunma Harcamaları ve Türkiye'nin Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Isparta.

Çiftçi, M. ve Tekin, M. (2010). *Türkiye'nin Referans Ülkelerle Karşılaştırmalı Uzun Dönemli Reel Ekonomik Büyüme Performansı: Bir İktisadi Kalkınma Sorunsalının Anatomisi* (1907-2003). Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, (52), 63-79.

Çoban, O. (2007). "Türk Otomotiv Sanayinde Endüstriyel Verimlilik ve Etkinlik". *Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (29): 17-36.*

Dakurah, A. H., Davies, S. P. ve Sampath, R. K. (2001). Defense spending and economic growth in developing countries A causality analysis. *Journal of Policy Modeling*, 23, 651-658.

Darugah, A., Davıds, S. ve Sampath, R. (2005). Defense Spending and Economic Growth in Developing Countries Growth in Developing Countries: A Causality Analysis, 2005 *Journal of Policy Modeling*, 23. pp.651-658.

Davıs, D. ve Chan, S. (1990). The security welfare relationship. Longitudinal evidence from Taiwan. *Journal of Peace Research*, 27(1), 87-100.

Defence News, (2017). Top 100 for 2017, http://people.defensenews.com/top-100/. *(Erişim 18.09.2021)*

Değer, O. ve Demir, M. (2015). "Reel Efektif Döviz Kuru ve Dış Ticaret Hacmi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 52:604, 7-21.*

Değer, S. (1986). Economic development and defense expenditure. *Economic Development and Cultural Change*, 35(1), 179-196.

Deger, S. ve Sen, S. (1995). *Military Expenditure and Developing Countries, Handbook of Defense Economics,* I. K. Hartley, Todd Sandler, (Eds.), Amsterdam: Elsevier Science B.V, ss:275-307.

Deger, S. ve Sen, S. (2007). *Military Expenditure and Developing Countries*, T.Sandler ve K. Hartley İçinde. Handbook Of Defense Economics (s.607-621) Elsevier.

Demir, Ö. (1995). 'Joseph A. Schumpeter: Hayatı, Eserler ve Katkıları', *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt: 50, Sayı 1-2, 155-172

Dickey, D. A. ve W. A. Fuller (1979). "Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root", *Journal of the American Statistical Association,* Vol. 74, No. 366, pp. 427-431.

Dindar, İ. (2003). *21. Yüzyılda Savunma ve Savunma Sanayiinin Teknolojik Eksenli Değişken Karakteristiği*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi Ana Bilim Dalı.

Doğdu, H. (2018). *Savunma Sanayi Üretim ve Harcamalarının, Makroekonomik Performansa Etkisi: Türkiye Örneği*. Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma İktisadı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Dolanay, S. S. (2009). Schumpeter sisteminde yenilikler, ekonomik gelişme ve devresel hareketler. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (2). 171-188.*

Dura, Y. C. (2006). Kamu Tercihi Teorisinde Kamusal Etkinlik Problemi, *Türk İdare Dergisi, 451, 107-115*

Dunne, J. ve Nikolaidou, E. (2005). Portugal and Spain. F*rontiers in Finance and Economics*, 2(1), 1-17.

Dunne, J. ve Üye, M. (2009). Military Spending and Development Working papers, No:0902 *Accounting Economics and Finance*, Business Schooll Ünicersitol.

Dunne, J. ve Perlo Freeman, S. (2003). The demand for military spending in developing countries: A dynamic panel analysis. A dynamic panel analysis. *Defence and Peace Economics*, 461-474.

Durgun, Ö. ve Timur, M. (2017). Savunma Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 126-137.

Dümen, E. (1979). *Jeopolitik, Jeostrateji*, Cilt. 3, Harp Akademileri Yayını, s. 3, İstanbul.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2005). Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, 9.bs., Remzi Kitabevi, s.378.

Edizdoğan, N. (2008). Kamu Maliyesi. Bursa: Ekin Yayınları.

Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*, Birinci Baskı, Wiley.

Erbaykal, E. (2007). *Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdoğan, S., ve Canbay, Ş. (2016). İktisadi büyüme-araştırma ve geliştirme (ar-ge) harcamaları ilişkisi üzerine teorik bir inceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 4(2), 29-43.

Ergin, E. (1991). *Savunma Sanayi Yatırımları ve Ekonomik Büyüme*. M.S.B. Savunma Sanayi Müsteşarlığı.

Eroğlu, N., ve Bayraktar, S. (2019). *Savunma Sanayi ve Savunma Harcamalarının Makro Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı.

Esgin, Y. (2010). *Savunma Harcamaları ve Ekonomik Gelişme Arasındaki İlişki; Silah İthalatcısı ve İthalatcısı Ülkeler için Panel Veri Yöntemi İle Bir Analiz*. Yüksek Lisan Tezi Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Entisutüsü.

Faini, R., Annez, P., ve Taylor, L. (1984). Defence Spending. Economic Structure and Growth Evidence among Countries and Over Time. *Economic Development and Cultural Change*. 32(3): 487-98.

Fındıklı, R., ve Bilgiç. V.K. (2006). *İdare Hukuku*, Geliştirilmiş 3. baskı, Anadolu Yayıncılık, Ankara 2006, s. 188.

Floyd, J. E. ve Hynes, A. J. (1978). Deficit Finance and 'First-Round' Crowding out: A Clarification, *The Canadian Journal of Economics / Revue canadienne d'Economique*, 11(1), 97-105.

Fontanel, J. (1995). *Economics of Disarmament*, Handbook of Defense Economics I, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 563-590.

Garthoff, R. L. (1998). *Who is to Blame for the Cold War?*, Ken Booth (der.), Statecraft and Security: The Cold War and Beyond (Cambridge: Cambridge University Press): 56- 70.

Geyer, M. (2003). The Uses of Terror in Offensive and Defensive Warfare: The German Example, in ed. Michael Geyer, War and Terror in Historical and Comparative

Perspective, Harry ve Helen Gray Humanities Program Series, Volume 14, *American Institute for Contemporary German Studies*, pp. 47-69

Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* Cilt:5, Sayı:1, ss.184.

Gökbunar, R., ve Yanıkkaya, H. (2004). Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF dergisi,* 59(1): 164-171.

Görkem, H., ve Işık, S. (2006). Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006). *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi,* Cilt XXV, Sayı 2, 405-24.

Gözler, N. (2016). *Finansal serbestleşme sonrası dönem savunma harcamalarının ekonomik analizi.* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Finansal İktisat Ana Bilim Dalı, 25.

Gujarati, D.C. ve Dawn, P. (2012). *Temel Ekonometri*, Çev. Ümit Şenesen. Gülay G. Şenesen. Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Güloğlu, B. (2001). İstikrar Programından İstikrarsızlığa-Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri, *Yeni Türkiye Dergisi, Kriz Özel Sayısı:1, s.1*

Gümüştaş, E. (2010). *Türkiye'de savunma sanayii ve savunma harcamalarının ekonomideki yeri.* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürak, H. (2006). *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Halliday, F. (1996). *The Future of International Relations: Fears and Hopes*, Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski (der.), International Theory: Positivism and Beyonds (Cambridge: Cambridge University Press): 318-327.

Hatemi-J, A., Chang, T., Chen, W., Lin, F., ve Gupta, R. (2018). Asymmetric causality between military expenditures and economic growth in top six defense spenders. Quality ve Quantity: *International Journal of Methodology*, 52(3), 1193-1207.

Henderson, J. P. (1992). Introduction to Thomas Robert Malthus, An Essay on the Principle of Population, 1798, *Essays in the History of Mainstream Political Economy,* 140-150.

Herrmann, R. K. ve Richard, N. L. (2004). *What Was the Cold War? When and Why Did it End?,* Richard K. Herrmann ve Richard Ned Lebow (der.), Ending the Cold War: Interpretations, Causation, and the Study of International Relations (New York: Palgrave Macmillan): 1-30.

Huang, C., ve Mintz, A. (1990). Ridge regression analysis of the defence-growth tradeoff in the United State. *Defence Economics*, 2 (1), 29-37.

Hudson, R. A. (1999). *The Sociology and Psychology of Terrorism: Who Becomes A Terrorist and Why?*, Federal Research Division Library of Congress Washington, D.C., USA.

İGEME (1995). *Japon Piyasasının Özellikleri ve İhracat İmkanlarımız*; İGEME Araştırma ve Geliştirme Başkanlığı;İstanbul.

İncekara, A., ve Tatoğlu, Y. F. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyüme Rakamlarının İç Piyasa Üzerindeki Etkileri,* İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, Türkiye Ekonomisi Yayınları, Yayın No: 2008-56

İslam, M. (2015). The relation between military expenditure and economic growth in developing countries. Evidence from a panel of 41 developing countries. IOSR *Journal of Economics and Finance*, 6(4), 57-65.

Jarque, C. M., ve Bera, A. K. (1987). A Test for Normality of Observations and Regression Residuals, *International Statistical Review*, Vol.LV, pp. 163-172.

Jeon, Y. (2006). Manufacturing, Increasing Returns and Economic Development in China, 1979-2004: A Kaldorian Approach, Department of Economics, Working Paper Series, Working Paper No. 2006-08, Department of Economics, s.1-32.

Kalaycı, C. (2016). Türkiye'de transfer harcamalarının gelişimi ve ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü: Ordu

Kalaycıoğlu, S., ve Gönel, F. (1998). *Uzak Doğu Ekonomileri Ders Notları*, Yıldız Teknik Üniversitesi İİBF, İstanbul.

Kalyoncu, H., ve Yücel, F. (2006). An analytical approach on defense expenditure and economic growth: The case of Turkey and Greece. *Journal of Economic St*udies, 33(5), 336-343.

Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests For Cointegration in Panel Data, *Journal of Econometrics*, pp.1-44

Karagöl, E., ve Palaz, S. (2004). Does Defense Expenditure Deter Economic Growth In Turkey? A Cointegration Analysis. *Defence and Peace Economics*. 15(3): 289298.

Karagöz, K. (2018). Impact of Defence Expenditures on External Debt: An Econometric Analysis for Turkey and Turkic Republics, *Theoretical and Applied Economics*, 25(1), 183-192

Karahan, Y. (2014). *Türkiye'de Savunma Harcamalarının Denetimi*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı.

Karakuş, A. (2006). *Türk Savunma Sanayiinin Gelişimi, Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Boyutları ve Bazı Nato Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Ekonometrik Analizi*. T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Harekat Araştırması Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Karlıdağ, K. (2018). *Savunma Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kasalak, S. (2006). *Türkiye`nin askeri harcamalar çarpanı: Türkiye için ampirik bir çalışma.* İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İşletme Ana Bilim Dalı, 24.

Kaya, E. (2006). *Dışa Açılma Döneminde Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri* (1980-2004 Türkiye Örneği). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi., 81.

Keskin, A. (2009). İran-Türkiye ilişkilerine genel bir bakış. *21.Yüzyıl Dergisi,*12, 45-54.

Kılınç, Y.M. (2015). *21. Yüzyıl Ölçütleri Bakımından Türkiye'nin Jeopolitik Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşerî sermayenin yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 53 (1-4), 207-230.

Koban, E. (1998). *Savunma harcamaları, ekonomik etkileri ve Türkiye'deki gelişimi*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara; Sayı: 355.

Kollias, C., Manolas, G., ve Paleologou, S. (2004). A causality analysis. *Journal of Policy Modeling*, 26(5), 553-569.

Korkmaz, Ö., ve Bilgin, T. (2017). Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Karşılaştırmalı Analizi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* (18), 289-316.

Krueger, A. B. ve Jitka, M. (2003). Education, Poverty and Terrorism: Is There a Causal Connection? *Journal of Economic Perspectives,* Vol:17, No:4, pp. 119–144.

Kutlu, S., ve Yurttagüler, İ. (2016). Türkiye'de Dış Borç Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2014 Dönemi İçin Bir Nedensellik Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 38 (1), 229-248.

Külebi, A. (2016). Türkiye'nin Savunma Gücü. www.nukte.org/node/149. *Erişim Tarihi: 15.03.2022.*

Libanio, G. (2006). Manufacturing Industry and Economic Growth in Latin America: A Kaldorian Approach, Policy Innovations Paper, s.4.

Looney, R. (1994). The Economics of Third World Defense Expenditures. London: Jaı Press, Inc.

Loney, R. (1995). *The Economics of Third World Defense Expenditures*.London. Jai Press.

Looney, R.. (1997). Excessive Defense *Expenditures and Economic Stabilization: The Case of Pakistan, Journal* of PolicyModeling. 19(4), 2.

Millî Savunma Bakanlığı (2000). *Beyaz Kitap, Türkiye'nin Milli Savunma Politikası*, Ankara, Mönch Yayıncılık

Nadaroğlu, N. (1983). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Kan Dağıtımcılık Yayıncılık ltd.şti.

Neely, A., Gregory, M. ve Platts, K. (2005). Performance Measurement System Design, A Literature Review and Research Agenda. *International Journal of Operations* ve *Production Management*, 25(12): 1228-1263.

Orhunbilge, N. (1999). *Zaman Serileri Tahmin ve Fiyat Endeksleri,* Tunç Matbaacılık, İstanbul.

Öz, S. (2012). *Orta gelir tuzağı*, Ekonomik Araştırma Forumu (EAF) Politika Notu, s.2

Özen A. (2003). Türkiye'de transfer harcamalarının gelişimi ve ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 5(1), 205-228.

Özer, İ. (2006). *Savunma harcamaları ve savunma harcamalarının ekonomik kalkınma üzerine olan etkileri*. Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İktisat Ana Bilim Dalı.

Özkök, H. (2004). Türkiye, NATO ve Avrupa Birliği perspektifinden kriz bölgelerinin incelenmesi ve Türkiye'nin güvenliğine etkileri. *Silahlı Kuvvetler Dergisi,* 381,8.

Özsağır, A. (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, 1: 332-347.

Öztürk, S., ve Çelik, K. (2009). Terörizmin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkiler. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi,* 1(2): 85-106.

Parasız, İ. (2003). Ekonomik büyüme teorileri (2.Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.

Peacock, A. T. and Wiseman, J. (1961). *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, Princeton University Press, Princeton.

Pehlivan, O. (2018). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Celepler Matbacılık.

Pekcan, B. (2010). Otomotiv sektöründe kriz yönetimi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Pieronni, (2009). Military Expenditure and Economic Growth, Defence and Peace Economics. 20(4): 327-339, doi: 10.1080/10242690701589876.

Poole, E., ve Bernad, J. (1992). Defence Innovation Stock And Total Factor Produvtivity. *The Canadian Journal Of Economic*s. 25(2),440.

Prokopenko, J. (2011). *Verimlilik Yönetimi*. (çev. O. Baykal, N. Atalay ve E. Fidan), Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara

Rasmussen, A. (2006). *Prime Minister Anders Fogh Rasmussen's Opening Address to teh Folketing (The Banish Parliament) on Tuesday 3 October 2006.* Copenhag: Prime Minister's Office., 1.

Ruby, C. L. (2002). The Definition of Terrorism, *Analyses of Social Issues and Public Policy*, Vol:2, Issue:1, pp. 9–14.

Sadegül, D., Bucak, U., ve Aydın, A. (2020). Jandarma Genel Komutanlığının İçişleri Bakanlığına Hızlı Uyumu. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*. 13.Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirgeleri Özel Sayısı.

Sahil Güvenlik Komutanlığı, (2022). https://www.sg.gov.tr/tarihce, *Erişim Tarihi: 16.06.2022.*

Sahinoğlu, T., ve Karakaya, C. (2020). Savunma harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 335-351.

Saka, T. (2007). *Türkiye'de Savunma Harcamalarının Analizi ve Değerlendirilmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Endisütüsü, Maliye Ana Bilim Dalı.

Saunders, P. (1993). *Recent Trends in the Size and Growth of Government in OECD Countrie*", The Growth of the Public Sector. (Ed: Norman Gemmell), England: Edward Edgar Publishing Limited, 17-33.

SBB,(2021-2023).https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/2021-2023_ButceHaz%C4%B1rlamaRehberi.pdf, *Erişim Tarihi: 12.07.2022*

Savunma Sanayii Başkanlığı, (2022). https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentList.aspx?PageID=47 ve LangID=1, *Erişim Tarihi: 17.06.2022*

Schmindt, M. G. (2001). *Demokrasi Kuramına Giriş* (M. Emin Köktaş), Çeviren, Vadi Yayınları, Ankara.

Selen, U., ve Eryiğit, K. (2009). Yapısal Kırılmaların Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi? *Maliye Dergisi.* Sayı 156.

Sen, S., ve Değer, S. (1995). *Mlilitary Expenditure and Developing Countries,* T Sandler ve K Hartley İçinde. Handbook Of Defense Economics 1. (s.275-307) Amsterdam: Elsevier Science.

Sezgin, Ş. Gündüz, N., ve Sezgin, S. (2008). Güneydoğu Terör Olaylarının Ekonomik Sonuçları. *Akademik İncelemeler Dergisi.,* 3(1): 1-17.

Sheikh, M., Akhtar, M., Abbas, A., ve Mushtaq, M. (2017). Military Spending, Inequality and Economic Growth: Evidence from Pakistan. Pakistan *Economic and Social Review*, 55 (2), 491-509.

SIPRI. (2006). SIPRI Military Expenditure Database *Erişim Tarihi: 03 14, 2021*

SIPRI. (2006). The SIPRI Military Expenditure Database *Erişim Tarihi: 03 17, 2021*

SIPRI. (2016). Savunma Harcamaları Veri Tabanı. *Erişim Tarihi:11 05, 2021*

SIPRI. (2019). www.sipri.org/databases/milex: www.sipri.org/databases/milex *Erişim Tarihi: 01 06, 2021*

SIPRI. (2019). Savunma Harcamaları Veri Tabanı. *Erişim Tarihi:11 05, 2021*

SIPRI. (2020). Savunma Harcamaları Veri Tabanı. *Erişim Tarihi: 12 14, 2020*

Sorensen, G. (2005). *State Transformation and New Security Dilemmas*, Ersel Aydınlı and James N. Rosenau (der.), Globalization, Security, and the Nation-State: Paradigms in Transition (Albany: State University of New York Press): 81-98.

Sungur, O. (2015). 2000 sonrası Türkiye ekonomisi: büyüme, enflasyon, işsizlik, borçlanma ve dış ticarette gelişmeler. http://dergipark.gov.tr /download/ article-file/210826, 11.10.2018, *Erişim Tarihi: 17.06.2022*

Sümer, K. (2005). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesi. Stratejik Araştırmalar Enstitüsü. *Güvenlik Stratejileri Dergisi.* 1(1): 89-90, 1(1): 89-90.

Sweezy. (1975). *Çağdaş Kapitalizmin Bunalım*. İstanbul, Bilgi Yayınevi.

Şenesen, G. (2002). *Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri 1980-2001*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Şimşek, M. (1989). *Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma*. SAGEB.

Tarı, R. (2006). *Ekonometri* (4. Baskı), İstanbul: Avcı Ofset.

Tarı, R. (2010). *Ekonometri.* Umuttepe Yayınları, 6. Basım, Yayın No:32, Kocaeli.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. (2020). *Erişim Tarihi: 02 19, 2021* mali-istatistik-analiz-raporu: https://muhasebat.hmb.gov.tr

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. (2020). *Erişim Tarihi: 02 21, 2021* mali-istatistik-analiz-raporu: https://muhasebat.hmb.gov.tr

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2019). Merkezi Yönetim Borç İstatistikleri-Merkezi Yönetim Dış Borç Stoku, https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri

TİM, (2019). https://tim.org.tr/tr/raporlar-ulke-raporlari. *Erişim Tarihi: 17.07.2022*

TSKGV. (1987). 11 26, 2020 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı: http://www.tskgv.org.tr/tskgv/bulten/tskgv

Togan, S. (1994). 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, Türk Eximbank Araştırma Dizisi: I, s.6,7.

Tokmakçıoğlu, K. ve Özçelebi, O. (2018). Yapısal Var Modeli Çerçevesinde Kısa Ve Uzun Vadeli Faiz Oranları İle Reel Döviz Kuru Arasındaki Etkileşim. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 9 (1), 1-16. DOI: 10.18354/esam.340725

Turan, T. (2008), İktisadi Büyüme Teorisine Giriş, İstanbul, Yalın yayıncılık, 11-28.

Tüğen, K. (1988). Dünyada Ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi,* 285-302.

Türk, K. H. (2007). *Türk Savunma Sanayinin Ekonomik Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Uçar, İ. (2003). *Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi*. T.C.Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.

Uzun,T. (2008). *Kamu Yararında Değişim: Kamu Tercihi Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme*, İçinde: Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, (Editörler: Asım Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemal Öztürk, Bayram Coşkun), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 107–125

Ünsal, E. M. (2007). *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmaj Yayıncılık

Wei, W. W. S. (1990). *Time Series Analysis: Univariate and Multivariate Methods*, AddisonWesley, Redwood City.

Yakovlev, P. (2007). Arms trade, military spending, and economic growth. Defence and Peace Economics, 18(4), 317-338. *Defence and Peace Economics*, 18(4), 317-338.

Yazgan, M. K. (2008). 2007'de Sayılarla Savunma Sanayiimiz, Ankara, http://www.sasad.org.tr/dosyalar/2007_deSayilarlaSavunmaSanayiimiz_3. pdf, *Erişim Tarihi: 10.10.2021.*

Yentürk, N. (2009). *Askeri ve İç Güvenlik Harcamalarını İzleme* Kılavuzu. 2009, 2010, 2011. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları (STK) Eğitim ve Araştırma Birimi, Bütçe İzleme Dizisi.4.

Yılancı, V., ve Özcan, B. (2010). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için savunma harcamaları ile GSMH arasındaki ilişkinin analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 11(1), 21-33.

Yılmaz, B. (2001), Savunma Çabaları ve Türkiye'nin Savunma Bütçesi, http://www.kho.edu.tr. 01.06.2022

Yılmaz, S. (2015). *Jeopolitik ve Jeostrateji*, Editör: Ü. Özdağ, Milli Güvenlik Teorisi, Kripto Yayınları. Ankara, s.201-248.

Yildirim, J., Sezgin, S., ve Öcal, N. (2005). Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries: A dynamic panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4): 283-295.

Yuluğ, M. (1981). *Türkiye'de Kamu Savurganlığı ve Bütçe Yönetimi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 65-70.

Yücel, İ. (1976). *Ekonomik Büyüme,* Ankara: Yayıncılık, Ankara.

Zaim, M. (2006). *Politikalardan Projelere: Savunma Sanayinde Stratejik Yönetim Sistemi Gereksinimi*, SAVTEK 2006, Savunma Teknolojileri Kongresi 29-30 Haziran 2006, ODTÜ, Ankara

Zengin, R. (2010). *Savunma Sanayisinin Gelişimi ve Türkiye'de Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkile*ri. Yüksek Lisans Tezi Isparta Süleyman Demirer Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

1965 Yılı 657 Devlet Memurları Kanunu.

2003 Yılı 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu.

2010-2017 Yılları NATO, Defence Expenditure of NATO Countries.

2015 Yılı Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu, (2015). Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği, 1-8.

2018 Yılı 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi.

2019 Yılı Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu.

2020 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	0000-0002-8446-6638
Adı Soyadı	Zekeriya GÜLLER
Doğum Yeri	Bulancak
Doğum Tarihi	16.05.1986

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölüm	Maliye

YÜKSEK LİSAN EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	İktisat Ana Bilim Dalı

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YDS (….) YÖKDİL (….) TOEFL (….) EILTS (….)

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Hava Kuvvetleri Komutanlığı
Görevi/Pozisyonu	Maliye Hizmetleri Uzmanı
Tecrübe Süresi	10 Yıl

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Fevzi Çakmak Mah. Sakarya Cad. 4/18 Sincan/Ankara
E-mail	Zekeriyaguller864@gmail.com